RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAGREB

1949

Dr. DRAGUTIN KNIEWALD

VJERODOSTOJNOST LATINSKIH IZVORA O BOSANSKIM KRSTJANIMA

Uvod

Otkako je dr. Božidar Petranović 1867. u Zadru izdao svoju raspravu o bogomilima, crkvi bosanskoj i krstjanima, i dr. Franjo Rački 1869. svoje priloge za povijest bosanskih patarena u Starinama I., na kojima se osniva njegova rasprava o bogomilima i patarenima u Radu VII. 1869., VIII. 1869. i X. 1870. (i napose Zagreb 1870.), nije pitanje »bosanskih bogomila« skinuto s dnevnog reda u našoj nauci. Dobru bibliografiju pruža Šišić u svojoj postumnoj Povijesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I. 128—130. i dr. Jaroslav Šidak u Radu 259., Zagreb 1937., str. 176.—181. Pošto je Srpska akademija nauka u Beogradu 1931. izdala drugo izdanje velike studije Franje Račkoga »Bogomili i patareni« s uvodom J. Radonića, zahvatili su u to pitanje kod nas osobito prof. Jaroslav Šidak, prof. Mijo Barada i prof. Aleksandar Solovjev.

Radonić[1] ističe, da se kazivanje latinskih spisa i papinskih pisama mora uzeti s najvećom pažnjom i kritikom, jer ti spisi potječu od protivnika bosanskih krstjana i jer se iz domaćih izvora ne mogu izvući oni zaključci koje Rački izvodi iz latinskih spisa o bogomilima. Ako se dakle na neke pojedinosti danas drugačije gleda nego u vrijeme Račkoga, ipak ostaje njegova studija o bogomilima po Radonićevu mišljenju još uvijek standard work, sa koga će se u ispitivanju dalje polaziti, jer će studija Račkoga uvijek davati nove poticaje za podrobnije proučavanje nekih još nedovoljno objašnjenih pojedinosti.

Šidak[2] je — oslanjajući se djelomice na Glušca[3] — prihvatio i proširio Radonićevu kritičku primjedbu o latinskim spisima, koji govore o bosanskim krstjanima, ali je išao i mnogo dalje. On poriče vjerodostojnost latinskim spisima, kojima su se služili Petranović i Rački i odbija

[1] J. Radonić: Uvod u drugo izdanje djela »Bogomili i patareni« od Franje Račkoga. Posebna izdanja Srpske akademije nauka LXXXVII. Beograd 1931.

[2] J. Šidak: Problem bosanske crkve u našoj historiografiji. Rad Jugoslavenske akademije. Zagreb 1937 259, 37—182, — Pravoslavni istok i crkva bosanska, Savremenik br. 9. Zagreb 1938, 769—793. — Crkva bosanska i problem bogumilstva u Bosni, izd. Matice hrvatske, Zagreb 1940.

[3] V. Glušac: Srednjevjekovna »bosanska crkva«. Popovićevi Prilozi IV. 1—2, 1924. str. 1—55. — Bogumilsko pitanje u istoriji Južnih Slavena, Prosveta XXI. 1937, 76—86. — Istina o bogomilima. Istoriska rasprava. Beograd 1945 (1941).

koncepciju Račkoga, da su bosanski krstjani bili manihejstvom zaraženi heretici poput zapadnih patarena. Crkva bosanska nema po Šidaku ništa zajedničko s nekim dualističkim herezama koje mu drago vrste i ničim se ne razlikuje od ostalih kršćanskih crkava, naročito od istočne crkve, osim vlastitim ustrojstvom i potpunom nezavisnošću od Zapada i od Istoka. Crkva bosanska svojim naučavanjem, a vjerojatno i obredima, pripada po Šidaku istočnoj crkvenoj kulturi, ali se od istočne crkve razlikuje svojim osobitim ustrojstvom i okolnošću, da ne priznaje carigradskog patrijarha za svoju vrhovnu vjersku glavu. Stoga je istočna crkva smatrala crkvu bosansku heretičnom. Teritorijalno se »bosanska biskupija« nalazila na području i u sklopu rimske crkve. Istočna crkva nije nikad osporavala pravo rimske crkve na Bosnu, nikad nije Bosnu svojatala za sebe. Ali rimska crkva nije mogla u Bosni ukloniti razlike i obilježja ranijih stoljeća i zato se nije mogla udomaćiti na bosanskom tlu. Šidak pritom više misli na ustrojstvo crkve bosanske i na njezine obrede, nego na njezinu nauku. Bosanski biskupi, što ih je krajem prve četvrti 13. st. počeo postavljati Rim, bili su potpuno stran elemenat unutar crkve bosanske. Oni su u redovima bosanskoga narodnog svećenstva i bosanskih krstjana izazivali sumnju i bojazan za dalju sudbinu slavenskom tradicijom posvećenih ustanova i uredaba crkve bosanske. Ti su biskupi pokušali, da crkvu bosansku urede po uzoru ostalih biskupija na zapadu. Time su izazvali otpor nesamo u redovima bosanskih redovnika, koji su se nazivali bosanskim krstjanima, nego i u masi bosanskih vjernika. Posljedica je svega toga bila, da je crkva bosanska nastavila živjeti ranijim životom ne uzimajući obzira na katoličke biskupe, koje im je slao Rim. Ti su se biskupi već u drugoj četvrti 13. st. morali iseliti iz Bosne. Svoje su sjedište premjestili u Đakovo kao sufragani kaločkog nadbiskupa. Bosanski su krstjani sada jamačno sami, načinom, koji nam nije poznat, birali svoga crkvenoga glavara, »episkupa crkve bosanske«, koji nije priznavao vrhovne jurisdikcije ni zapadne ni istočne crkve. Toga radi imale su i istočna i zapadna crkva, svaka sa svoga stanovišta, dovoljno razloga da takvu crkvu bosansku proglašuju heretičnom, a deda bosanskoga, koji sam sebe zove episkupom crkve bosanske, herezijarhom. U životu se crkve bosanske nije time ništa promijenilo do odnos, koji je ona toga časa, kad više nije nikako priznavala biskupa, što ga je Bosni slao Rim, zauzela prema katoličkoj crkvi. Dok su prije izabrani bosanski biskupi odlazili u Dubrovnik, da ondje prime biskupski red, iscrpljujući time svoju zavisnost od zapadne crkve, odsad je prestala i ta jedina veza, koju je papin legat Jakov prenestinski stvarno prekinuo već 1233., kad je svrgnuo domaćega bosanskog biskupa i postavio Nijemca Ivana OP za bosanskog biskupa. Da utvrdi svoju osnovnu tezu o pravovjernosti bosanskih krstjana, Šidak sustavno umanjuje i poriče vjerodostojnost latinskih izvora, na osnovu kojih je Rački i Petranović proučavao crkvu bosansku, pa ističe kao temeljnu zasadu, da za pitanje crkve bosanske može biti mjerodavan samo njezin vlastiti pismeni izražaj, kakav je na pr. rukopis krstjanina Hvala, pisan za vojvodu Hrvoja.

Barada[4] priznaje zavodljivost majstorske dikcije Šidakovih izvoda, ali ukazuje na činjenicu, da je i prije 1200. u Bosni bilo heretika, koji

[4] M. Barada: Šidakov problem »bosanske crkve«, Nastavni vjesnik XLIX. Zagreb 1941, 398—411. Šidak je Baradi odgovorio u N. vj. XLX. sv. 1. U istom je svesku objelodanjen i Baradin protuodgovor. Barada se slaže sa Šidakom, da naziv »bogumili«, koji se kod nas udomaćio, historijski ne pripada članovima i pristašama »bosanske

su bili pristaše istoga pokreta, što se širio u Dalmaciji i u Hrvatskoj. Nadalje ističe, da su ustrojstvo, nauka i obredi bosanskih krstjana bili izgrađeni na bazi onodobnih dualističkih sljedba. Barada to dokazuje analizom oporuke gosta Radina i obrednika bosanskog krstjanina Radosava, dakle domaćih svjedočanstva, koja su potekla iz sredine bosanskih krstjana. Barada ne poriče stanovitih razlika između ustrojstva, nauke i obreda bosanskih krstjana i zapadnih patarena, ali upozoruje, da su te nebitne razlike razumljive i da se pojedinosti ne smiju generalizirati, niti se po njima smiju stvarati zaključci općenite prirode. Barada misli, da valja uzeti u obzir i domaće i strane spomenike i utvrditi sve pojedinosti, u kojima se ti spomenici slažu ili razilaze, te istom onda stvarati zaključke. Posebice upozoruje Barada na abjuraciju na Bolinu polju 1203., koju treba svestrano proučiti, jer je od osnovne važnosti za pitanje bosanskih krstjana.

Solovjev[5] zahvaća nizom rasprava u samu srž problema, koji su nastali nakon Šidakovih izvoda i pošto je Vaso Glušac u raspravi »Istina o bogomilima«, Beograd 1945., ponovno iznio svoje mišljenje, da je srednjovjekovna crkva bosanska bila pravoslavna, a bogomila da uopće nije ni bilo na Balkanskom poluotoku. Solovjev najprije utvrđuje, da su bogomili doista postojali na Balkanskom poluotoku. Progonjeni i protjerivani iz Carigrada, Makedonije i Raške, stvorili su u 12. st. jake organizacije u Lombardiji i južnoj Francuskoj, gdje su bili poznati kao »Bugari«. Oni su i u blizoj Bosni stvorili svoju organizaciju. Osnivačem crkve bosanske smatra Solovjev deda Rastudija, koga proklinju srpski sinodici 13. st. Uvjerljivim dokazima istovetuje Solovjev Rastudija bosanskog s heretikom Aristodijem iz Apulije, Zadra i Splita, o kome pripovijeda arcidakon Toma. U Batalovu fragmentu nalazi Solovjev popis prvaka bosanskih krstjana u doba Rastudija-Aristodija, kao i popis Rastudijevih nasljednika, djedova crkve bosanske sve do 1393., kad je dijak Stanko napisao Batalovo evanđelje. Smatrajući, da je jedno od najosnovnijih pitanja, jesu li bogomili poštovali križ, odgovara Solovjev na to pitanje jasno i odlučno: nisu. Solovjev je podvrgao analizi povelje, što su ih izdavali bosanski banovi i kraljevi i došao je do zaključka, da se na poveljama pro foro interno, upravljenima bosanskim

---

crkve«. Niti su se oni sami tako nazivali, niti su ih drugi tako zvali. Zato je naziv »bogumili« za srednjevjekovne bosanske heretike sasvim pogrješan i ne može se upotrebljavati. Barada otklanja i naziv »bosanska crkva«, jer smatra, da se Šidakova problematika o »bosanskoj crkvi« ne može održati i jer naziv »bosanska crkva« nije drugo nego prijevod »ecclesia bosnensis«, koja kao biskupija sa sijelom u Đakovu vrši jurisdikciju u Bosni kroz cijelo vrijeme trajanja bosanske hereze. Naziv »krstjani« bio bi zgodan, ali ni on potpuno ne zadovoljava Baradu, jer se odnosi uglavnom na »savršene«, a ne na sve pripadnike te sljedbe. Isto je i s nazivom »patareni«, kako bosanske heretike zovu zapadni dokumenti. Uza sve to, jer boljega naziva nema, misli Barada, da bi bio najzgodniji naziv »krstjani« ili »patareni«, osobito ako bi za »savršene« stajao naziv »pravi krstjani«, kako ih zove gost Radin, jer bi se tada naziv »krstjani« odnosio i na savršene i na obične vjernike.

[5] Dr. Aleksandar Solovjev: Postanak i propast »bosanske crkve«, Prosvjetni radnik, Sarajevo 1947. — Gost Radin i njegov testament, Pregled II. Sarajevo 1947. br. 7. 310—318. — Vjersko učenje bosanske crkve, Zagreb 1948. — Jesu li bogomili poštovali krst, Glasnik z. m. Sarajevo 1948. — Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1949.

velikašima, koji su bili pristaše bogomila, izostavlja znak križa, dok se na poveljama pro foro externo, upravljenima predstavnicima drugih država, znak križa ponekad nalazi, a ponekad se izostavlja. To je bila taktika kompromisa i pretvaranja pred inovjercima, koja je bila bogomilima dopuštena. Na nadgrobnim se spomenicima križ nalazi samo izuzetno. Solovjev skreće osobitu pažnju na 9 sarkofaga, koji po njemu predstavljaju nadgrobne spomenike djedova crkve bosanske. Ti se spomenici ističu čudnim simbolima, a svi izbjegavaju znak križa. Ipak imade, osobito u Hercegovini, dvadesetak velikih nadgrobnih križeva. Izluče li se oni, pod kojima nisu sahranjeni »bogomili«, ostaju križevi antropomorfnog oblika, koji ne predstavljaju križ kao instrumenat muke, nego samoga Krista kako je raširio ruke na blagoslov. Ovi križevi, kao i križevi na bosanskim poveljama i natpisima, koji imaju neobičan i čudan oblik, imaju mističko značenje u istom smislu, kako je to tumačio prethodnik bosanskih krstjana, pavlićanin Gegnezije početkom 8. st. Kao što je Solovjev novim svijetlom osvijetlio pitanje postanka crkve bosanske i pitanje odnosa bosanskih krstjana prama križu, tako je proveo i potanku analizu bosanskih rukopisa, da tako utvrdi, što je crkva bosanska po vlastitim pismenim izražajima svoga bića doista bila. Na osnovu te analize izvodi Solovjev zaključak, da je crkva bosanska od kraja 12. do druge polovice 15. st. zaista bila »bogomilska« i da time nestaje zagonetke crkve bosanske, o kojoj se pisalo posljednjih 25 godina. Analizom rukopisa, koji su nastali u krilu crkve bosanske, dokazuje Solovjev, da su uglavnom točne optužbe, koje su protiv bosanskih krstjana iznosili srpska pravoslavna crkva, rimski pape i bosanski franjevci.

Posebnom raspravom o gostu Radinu i njegovu testamentu ukazuje Solovjev na ličnost gosta Radina, koja je tipična za posljednji vijek života crkve bosanske, kad je ona izgubila svoj prvobitni socijalni zamah i vezala se za klasne interese feudalne vlastele. U Radinovoj oporuci nalazi Solovjev potvrdu da su se bosanski krstjani dijelili na »izabrane« ili prave krstjane, koji »grijeha ne ljube« i običnih vjernika, grješnih »mrsnih« ljudi. Testamentu gosta Radina pridaje Solovjev više socijalni nego dogmatski značaj. Ekonomski uspon i moralni pad gosta Radina rasvjetljuju raspad i propast crkve bosanske, koja je nestala zajedno s feudalnom državom, za koju se tijesno povezala. Naglom raspadu crkve bosanske i islamizaciji bosanskih krstjana i njihovih vjernika namjenjuje Solovjev svoju najnoviju raspravu u Godišnjaku Istoriskog društva Bosne i Hercegovine 1949. U toj se raspravi Solovjev s pravom zalaže za to, da bi trebalo započeti sa stručnim etnografskim istraživanjem na terenu. Tako bi se, po njegovu mišljenju, moglo pronaći još neke ostatke »bogomilskih« vjerovanja i tradicija u narodu Bosne i Hercegovine.

Solovjev je vjerodostojnost latinskih dokumenata, koji govore o bosanskim *krstjanima*, dokazao neizravnim putem ustanovivši, da se iz domaćih izvora, koji su nikli u krilu *crkve bosanske*, pa i iz samog rukopisa *krstjanina* Hvala, mogu izvesti isti zaključci, koje je iz latinskih izvora izveo Rački, a djelomice i Petranović. Mi ćemo ovdje podvrći poredbenoj analizi najvažnije latinske spomenike počevši od abjuracije na Bolinu polju 1203., pa do abjuracije trojice odličnih Bošnjana u Rimu 1461., koja se osniva na relacijama bosanskih franjevaca. Rezultate ove analize usporedit ćemo s ustrojstvom, naukom i obredima zapadnih katara ili patarena, kako ih prikazuje neka-

dašnji član sljedbe Rajner Sachoni (umro ko inkvizitor u Lombardiji oko 1264.) u svojoj *Summa contra Catharos et Leonistas*, kao i s razborito izabranim izjavama pred inkvizicijskim tribunalom i sličnim podacima, koji zaslužuju da im se vjeruje. Ovakvo uspoređivanje nije sasvim novo, jer ga nalazimo već kod Petranovića i Račkoga. Mi ćemo tu poredbenu analizu upotpuniti osnivajući je na autentičnom tekstu Rajnerove Sume iz zagrebačkog kodeksa 13. st. MR 146, dok se Rački služio izdanjem Rajnerove Sume, koja ne donosi autentični Rajnerov tekst. Mi želimo provesti sustavnu poredbu autentičnih Rajnerovih navoda o katarima s onim podacima, koje možemo crpsti iz dosad poznatih latinskih izvora o *bosanskim krstjanima* i o *crkvi bosanskoj*, premda većina ovih izvora nije nastala u sredini »bosanske crkve«. Ljude valja, bez sumnje, prosuđivati po njihovim vlastitim djelima, a ne po onome, što o njima drže njihovi protivnici. Bilo bi dakle pogrješno *bosanske krstjane* prosuđivati samo ili uglavnom kroz optužbe njihovih protivnika. Do riječi valja da dođu, koliko je to samo moguće, u prvom redu sami *bosanski krstjani*. Ali ni optužbe, što ih protiv njih iznose njihovi protivnici, ne mogu se jednostavno mimoići, jer se te optužbe sustavno i bez prestanka podižu s različitih strana kroz tri stoljeća i sačinjavaju osnovicu za teške i sudbonosne sukobe kroz čitavo to vrijeme.

Već se krajem 12. st. podižu optužbe protiv bosanskih krstjana i nekih pseudo-kršćana i heretika u Dalmaciji, koja je u tome bila u izravnoj vezi s Bosnom, kako dokazuje Barada o. c. 400/3. Splitski sabor osudio je 1185. sve heretičke sljedbenike i njihove pristaše, jer se opazilo, da se po splitskoj nadbiskupiji šire različite zablude (CD II. 192.). Budući da nisu sačuvani svi spisi toga sabora, nije izričito rečeno, koje su to zablude. Ali iz potvrde saborskih zaključaka, što ju je izdao Urban III. 11. XI. 1186. izlazi, da se radilo upravo o onoj sljedbi, koja se 1203. na Bolinu polju u Bosni pred banom Kulinom i papinim izaslanikom Ivanom Casemaris formalno podvrgla Rimu (Ib. II. 203.). Barada ukazuje na to, da Urban III. odobrava, što je splitski sinod zabranio »conventicula que fraternitates appellantur«. Ova »conventicula« nisu ništa drugo, nego »societas fraternitatis« i »fratrum conventus« bosanskih krstjana, što ih spominje abjuracija na Bolinu polju 1203. Takvih je »conventicula«, pseudokršćana i patarena i poslije toga sabora bilo u Dalmaciji, kao na pr. u Zadru, Splitu i drugdje. Prema ispravi hercega Andrije od 26. V. 1198. (CD. II. 296/7.) dosudio je Andrija samostanu Sv. Krševana u Zadru posjed u Suhovarama, što su ga nepravedno zaposjeli nazovi-kršćani (»pseudochristiani«) Maldemar Zadranin i Toljan Kačić. Među prisutnima nalazio se Zorobabelov sin Matej, kome je Rogerije, sin kneza Dominika Maurocena, 8. X. 1193. prodao svoje kuće u Zadru za 350 zlatnih perpera (CD II. 261.). U svom opisu, kako su križari 1202. zauzeli Zadar, kaže splitski arcidakon Toma, da su Zadrani, osobito plemići, puštali da se među njima širi heretička pošast (Historia salonitana ed. Rački, Zagreb 1894, 80.). To su bili sljedbenici one iste sljedbe, koju isprava hercega Andrije zove pseudo-kršćanima. Ovoj

je sljedbi pripadao Zorobabel, koji se spominje u ispravi hercega Andrije iz g. 1198., i njegovi sinovi Matej i Aristodije. Prema splitskom arcidakonu Tomi (Hist. sal. ed. Rački 1894. 80.) nalazili su se Zorobabelovi sinovi Matej i Aristodije 1200. u Splitu, ali ponajviše su stanovali u Bosni. Čim je novi nadbiskup splitski Bernard, brzo nakon svoga dolaska u Split, na osnovu neposrednog saobraćaja s njima ustanovio, da su Matej i Aristodije heretici, pokušao ih je odvratiti od hereze, te su oni naoko ostavili sljedbu, kojoj su pripadali. Ali Bernard je otkrio prijevaru, pa ih udario anatemom, zaplijenio im sva imanja i istjerao ih iz grada. Tada se Matej i Aristodije javno odrekoše hereze i nakon toga vraćena su im imanja. Aristodija susrećemo oko 1200. u Bosni kao djeda crkve bosanske, kako je to otkrio Solovjev istovetujući Aristodija s Rastudijem bosanskim, koga proklinju srpski sinodici. Rastudije se javlja i u Batalovu fragmentu na čelu drugih prvaka crkve bosanske, koji predstavljaju bosanske krstjane u abjuraciji na Bolinu polju 1203. Aristodijev brat Matej (Matija) 13. IX. 1217. predaje svoju kuću u Zadru, koju je 1193. kupio od Rogerija, sina Dominika Maurocena, Leonardu de Osissico (CD III. 163.). Za Zorobabelovim sinovima Matejem i Aristodijem, piše Toma, poveli su se i ostali, koje su oni bili zaveli u herezu, pa su se i oni obratili. Da je u to doba bilo heretika i drugdje kod nas, poziva se Barada na svjedočanstvo splitskog arcidakona Tome, koji (Hist. sal. ed. Rački 1894. 102.) za splitskog komesa Bribirca Višena kaže, da je bio zaštitnik heretika. Sijelo Višena bio je Zvonigrad u župi Odorji na Zrmanji. Kralj Andrija (1205.—1235.) naređuje knezu Malduču i njegovim Kačićima iz Omiša, da sa svoga područja istjeraju patarene (CD III. 188.). To je bilo na donjem porječju Cetine i nekadašnje Krajine. S pravom zaključuje dakle Barada (o. c. 402.), da domaći spomenici svjedoče, da je na prijelazu iz 12. u 13. st. bilo patarenske hereze u Dalmaciji i u Hrvatskoj.

Isto nam tako nesamo strani, nego i domaći spomenici svjedoče, da je u isto doba i u Bosni postojala ista hereza. Prema pismu, što ga je 1199. upravio Inocentu III. Vukan, kralj Duklje, opazio je kralj Emerik, da se u Bosni širi krivovjerje, pa je neke od bosanskih heretika prisilio, da pođu u Rim i da se tamo opravdavaju. Oni su se vratili noseći sa sobom kriva pisma i tvrdeći, da im je papa odobrio njihovo vjerovanje. Vukan upozoruje Inocenta III., da se u Bosni veoma proširila hereza pod okriljem bana Kulina i moli papu, da pozove kralja Emerika, da iz svoga kraljevstva iščupa heretike kao korov (CD II. 334.). Očito na Vukanov poticaj piše Inocent III. Emeriku 11. X. 1200., da je splitski nadbiskup Bernard »non paucos Patarenos« izagnao iz Splita i Trogira, ali da ih je primio ban Kulin u Bosni, koji ih zaštićuje i zove naprosto kršćanima. Inocent III. poziva dakle Emerika, da bana Kulina i spomenute heretike izagna iz Bosne i cijele Ugarske i da im zaplijeni imanja, ako ne će da se odreknu krivovjerja (CD III. 296/7.). S tim u vezi javlja Inocent 21. XI. 1202. splitskom nadbiskupu Bernardu i svom kapelanu Ivanu, da se na području bana Kulina nalazi mnoštvo ljudi, koji su »de damnata Catharorum heresi vehementer suspecti et grauiter infamati«. Nadalje javlja Inocent splitskom nadbiskupu Bernardu i svom izaslaniku Ivanu, da je na njegov poziv Emerik zatražio od Kulina bana, da te ljude progna iz Bosne i da im zaplijeni imanja. Ban je Kulin odgovorio, da on te ljude ne smatra heretičima, nego katolicima i da je spreman neke od njih poslati u Rim, da tamo oni sami prikažu svoje vjerovanje i svoj život. Inocent poziva dakle Bernarda i Ivana, da u njegovo ime pođu u Bosnu i da ispitaju sve, što se odnosi na vjeru i život bana Kulina, njegove žene i njegovih

podanika, pa ako nađu štogod, što »sapit hereticam pravitatem« ili da se protivi pravoj nauci, neka sve urede po pravilu vjere. Ne pokore li se Bošnjani, tada neka postupaju po konstituciji o hereticima, što ju je izdao sam Inocent III. O toj je konstituciji Inocent potanko obavijestio Emerika (CD III. 14/5.). Ako se u spomenutim spisima i ne spominju potanko pojedine zablude, ipak je jasno, da je riječ o onima, koji sebe nazivlju kršćanima, a Rim ih smatra hereticima i naziva ih patarenima i katarima. Na temelju odredbe Inocenta III. od 21. XI. 1202. pošao je papin kapelan Ivan Casemaris u Bosnu, razvidio stvar i postigao, da su prvaci bosanskih krstjana već 8. IV. 1203. na Bolinu polju u prisuću samoga Ivana i bana Kulina potpisali izjavu, kojom se odriču svake hereze, saobraćaja s manihejcima i svoga dosadašnjeg imena »krstjani«, te se podvrgavaju odredbama rimske crkve (CD III. 24/5.). Očito je, da je do ove izjave došlo pod utjecajem bana Kulina. Potanka analiza ove isprave i poredba njezina sadržaja sa sljedbom katara pokazuje, da je ova isprava ekvivalentna formalnoj abjuraciji. To opravdava Ivana Casemarisa, koji u svom drugom izvještaju Inocentu III. govori o »bivšim patarenima« (»quondam patarinorum«) u Bosni. Ivan Casemaris mislio je, da formalna izjava bosanskih krstjana na Bolinu polju predstavlja njihovo stvarno obraćenje. On je prama njima i prama banu Kulinu postupao oprezno i taktično misleći, da će postići bolji uspjeh, bude li u svojim zahtjevima umjeren. On nije želio bosanskih krstjana osuditi, nego obratiti. Da on ipak nije stvar uzeo na laku ruku, vidi se iz toga, što još iste godine 1203. obavještava Inocenta III. da u zemlji bana Kulina postoji samo jedna biskupija i da je nedavno umro bosanski biskup, pa predlaže, da u Bosnu kao biskup dođe jedan Latin i da osim njega, radi veličine bosanske zemlje, budu u Bosni još tri ili četiri biskupa (CD III. 36.). Iz toga se razabire, da su bosanski biskupi dotad bili domaći ljudi, Slaveni, koji su vršili bogoslužje slavenskim [illegible]. Papin legat ne vjeruje, da bi takvi biskupi mogli stati na kraj [illegible]rezi i rascjepu u Bosni, pa predlaže, da Rim pošalje stranca, koji će vršiti bogoslužje latinskim jezikom i ne će biti unutrašnje ovisan o bosanskim krstjanima, kao što su to bili dotadašnji bosanski biskupi slavenskoga imena i slavenske liturgije. Nakon uzaludnih pokušaja, da drugim načinom bude u Bosni iskorijenjena hereza, uvažio je Grgur IX. prijedlog Ivana Casemarisa, te je 30. V. 1233. pozvao svoga legata Jakova, izabranog prenestinskog biskupa, da makne bosanskog biskupa i da postavi drugoga, a osim njega još dva, tri ili četiri druga i da se pobrine, da prikladno pristupe Bošnjanima, »qui pro magna parte sunt infecti heretica pravitate« (CD III. 379.). Jakov je imenovao bosanskim biskupom Ivana, koga po njegovoj domovini nazvaše Teutonicus. Ivan je bio član propovjedničkog reda, koji je nešto ranije započeo svojim djelovanjem u Bosni »contra hereticam pravitatem«. Ivan se doskora zahvaljuje na službi i Grgur IX. prima konačno Ivanovu ostavku, pa ga 1237. šalje u Ugarsku kao »bivšega bosanskog biskupa«, a za bosanskog biskupa određuje 26. IV. 1238. dominikanca Ponsu (CD IV. 56/7.). Ali ni Ponsa se ne može održati u Bosni, pa odlazi na svoje imanje Đakovo, koje je bosanskom biskupu darovao herceg Koloman, a darovnicu je 7. XII. 1239. potvrdio Grgur IX. (CD IV. 94.). Odsad bosanski biskupi stoluju u Đakovu, a s Bosnom imaju malo ili nikakva posla osim službene jurisdikcije, koja također sve više gasne. Latinski biskupi, koje je u Bosnu slao Rim, morali su uzmaći pred bosanskim krstjanima. Prevarili su se dakle i Ivan Casemaris i Rim i ugarsko-hrvatski kraljevi i kaločki metropolita, kad su ovim načinom mislili likvidirati bosanske krstjane. Sukob između Rima,

Ostrogona i Kaloče s jedne i bosanskih krstjana s druge strane toliko se zaoštrio, da je pukao otvoreni prijelom, koji se više nije dao premostiti. Taj prijelom nije uveo u život crkvu bosansku, koja je htjela postojati i živjeti nezavisno od Rima i Carigrada, nego je samo utvrdio i jače naglasio ono, što je u Bosni već otprije postojalo. Borba, započeta još krajem 12. st., nastavlja se sve do pada Bosne. Metoda se te borbe mijenjala, ali polazna je točka ostala s obje strane uvijek ista. Dok je svjetovno vrhovništvo u rukama onih, koji su odani rimskoj crkvi, Rim nastupa odrješito i služi se silom svjetovne ruke, a bosanski se krstjani u to doba uglavnom kriju. Ali kad su nosioci svjetovne vlasti u Bosni i sami pristaše bosanskih krstjana, tada oni nastupaju otvoreno i silovito, a inkvizitori blaže i mirnije, raspravljajući i navodeći dokaze.

Sve u svemu dakle: od kraja 12. st. sve do pada Bosne Rim smatra bosanske krstjane sumnjivima s hereze, hereticima, patarenima, katarima, manihejcima.[6] Takvima je bosanske krstjane smatrao već legat Inocenta III. Ivan Casemaris, kad im je dao da potpišu abjuraciju na Bolinu polju 1203. Takvima ih smatraju inkvizitori i misionari, što ih Rim šalje u Bosnu, bili oni dominikanci ili franjevci. Takvima ih smatraju bosanski biskupi-latini, koje im šalje Rim. Takvima ih smatraju ugarsko-hrvatski kraljevi, koji protiv njih vode križarske vojne. Takvima ih pred sam pad Bosne smatra kardinal Torquemada u svojoj raspravi o bosanskim manihejcima, upravljenoj Piju II. g. 1461. Tako nazivaju svoju sljedbu i sami bosanski krstjani u abjuraciji, koju su pred Pijom II. 14. V. 1461. položila tri odlična bosanska krstjana: Juraj Kučinjić, Stojšan Tvrtković i Radmilo Večinić. I iz same abjuracije na Bolinu polju 1203. izlazi, da su se nauk i organizacija bosanskih krstjana već prije 1203. razilazili od nauka i organizacije rimske crkve, ili točnije: da je crkva bosanska već prije 1203. bila neomanihejska sljedba, slična onim srednjovječnim sljedbama, koje su na Zapadu dobile ime katari ili patareni.

Optužbe, koje se od kraja 12. st. sve do u drugu polovicu 15. st. podižu protiv bosanskih krstjana, valja razmotriti s najvećom pažnjom i kritički, jer nisu uvijek isključeni različiti subjektivni momenti u podizanju i u stilizaciji tih optužaba. Ali te se optužbe ne mogu mimoići kao da ih nema ili kao da im ne valja poklanjati nikakvu pažnju, jer ni u čemu nisu vjerodostojne. Takav postupak ne bi bio opravdan ni onda, kad se iz domaćih izvora, koji su nikli u krilu same crkve bosanske, kao njezin vlastiti izražaj, doista ne bi mogli izvesti oni zaključci, koji se izvode iz latinskih spisa o bosanskim krstjanima od kraja 12. st. sve do propasti Bosne. Uspoređivanjem jednih i drugih izvora i mirnim rasuđivanjem dolazi se, uostalom, do zaključka, da se malobrojni dosad poznati podaci o bosanskim krstjanima iz domaćih izvora, koji su nikli u krilu crkve bosanske, u bitnosti podudaraju s podacima iz domaćih (i stranih) latinskih izvora, kako je to pomnom i sustavnom analizom kamenih i pisanih spomenika, koji su nikli u krilu same crkve bosanske, dokazao dr. A. Solovjev. Ne valja dakle graditi samo

[6] Isp. Urban III. 11. XI. 1186. CD II. 203. — Inocent III. 11. X. 1200. CD III. 296/7. — Inocent III. 21. XI. 1202. CD III. 14/5. — Eugen IV. 3. X. 1445. Farlatti, Illyricum sacrum IV. 257/8. Dok se ostala papinska pisma ograničuju na to, da bosanske krstjane zovu hereticima, katarima, patarenima, Eugen IV. u svom pismu svome delegatu, hvarskom biskupu Tomi, potanko nabraja zablude »svetogrdnih manihejaca« u Bosni.

na jednom spomeniku, koji možda i nije u svojoj biti potpun izražaj bića crkve bosanske. Isto tako ne valja graditi samo na jednoj ili drugoj pojedinosti, koja bi mogla zavesti na krivi put, a niti na pojedinačnim razlikama između bosanskih krstjana i zapadnih katara ili patarena, jer je takvih razlika bilo i među pristašama spomenutih sljedba na Zapadu.

Podatke iz latinskih izvora, koji su u svojem osnovu nastali na bosanskom tlu, usporedit ćemo s podacima, koje navodi inkvizitor Rajner sredinom 13. st. u svojoj Sumi o katarima i leonistima. Tako dobivenu sliku *crkve bosanske* i bosanskih *krstjana* poredit ćemo s dosad iznesenim podacima, koji su crpeni iz spomenika, nastalih u krilu same *crkve bosanske*.

Od brojnih spisa protiv katara i patarena osobito je značajna *Summa de Catharis et leonistis*, što ju je 1250. napisao lombardijski inkvizitor Rajner Sachoni OP[7]. Rajner je, kako to sam kaže u svojoj Sumi, 17 godina bio član sljedbe katara. Prije Rajnera pisali su protiv katara Moneta iz Cremone OP[8] (umro oko 1240. u Bologni), Bonacursus[9] (oko 1190. katarski biskup u Milanu, oko 1220. stupio u dominikanski red) i Alanus ab insulis[10] (umro oko 1203.). Rački spominje, da je u Akademijinu arhivu pohranjen rukopis Alanova spisa *Contra hereticos*[11], ali mu nije bilo poznato, da u Zagrebu još od početka 14. st. imamo Rajnerovu Sumu, pisanu na pergameni malo poslije Rajnerove smrti, u posljednjoj četvrti 13. st. Rajnerova *Summa de Catharis et leonistis* ispisana je (fol. 85—87v.) u rukopisnom zborniku metropolitanske knjižnice iz posljednje četvrti 13. st., koji nosi signaturu MR 146. Taj je zbornik krajem 13. st. pripadao jednom članu inkvizitorskog reda sv. Dominika u Italiji, vjerojatno zagrebačkom biskupu Augustinu Kažotiću, koji ga je valjda početkom 1304. donio u Zagreb. Najstariji dosad nađeni inventar zagrebačke katedrale, što ga je 1394. sastavio kustos Blaž, bilježi ovaj zbornik kao sastavni dio knjižnice zagrebačke katedrale.

---

[7] Dosadašnja izdanja Rajnerove Sume navodi A. Dondaine: Un traité néomanichéen du XIIIe siècle. Roma 1939. 60/1., a str. 64—78. donosi tekst Rajnerove Sume prema Martène-Durandovu izdanju (Thesaurus novus anecdotorum V. 1761—1776.) u vezi s Cod. Vat. Lat. 2978. fol. 54—58. i Cod. II. 63. p. 152—167. u arhivu generalata OP u Rimu.

[8] Summa contra Catharos et Waldenses, Romae 1743.

[9] Bonacursus je nakon svoga obraćenja napisao »Manifestatio haereseos Catharorum«, Migne PL 204, 775—792.

[10] Alanu se pripisuje »Summa de fide catholica contra haereticos« u 4 knjige, Migne PL 210, 305—430.

[11] Rukopis II. a. 9. (stara signatura 627.). fol. 61—129. i 133/4v. Rački spominje ovaj rukopis, ali se nije njime služio.

Tekst Rajnerove Sume protiv katara, koja je predstavljala neku vrstu priručnika za sredovječne inkvizitore u svrhu upoznavanja sljedbe katara, usporedit ćemo najprije s abjuracijom priora *bosanskih krstjana* na Bolinu polju 8. IV. 1203.

Zatim ćemo Rajnerove navode porediti s popisom zabluda bosanskih *krstjana*, koji je ispisan fol. 78v/9. u rukopisnim *Miscellanea* I.a. 57. u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu[12] i u *Cod. lat. LXIV.* iz početka 15. st. u knjižnici Sv. Marka u Veneciji[13]. Onaj dio *Miscellanea* I. a. 57., u kome su ispisane zablude bosanskih *krstjana*, pisan je u Bosni za bosanske franjevce u posljednjoj četvrti 14. stoljeća. Sastavljačem popisa I.a. 57. i LXIV. u Veneciji ima se smatrati neki franjevac, koji je djelovao u Bosni kao misionar i inkvizitor.

Konačno ćemo Rajnerovu Sumu protiv katara porediti s popisima zabluda bosanskih *krstjana*, koji su služili kao podloga za spis nekog franjevca u knjižnici Sv. Marka u Veneciji, koji nosi naslov »Puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarinum bosnensem«, i za spis kardinala Ivana de Torquemada iz g. 1461. prigodom abjuracije trojice uglednih bosanskih *krstjana* u Rimu pred Pijom II.[14]

Ove su popise sastavili franjevci, koji su djelovali u Bosni kao misionari i inkvizitori. Tako ćemo imati pred sobom pregled naučavanja bosanskih *krstjana*, koje im je pripisivao Rim od 1203. do 1461. najprije na osnovu raznih pritužaba i izvida papinih legata, a onda na osnovu relacija franjevačkih misionara i inkvizitora, koji su djelovali u Bosni. Čudnim slučajem predstavljaju dokumenti, koji stoje na početku i na kraju ovog razdoblja, istovremeno i abjuraciju, kojom se bosanski *krstjani* odriču svojih zabluda. To je abjuracija na Bolinu polju 1203., koju je sastavio legat Inocenta III. Ivan Casemaris, i abjuracija triju odličnih bosanskih *krstjana* u Rimu 1461., povezana s raspravom protiv bosanskih manihejaca, koju je po želji Pija II. sastavio kardinal Ivan de Torquemada.

Rajnerova Suma o katarima i spomenuti popisi zabluda bosanskih *krstjana* posve su doktrinalnog značaja, kako je to bilo prikladno za inkvizitora. Iz tih se popisa razabire kompi-

---

[12] Isp. F. Rački, Starine I. Zagreb 1869., 138—140.

[13] Ib. 109—138.

[14] O cod. Vat. lat. 974. isp. F. Rački u Starinama XIV. 1—20. O cod. Vat. lat. 976. isp. raspravu: Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila, Croatia Sacra II. 1932, 27—93.

latorska vještina njihovih sastavljača, koji su znali u kratke rečenice zbiti nauk, što su ga pripisivali bosanskim *krstjanima*. Potankom analizom i poredbenim postupkom pojedinih optužba pokušat ćemo provesti potrebnu stilsku korekturu tih optužba, ili, bolje, pokazat ćemo, da te optužbe u stanovitim stvarima treba stilski ispraviti, jer svojim stilskim oblikovanjem ne predstavljaju uvijek i u svemu točan izraz naučavanja i života bobanskih *krstjana*. Te su popise zabluda bosanskih *krstjana* sastavljali franjevci-inkvizitori. Vidjet ćemo, da su, gledajući na cjelinu, uglavnom vjerno prikazali nauku bosanskih *krstjana*. Ipak pojedine propozicije nisu oblikovali onako, kako bi ih oblikovao pripadnik *crkve bosanske*, nego su im dali stilizaciju, kako ju je mogao dati onaj, koji je bosanske *krstjane* promatrao očima inkvizitora i tražio, čime se bosanski *krstjani* ogrješuju protiv rimske crkve.

Iz samih se popisa zabluda bosanskih heretika ne vidi, jesu li te zablude zabilježene na osnovu izravnog proučavanja i saslušavanja *bosanskih krstjana*, ili su možda sastavljene na drugi koji način. Nasuprot su upiti, što ih bosanski vikar Bartol 1373. upravlja Grguru XI.[15], izašli ravno iz života i otkrivaju nam život bosanskog življa u posljednjoj četvrti 14. st., promatran očima jednog franjevca, koji je istovremeno zabrinut i za pravovjernost Bosne i za prerogative svoga reda u Bosni. Prijepis je ovih pitanja i odgovora, što ih je Grgur XI. 1373. dao uputiti bosanskom vikaru Bartolu, ubilježen u rukopisnim *Miscellanea* arhiva Jugoslavenske akademije I. a. 57. fol. 76—78v., neposredno ispred gore spomenutih zabluda bosanskih heretika. U upitima, što ih je bosanski vikar Bartol 1373. uputio Grguru XI., spominju se krivovjerci, raskolnici, Bošnjani i nevjernici. Kad je u ovim upitima riječ o nevjernicima, krivovjercima i Bošnjanima, radi se očevidno o *bosanskim krstjanima*, odnosno o njihovim pristašama. U tim upitima ne ćemo naći mnogo podataka o nauci *bosanskih krstjana*, ali to se snažnije ističu životni odnosi njihovih pristaša. Ti su odnosi u skladu s onim, što o nauci *bosanskih krstjana* kažu sastavljač zabluda *bosanskih krstjana* I. a. 57. fol. 78v/9., pisac rasprave o nauci bosanskih patarena u marcijanskoj biblioteci, kardinal Torquemada u svojoj raspravi protiv nauke bosanskih manihejaca (kako on

[15] A. Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam spectantia II. Additamenta. Zagreb 1875. 327—329. — Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Romae 1859/60. II. 141.

zove *bosanske krstjane*), Rajner u svojoj Sumi o nauci katara uopće i ostali, koji su u srednjem vijeku pisali o nauci sljedbe katara. Pritom valja dakako uzeti u obzir, da nisu svi sljedbenici *bosanskih krstjana* imali jednake obveze i da su prema tome i životni odnosi običnih sljedbenika bili drugačiji od životnih odnosa onih, koji su bili svečano primljeni u sljedbu ili su u hijerarhiji sljedbe zauzimali neki položaj.

Navode spomenutih latinskih izvora, koji prema *bosanskim krstjanima* zauzimaju načelno-neprijateljski stav, valja sustavno usporediti s podacima iz izvora, koji su nikli u redovima samih *bosanskih krstjana*, te predstavljaju njihovo vlastito gledanje na život i životne odnose. To su: rukopis *krstjanina* Hvala za vojvodu Hrvoja iz g. 1404.[16], obrednik *krstjanina* Radosava iz polovine 15. st.,[17], oporuka *gosta* Radina iz g. 1456.[18], Nikoljsko evanđelje[19] i drugi domaći izvori, koji predstavljaju vlastit izražaj *crkve bosanske*. Ove podatke valja, nadalje, usporediti s katarskim obrednikom iz francuskog područja, kako je to učinio već Rački[20]. Velik je dio ovog posla obavio dr. A. Solovjev u svojim raspravama, koje smo gore spomenuli. Kako sam Solovjev ističe, preostaje još mnogo da se uradi na tom području, ali već se sada može s punom sigurnošću reći, da je *bosanska crkva* bila od kraja 12. do 15. st. zaista »bogomilska«. Uglavnom je dakle ispravna ona slika *crkve bosanske i bosanskih krstjana*, koju je pretežno prema zapadnim i istočnim izvorima o njima pružio Rački. Ako i nije danas više svaka pojedina tvrdnja Račkoga sigurna, ni svaki njegov izvod prihvatljiv, ipak je njegovo djelo o »Bogomilima i patarenima« i danas još doista *standard work*, sa koga valja, da ponovimo Radonićevu konstataciju, u rješavanju ovoga pitanja dalje polaziti. Ova će studija i dalje davati nove pobude za podrobnije proučavanje nekih još nedovoljno objašnjenih pojedinosti. I više još: bez obzira na uzgredne pojedinosti, osnovna je koncepcija Račkoga ne samo prihvatljiva, nego u potpunosti ispravna.

---

[16] Gj. Daničić: Hvalov rukopis, Starine III.

[17] F. Rački: Rukopis bosanskoga krstjanina Radosava, Starine XIV. 21—29.

[18] Ć. Truhelka: Testamenat gosta Radina, Glasnik zem. muzeja, Sarajevo 1911, 355—376., 1913, 363—382. — A. Solovjev: Gost Radin i njegov testament. Pregled II. Sarajevo 1947., br. 7, 310—318.

[19] Gj. Daničić: Nikoljsko evanđelje, Beograd 1864.

[20] E. Cunitz: Ein Katharisches Rituale, Jena 1852. — Fototipijski izdao L. Clédat, Paris 1887. — Vidi F. Rački u Starinama XIV. 21—29.

Abjuracija na Bolinu polju 1203.

Najstariji izvor, iz kojega možemo upoznati nauku bosanskih *krstjana*, jest abjuracija zastupnika bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203[21]. Od ove abjuracije, koju je upriličio i sastavio legat Inocenta III. Ivan Casemaris na osnovu ličnog razmatranja stvari i osoba za svog boravka u Bosni, pa sve do abjuracije trojice odličnih Bošnjana u Rimu 1461., koju je sastavio kardinal Torquemada na osnovu relacije bosanskih franjevaca-inkvizitora, postoji neprekinuti niz domaćih i stranih latinskih izjava i isprava, koje suglasno pripisuju bosanskim *krstjanima* neo-manihejsko dualističko naziranje na svijet. U abjuraciji na Bolinu polju (a isto tako i u abjuraciji u Rimu 1461.) priznaju i sami bosanski *krstjani*, da su bili ne samo raskolnici, nego i heretici prema shvaćanju rimske crkve, upravo manihejci, dakle sumišljenici dualističkih sljedbi u Bugarskoj, Lombardiji i južnoj Francuskoj, poznatih pod imenom bogomila, katara, patarena i albigenza.

Abjuracija na Bolinu polju 1203. nije neka uobičajena općenita formula, koju krivovjerci imadu da usvoje i potpišu, nego je sastavljena upravo za bosanske prilike. Zato se inverzijom teksta na osnovu te abjuracije može provesti rekonstrukcija nauke bosanskih *krstjana* 1203., koje se oni odriču:

»In nomine dei eterni creatoris omnium

[illegible]

et humani generis redemptoris«.

»Nos priores illorum hominum, qui hactenus singulariter Christiani nominis prerogativa vocati sumus in territorio Bosne...

...promittimus... stare ordinationi et mandatis sancte romane ecclesie... abrenuntiamus scismati... et romanam ecclesiam matrem nostram caput totius ecclesiastice unitatis recognoscimus...«.

«...in omnibus locis nostris, ubi fratrum conventus commoratur, oratoria habebimus, in quibus fratres de nocte ad matutinas et diebus ad horas cantandas publice simul conveniemus«.

1. Dakle po nauci bosanskih krstjana vječni bog nije stvoritelj svega (I. a. 57/1. — LXIV/8. — T/1, 2. — R/3a.),

2. niti je spasitelj ljudskoga roda (I. a. 57/2. — R/10b., 11. — Alanus I.).

3. Potpisnici izjave na Bolinu Polju pretstojnici su onih ljudi, koji su se nazivali kršćanima na teritoriju Bosne (I.a. 57/11. — T/16., 17., 19. — R/8a.).

4. Iz ovog obećanja i raskida sa šizmom slijedi da bosanski krstjani nisu dotad priznavali vrhovništvo rimske crkve kao glave čitavog crkvenog jedinstva (I.a. 57/10. — LXIV/2. — T/16., 17., 18., 19. — R/21.).

5. Prema tomu bosanski krstjani nisu dotad imali bogomolja, u kojima bi se javno sastajali da noću i danju pievaju određene časove iz časoslova (I.a. 57/25. — LXIV/10. — T/20., 23.).

[21] Smičiklas: Codex Diplomaticus (CD) III. Zagreb 1905, 24/5.

zove *bosanske krstjane*), Rajner u svojoj Sumi o nauci katara uopće i ostali, koji su u srednjem vijeku pisali o nauci sljedbe katara. Pritom valja dakako uzeti u obzir, da nisu svi sljedbenici *bosanskih krstjana* imali jednake obveze i da su prema tome i životni odnosi običnih sljedbenika bili drugačiji od životnih odnosa onih, koji su bili svečano primljeni u sljedbu ili su u hijerarhiji sljedbe zauzimali neki položaj.

Navode spomenutih latinskih izvora, koji prema *bosanskim krstjanima* zauzimaju načelno-neprijateljski stav, valja sustavno usporediti s podacima iz izvora, koji su nikli u redovima samih *bosanskih krstjana*, te predstavljaju njihovo vlastito gledanje na život i životne odnose. To su: rukopis *krstjanina* Hvala za vojvodu Hrvoja iz g. 1404.[16], obrednik *krstjanina* Radosava iz polovine 15. st.,[17], oporuka *gosta* Radina iz g. 1456.[18], Nikoljsko evanđelje[19] i drugi domaći izvori, koji predstavljaju vlastit izražaj *crkve bosanske*. Ove podatke valja, nadalje, usporediti s katarskim obrednikom iz francuskog područja, kako je to učinio već Rački[20]. Velik je dio ovog posla obavio dr. A. Solovjev u svojim raspravama, koje smo gore spomenuli. Kako sam Solovjev ističe, preostaje još mnogo da se uradi na tom području, ali već se sada može s punom sigurnošću reći, da je *bosanska crkva* bila od kraja 12. do 15. st. zaista »bogomilska«. Uglavnom je dakle ispravna ona slika *crkve bosanske i bosanskih krstjana*, koju je pretežno prema zapadnim i istočnim izvorima o njima pružio Rački. Ako i nije danas više svaka pojedina tvrdnja Račkoga sigurna, ni svaki njegov izvod prihvatljiv, ipak je njegovo djelo o »Bogomilima i patarenima« i danas još doista *standard work*, sa koga valja, da ponovimo Radonićevu konstataciju, u rješavanju ovoga pitanja dalje polaziti. Ova će studija i dalje davati nove pobude za podrobnije proučavanje nekih još nedovoljno objašnjenih pojedinosti. I više još: bez obzira na uzgredne pojedinosti, osnovna je koncepcija Račkoga ne samo prihvatljiva, nego u potpunosti ispravna.

---

[16] Gj. Daničić: Hvalov rukopis, Starine III.

[17] F. Rački: Rukopis bosanskoga krstjanina Radosava, Starine XIV. 21—29.

[18] Ć. Truhelka: Testamenat gosta Radina, Glasnik zem. muzeja, Sarajevo 1911, 355—376., 1913, 363—382. — A. Solovjev: Gost Radin i njegov testament. Pregled II. Sarajevo 1947., br. 7, 310—318.

[19] Gj. Daničić: Nikoljsko evanđelje, Beograd 1864.

[20] E. Cunitz: Ein Katharisches Rituale, Jena 1852. — Fototipijski izdao L. Clédat, Paris 1887. — Vidi F. Rački u Starinama XIV. 21—29.

Abjuracija na Bolinu polju 1203.

Najstariji izvor, iz kojega možemo upoznati naukų bosanskih *krstjana*, jest abjuracija zastupnika bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203[21]. Od ove abjuracije, koju je upriličio i sastavio legat Inocenta III. Ivan Casemaris na osnovu ličnog razmatranja stvari i osoba za svog boravka u Bosni, pa sve do abjuracije trojice odličnih Bošnjana u Rimu 1461., koju je sastavio kardinal Torquemada na osnovu relacije bosanskih franjevaca-inkvizitora, postoji neprekinuti niz domaćih i stranih latinskih izjava i isprava, koje suglasno pripisuju bosanskim *krstjanima* neo-manihejsko dualističko naziranje na svijet. U abjuraciji na Bolinu polju (a isto tako i u abjuraciji u Rimu 1461.) priznaju i sami bosanski *krstjani*, da su bili ne samo raskolnici, nego i heretici prema shvaćanju rimske crkve, upravo manihejci, dakle sumišljenici dualističkih sljedbi u Bugarskoj, Lombardiji i južnoj Francuskoj, poznatih pod imenom bogomila, katara, patarena i albigenza.

Abjuracija na Bolinu polju 1203. nije neka uobičajena općenita formula, koju krivovjerci imadu da usvoje i potpišu, nego je sastavljena upravo za bosanske prilike. Zato se inverzijom teksta na osnovu te abjuracije može provesti rekonstrukcija nauke bosanskih *krstjana* 1203., koje se oni odriču:

»In nomine dei eterni creatoris omnium

et humani generis redemptoris«.

1. Dakle po nauci bosanskih krstjana vječni bog nije stvoritelj svega (I. a. 57/1. — LXIV/8. — T/1, 2. — R/3a.),

2. niti je spasitelj ljudskoga roda (I. a. 57/2. — R/10b., 11. — Alanus I.).

»Nos priores illorum hominum, qui hactenus singulariter Christiani nominis prerogativa vocati sumus in territorio Bosne...

3. Potpisnici izjave na Bolinu Polju pretstojnici su onih ljudi, koji su se nazivali kršćanima na teritoriju Bosne (I.a. 57/11. — T/16., 17., 19. — R/8a.).

...promittimus... stare ordinationi et mandatis sancte romane ecclesie... abrenuntiamus scismati... et romanam ecclesiam matrem nostram caput totius ecclesiastice unitatis recognoscimus...«.

4. Iz ovog obećanja i raskida sa šizmom slijedi da bosanski krstjani nisu dotad priznavali vrhovništvo rimske crkve kao glave čitavog crkvenog jedinstva (I.a. 57/10. — LXIV/2. — T/16., 17., 18., 19. — R/21.).

«...in omnibus locis nostris, ubi fratrum conventus commoratur, oratoria habebimus, in quibus fratres de nocte ad matutinas et diebus ad horas cantandas publice simul conveniemus«.

5. Prema tomu bosanski krstjani nisu dotad imali bogomolja, u kojima bi se javno sastajali da noću i danju pievaju određene časove iz časoslova (I.a. 57/25. — LXIV/10. — T/20., 23.).

[21] Smičiklas: Codex Diplomaticus (CD) III. Zagreb 1905, 24/5.

»In omnibus ecclesiis habebimus altaria et cruces...«.

»...libros vero tam novi quam veteris testamenti, sicut facit ecclesia romana, legemus«.

»Per singula loca nostra habebimus sacerdotes, qui dominicis et festivis diebus adminus missas secundum ordinem ecclesiasticum debeant celebrare, confessiones audire et penitentias tribuere«.

»Cemeteria habebimus iuxta oratoria, in quibus fratres sepeliantur et adventantes, si casu ibi obierint«.

»Septies in anno ad minus corpus domini de manu sacerdotis accipiemus, scilicet in natali domini, pascha, pentecoste, natali apostolorum Petri et Pauli, assumptione virginis Marie, natiuitate eiusdem et omnium sanctorum commemoratione...«.

»Ieiunia constituta ab ecclesia observabimus, et ea que maiores nostri provide preceperunt custodiemus«.

»Femine que de nostra erunt religione, a viris separate erunt tam in dormitoriis quam in refectoriis et nullus fratrum solus cum sola confabulabitur, unde possit sinistra suspicio suboriri«

»Neque de cetero recipiemus aliquem vel aliquam coniugatam, nisi mutuo consensu, continentia promissa, ambo pariter convertantur«.

»Festivitates sanctorum a sanctis patribus ordinatas celebrabimus«.

»Nullum deinceps ex certa scientia manicheum vel alium hereticum ad habitandum nobiscum recipiemus«.

6. U prostorijama, gdje su se bosanski krstjani dotad sastajali, nije dakle bilo ni žrtvenika ni križeva (LXIV/10., 12. — T/20., 21., 22.).

7. Bosanski su krstjani čitali prema tomu knjige novog zavjeta, ali nisu čitali knjige st. z. (I.a. 57/6. — LXIV/15. — T/7.).

8. Bosanski krstjani nisu dakle imali svećenika da im barem u nedjelje i blagdane po crkvenom redu služe misu (I.a. 57/15. — LXIV/5. — T/36.), da slušaju ispovijedi i da zadavaju pokoru (I.a. 57/20. — LXIV/28—30. — T/37.).

9. Bosanski krstjani nisu dakle imali ni stalnih bogomolja ni uz njih određenog groblja za sebe i za slučajne došljake, koji bi kod njih umrli.

10. Dosljedno točki 8. bosanski krstjani nisu iz misnikove ruke primali pričest ni u one dane, koji pretstavljaju najveće kršćanske svetkovine krajem 11. i početkom 12. st. (I.a. 57/15. — LXIV/5. — T/36.).

11. Bosanski krstjani nisu obdržavali postove, što ih je ustanovila opća crkva, ali su obdržavali stroge postove svoje sljedbe (R/21.).

12. Valja dakle pretpostaviti da prave bosanske krstjanke (savršene) nisu bile strogo odijeljene od pravih bosanskih krstjana, ali nemamo nikakva razloga pomišljati na različite nepodobštine, koje su se inače pripisivale katarima.

13. Bosanski krstjani primali su dakle u red pravih krstjana oženjene i udate obraćenike bez obzira na to, da li se i druga strana obratila i bila sporazumna s rastavom.

14. Bosanski krstjani nisu dakle dotad slavili svetačkih blagdana, kako ih je uvela crkvena predaja (T/24).

15. Ovo se obećanje bosanskih krstjana da ubuduće ne će primati manihejce ili heretike očito odnosi na Aristodija-Rastudija i njegova brata Mateja, koji su iz Splita često odilazili u Bosnu.

»Et sicut separamur ab aliis secularibus vita et conversatione, ita etiam habitu secernemur vestimentorum: que vestimenta erunt clausa, non colorata, usque ad talos mensurata«.

16. Bosanski se krstjani prema tomu valjda nisu od svjetovnjaka razlikovali nošnjom, a sigurno nisu nosili dugački zatvoreni talar, kakav je bio u običaju kod redovnika.

»Mortuo magistro, de hinc usque in perpetuum, priores cum consilio fratrum deum timentium eligent prelatum a romano tantum pontifice confirmandum«.

17. Kad umre vrhovni starješina bosanskih krstjana, pretstojnici će izabrati njegova nasljednika, koga ima potvrditi samo rimski biskup. Ded crkve bosanske ima dakle biti neovisan i od Splita i od Dubrovnika.

Analiza abjuracije na Bolinu polju 1203. dovodi nas do sigurnog zaključka da bosanski *krstjani* u očima papina legata Casemarisa nisu bili samo raskolnici, koji ne priznaju vrhovništvo rimske crkve, nego upravo krivovjerci, poput zapadnih patarena. Zato se bosanski *krstjani* na Bolinu polju ne podlažu samo jurisdikciji rimskoga pape, nego se odriču izrazito neomanihejskih zabluda i svake zajednice s manihejcima.

Nauka, koje se *bosanski krstjani* na Bolinu polju 1203. odriču, izrazito je neo-manihejska, kako ju je naučala sljedba katara ili patarena. To izlazi iz samog tezarija abjuracije i iz izjave papina legata Casemarisa, koji još iste godine piše Inocentu III., da je dobro uredio stvari s »bivšim patarenima u Bosni« *(quondam patarinorum in Bosna)*, ali predlaže, da se u Bosni osnuju nove biskupije i da u Bosnu dođe kao biskup stranac latinskoga obreda *(aliquis Latinus)*[22]. Tezarij, koga se *bosanski krstjani* na Bolinu polju odriču, sam po sebi jasno govori, osobito u poredbi s tezarijem zabluda *bosanskih krstjana* u I. a. 57., u marcijanskom kodeksu LXIX., u raspravi kardinala Torquemade i s Rajnerovim izvodima o zabludama katarske sljedbe uopće. Srodnost nauke *bosanskih krstjana* prema tezariju, koga se oni odriču na Bolinu polju 1203., sa sljedbom katara, još će jače iskočiti, ako potanje razmotrimo pojedine stavke, koje se na prvi pogled čine sasvim nedužne, a možda i nerazumljive. One su djelo diplomata Casemarisa, koji je mislio, da će tim načinom postići bolji uspjeh nego izravnim i preciznim formulacijama, kojih *bosanski krstjani* vjerojatno ne bi prihvatili, a to bi dovelo do njihove osude i do sukoba ne samo s njima, nego i s Kulinom banom.

Casemaris dao je, da *bosanski krstjani* dualističku osnovicu svoje nauke opozovu svečanom i neobičnom uvodnom formulom, koja predstavlja majstorsko djelo njegove diplomatske

[22] CD III. 36.

vještine: »In nomine dei eterni, creatoris omnium et humani generis redemptoris«. Ovom su se formulom *bosanski krstjani* imali odreći čitavog svoga dualističkog naziranja i čitave Kristologije, koja je izgrađena na dualističkoj osnovici (1. i 2.). Jer Krist se samo onda može smatrati otkupiteljem ljudskoga roda, ako je u istoj osobi i bog i čovjek. Evo, što o tom veli Alanus II.a. 9. fol. 70.: »Quod autem ueram carnem filius dei assumpserit ... ratione probatur in hunc modum. Christus in hoc quod in humana natura apparuit humanam naturam redemit, uere humanam naturam assumpsit. Oportuit enim ut sicut per hominem facta est humani generis perditio, ita per hominem fieret eiusdem redemptio. Ergo per hominem facta est hominis liberatio ... Sic ergo oportuit ut deus homo fieret ut hoc modo hominem redimeret«.

Bosanski se *krstjani* u svojoj abjuraciji na Bolinu polju odriču krivovjerja i raskolništva i podlažu se rimskom papi (4.). Casemaris je smatrao dovoljnim, da to *bosanski krstjani* priznaju u načelu, a za budućnost je tražio, da se obvežu, da će (samo) od pape zatražiti potvrdu svakog svoga novog vrhovnog starješine, što ga budu izabrali njihovi prvaci u sporazumu sa svom braćom (17.).

Kod propozicije pod br. 5., koja se osniva na suprotnom obećanju, valja se sjetiti onoga, što veli Alanus II. a. 9. fol. 97. o katarima: »dicunt locum materialem non esse ecclesiam, sed conuentum fidelium. Dicunt etiam quod locus ad orationem non pertinet«. Bernard O. Praem. u Foncaude (umro oko 1192.) veli u svojoj knjizi *Adversus Waldensium sectam:* »Domum Dei, domum utique orationis, contemnentes malunt orare in stabulis vel in cubiculis seu thalamis quam in ecclesia«[23]. Prema Ermengaudu, opatu u St-Gilles (umro 1195.), heretici njegova doba prezirali su pjevanje u crkvi[24]. Među zabludama heretičkih valdenza nabraja *Cod. S. Emmeram.* X, 5. iz 15. st.: »Item ecclesiam consecratam non credunt sanctiorem quam aliam quamcumque domum communem ... Item dampnant et reprobant cantum ecclesiasticorum ... Item dicunt et credunt horas canonicas non esse divinae laudis ... Item dicunt et credunt in stabulo et in horreo equaliter sicut in ecclesia esse orandum, et non melius in ecclesia quam alibi ubicumque«[25]. Valdenzi, leonisti i katari suglasno su osuđivali specijalno građenje bogomolje. Burchard, optužen s manihejske hereze, priznaje pre-

[23] PL 204, 835.

[24] Contra Waldenses ed. Gretser XII/2. Regensburg 1738, 1250.

[25] I. Döllinger: Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters II. München 1890, 307/8. No. 19, 21, 23, 34.

ma *Cod. S. Galli* Nr. 974., da su ga »boni homines« naučili, »quod clerici cantarent alte tantum propter quaestum ... Item quod de ecclesia nihil est aliud nisi tamquam de alia domo«[26]. Sasvim je dakle razumljivo, da ni *bosanski krstjani* nisu imali svojih crkava i bogomolja, u kojima bi pjevali časoslov.

Kao što *bosanski krstjani* nisu imali posebnih bogomolja, tako nisu imali ni žrtvenika ni križeva ni svećenika (6.). Upravo tako crta Ermengaud heretike svoga doba: »Haeretici ecclesiam manufactam et altaria quae in eis sunt et sacramenta quae in eis a ministris Dei fiunt et omnia ornamenta ecclesiastica ad nihilum deputant... et despiciunt«[27]. Među zabludama heretičkih valdenza nalazi se u *Cod. S. Emeramm.* u Regensburgu X, 4. iz 15. st. pod br. 20. i ova: »Item altare consecratum non credunt sanctius quam alium quemcumque cumulum lapidum«[28]. U inkvizicijskom postupku protiv albigenza 1308. i 1309. u Carcassone izjavljuju optuženi: »nemo debet crucem adorare, nec crucis signum in aliquo prodest pro eo quod Deus passus fuit ibi mortem et magnum dedecus...«[29]. *Liber Suprastella* 13. st. stavlja u usta lombardijskih patarena ovaj prigovor rimskoj crkvi: »... quare ergo vos ecclesiae Romanae habetis cruces et imagines in ecclesiis vestris et ibi magnas reverentias et adorationes facitis? ergo estis cultores idolorum...«[30]. Obećanje *bosanskih krstjana*, koje je tražio Casemaris, da će ubuduće u svim svojim crkvama imati križeve i oltare, osniva se na dotadanjem (a i kasnijem) stavu *bosanskih krstjana*, koji su osuđivali i otklanjali crkve, oltare i križeve.

Obećanje *bosanskih krstjana*, da će uz crkve imati i groblja, pretpostavlja,, da dotad nisu imali nesamo crkava, nego ni grobišta (9.). Ova naoko manje važna zamjerka ima dublji temelj. Za one naime, koji vjeruju u uskrsnuće mrtvih, groblje je sveto i velikog poštovanja vrijedno mjesto, jer u njemu počivaju mrtva tijela, koja će uskrsnuti. Ali za one, koji smatraju, da je tijelo samo po sebi zlo i stvoreno od počela zla, da je tamnica ljudske duše, t. j. anđela, koji je za kaznu zatvoren u tijelo, mrtav se čovjek vrednosno jedva razlikuje od uginulog živinčeta. Mrtva tijela moraju iz higijenskih i iz drugih razloga biti pokopana, ali katari nisu mrtvom tijelu iskazivali nikakva poštovanja ni pijeteta. Svoje su mrtve pokapali privatno, gdje bilo, bez ikakvih svečanosti. Prema iskazima na inkvizicijskom

[26] Ib. 370.
[27] Contra Waldenses ed Gretser 1738. XII/2. 1249.
[28] I. Döllinger o. c. 307.
[29] Ib. 29.
[30] Ib. 56.

procesu 1387/8. patareni su učili: »non debent fieri solemn tates, quae fiunt (circa) sepeliendos mortuos et eorum sepultu ram« (D. 256.). Protivuheretički spis *Supra stella* iz g. 123 apostrofira Albanićane, Konkorićane i Bagnolićane, pa vel »O miseri tapini, vos multum nugamini (brbljate) de corporibu humanis, cum mortua sunt, et ponitis ea in foveas huc e illuc privatim ut melius potestis« (D. 82.). U već spomenutor regensburškom *Cod. X*, 5. iz 15. st. nalaze se u popisu zablud heretičkih valdenza i ove propozicije: »Item sepulturam eccle siasticam non admittunt, sed dicunt et credunt posse et deber ubique equaliter sepeliri. Item coemeterium non credunt sanc tius quam agrum vel alium locum vel pomerium vel quamcum que terram«[31]. To je bila nauka i praksa katara i patarena. Zato se u uputama za vođenje inkvizicijskog postupka protiv patarena ili katara nalazi i upozorenje, da optuženoga valja pitati: »si credit quod reverentia sit exhibenda corporibus Patharenorum«[32]. Prema drugom sličnom naputku treba optuženoga pitati: »Si staret in voluntate tua, velles libentius te vel aliquem amicorum tuorum sepeliri in coemeteriis aut in alio communi loco, ut in agro aut pomario«[33]. U popisu heretičkih propozicija *Cod. Bavar. Monac. 329.* nalazi se ovaj stavak, koji razjašnjuje, zašto je Casemaris od *bosanskih krstjana* tražio, da uz svoje naseobine imadu i svoja grobišta: »Item de sepulturis in ecclesiis et coemeteriis non curant, nisi ut non notentur, dicentes melius esse in locis aliis sepeliri. Idcirco quando magistri eorum moriuntur in domibus credentium suorum, qui sunt aliis hominibus ignoti, sepeliunt eos in profundis foveis cellariorum suorum, ne si quando necesse foret vendere domum et alii christiani quidpiam ibi fodientes ex inventorum mortuorum ossibus malum aliquod suspicentur etc.; ut frequenter in agris procurant se et in pomariis sepeliri«[34]. Prema tomu ni *bosanski krstjani* nisu imali poseban prostor, određen za pokapanje braće i onih, koji bi slučajno tamo umrli. Obećanje pod br. 9. želi ukloniti taj nedostatak, koji se osniva na shvaćanju *bosanskih krstjana,* da je ljudsko tijelo samo po sebi zlo i da potječe od počela zla. Ovo bi razmatranje moglo unijeti nešto svijetla i kod proučavanja »bogomilskih grobišta« u Bosni, imajući dakako na umu, da se to može primijeniti samo na prave članove sljedbe *bosanskih krstjana,* a ne na sve njihove pristaše, i da

[31] Ib. 307. No. 17. i 18.
[32] Ib. 326.
[33] Ib. 334.
[34] Ib. 338.

nije uvijek isključena mogućnost odstupanja prakse od načelnog stava, koji se uostalom i sam mogao unekoliko mijenjati kroz tri stoljeća.

Budući da je ženidba po dualističkom shvaćanju sama u sebi zla i zabranjena, primali su *bosanski krstjani* prokušane obraćenike u svoju sljedbu i bez sporazuma s bračnim drugom (13.). Obični su se naime pristaše sljedbe *bosanskih krstjana* ženili i primali su duhovno krštenje rukopoloženjem neposredno pred smrt. Tako je bilo kod ostalih katarskih sljedba, tako je bilo bez sumnje i kod *bosanskih krstjana*. To jasno izlazi iz njihova obećanja na Bolinu polju 1203., da ubuduće ne će primati među braću one, koji su oženjeni, ako obje strane ne pristanu na rastavu i na doživotno uzdržavanje. Po njihovu je shvaćanju onaj, koji je napustio svoga bračnoga druga i primivši duhovno krštenje stupio u njihovu zajednicu, učinio ono, što je trebao da učini, a druga strana nije tu imala što da kaže. Moglo bi se, doduše, pomišljati i na to, da se kod sredovječnih Bošnjana ne radi ni o kakvom »manihejskom« načelu u gledanju na ustanovu braka, već o starom, pradavnom pravnom shvaćanju, koje se neuzdrmano održalo u konzervativnom, ekonomski i socijalno nedovoljno razvijenom društvu sredovječne Bosne. U bosanskoj patrijarhalnoj zadružnoj sredini žena nije predstavljala nikakav ekonomski subjekat, pa je preostajao jedini uvjet, uz koji ju je muž, kome nije ništa donosila osim samu sebe, uzimao za »kućnicu«: da mu bude dobra[35]. Pritom je zapravo samo žena imala obvezu vjernosti, dok je muž bio slobodan. I doista, nema sumnje, da je kod sklapanja bračnih veza u sredovječnoj Bosni dolazilo do izražaja ovo individualističko shvaćanje, koje ženidbi nije priznavalo sakramentalni značaj ni nerazrješivost. To se shvaćanje u Bosni održalo sve do danas u pojavi t. zv. samodošlih. U našem slučaju obećavaju bosanski *krstjani*, da ubuduće ne će u svoju zajednicu, koja kao da ima redovnički značaj, primati ni jednoga oženjenog muškarca i nijedne udate žene, osim ako se na osnovu obostrane privole oboje obrate (t. j. stupe u zajednicu *bosanskih krstjana*) i obećaju uzdržljivost: »Neque de cetero recipiemus aliquem vel aliquam coniugatam, nisi mutuo consensu, continentia promissa, ambo pariter convertantur« (CD III. 25.). To znači, da su *bosanski krstjani* dotad u svoju zajednicu primali i oženjene muškarce i udate žene bez obostrane privole. Kad bi se radilo samo o oženjenim muškarcima, koji su bez ikakvih stvarnih

[35] J. Šidak: Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji, Rad 259, 97.

teškoća mogli nesamo od žene otići, nego je i otpustiti, tada bi ovo labavo shvaćanje bračne zajednice moglo protumačiti činjenicu, da su *bosanski krstjani* u svoju zajednicu primali oženjene muškarce i bez obzira na to, da li je žena na to pristala ili nije. Ali bosanski su *krstjani* u svoju zajednicu primali i udate žene bez obzira na to, je li muž na to pristao ili nije. Nije, dakle, kod rješavanja ovoga pitanja važno, koje su shvaćanje o braku imali pristaše *bosanskih krstjana,* nego kako su na brak gledali sami *bosanski krstjani.* A njihovo je gledanje na brak bilo neomanihejsko i samo se tako može razumjeti njihov postupak u ovoj stvari. Petar Maurini *de monte Alionis* izjavljuje u procesu inkvizicije u Languedoc početkom 14. st., da je prema neomanihejskom učenju tjelesni brak između muža i žene nevaljan i zao i da ga valja razriješiti, jer nije veći grijeh tjelesni odnos s drugom ženom nego s vlastitom. Zato neomanihejci, kad stupaju u svoju sljedbu, otpuštaju svoje žene, jer brak nije djelo dobra, nego zla boga: »respondit . . . quod matrimonium carnale inter virum et uxorem nihil valebat . . . semper magnum peccatum est cognoscere quamcumque mulierem, etiam uxorem propriam«. Stoga je Petrova sestra Guljelma imala otići od svoga muža, jer je razrješenjem braka odvedena »a via mala et de malo spiritu et ponebatur in bona via«. Zatim nastavlja spomenuti Petar: »Haeretici etiam, quando haereticabantur, dimmittebant ex toto uxores, quas prius habuerunt . . . quia . . . carnale matrimonium non erat res stabilitatis, nec valebat aliquid, nec erat opus Dei boni, sed dei mali«[36].

U pretpostavci, koja se osniva na svemu, što smo dosad vidjeli, da *bosanski krstjani* nisu prihvaćali knjiga Starog zavjeta (barem ne svih), postaje razumljivo njihovo obećanje dano Casemarisu, da će uz knjige Novog zavjeta imati i knjige Starog zavjeta (7.). Knjige su Starog zavjeta suglasno odbacivali svi katari, jer autor Starog zavjeta nije bog dobra, nego bog zla: »Item dicunt quod Lucifer, qui modo appellatur diabolus, dedit v. testamentum et legem . . .«[37].

Kao što *bosanski krstjani,* poput katara i patarena, nisu imali bogomolja, žrtvenika i križeva, tako nisu imali, sasvim dosljedno, ni svećenika, koji bi im dijelili sakramente, posebice euharistiju i pokoru (8. i 10.). *Cod. Casanat.* A. IV. 49. ubraja među zablude katarske sljedbe, što ne priznaju svećeničkog reda: »Item dicunt quod neque Papa Romanus nec Archiepiscopi

[36] I. Döllinger o. c. 227/9.

[37] Ib. 61.

vel Episcopi possint ordinare ministros ecclesiae, videlicet minores sacerdotes et ministros, et quod sic ordinati nullam auctoritatem habent«[38].

U t. zv. Pray-kodeksu iz posljednjeg lustra 12. st., koji se čuva u nacionalnoj knjižnici u Budimpešti, pripisan je fol. 26v. kratak izvadak iz jednog traktata protiv heretika. Taj je izvadak ispisan prije 1210., jer je kasnije između prvotnog teksta t. zv. Mikrologusa i ovog izvatka umetnut ovaj dodatak: »Et fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies enim post partum uirginis alme tunc antichristus«. Kako sam pokazao u svojoj studiji «A Pray-kódex tartalma, kora, jelentösége«, Magyar Könyvszemle 1939. IV., Budapest 1940., ovaj se izvadak po svoj prilici ima smatrati izvatkom iz rasprave splitskog nadbiskupa Bernarda *Contra haereticos,* što je spominje Toma arciđakon splitski: »Fecit autem (Bernardus archiepiscopus) compilationem contra haereticos . . .« (Mon. sp. hist. Slavorum Meridionalium, Zagreb 1894. XXVI. III. 7). Ovaj izvadak glasi:

»Ergo qui soluendi ius non habent, nec ligandi habent, sicut sesundum dominicam sententiam qui ligandi ius habent, et soluendi habent. Tali modo istorum assercio seipsam strangulat. Qui enim sibi soluendi ius negant, negare debent et ligandi. Quomodo igitur potest alterum licere et alterum non licere quibus datum est aut utrumque non licere aut utrumuqe licere? Certum est quia ecclesie utrumque licet, heresi neutrum licet. Hoc enim ius solis permissum est sacerdotibus. Recte sibi hoc ecclesia uendicat que ueros habet sacerdotes, heresis uendicare non potest, que sacerdotes dei non habet. Specta et illud quod scriptum est: accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remissa sunt eis. Ergo qui soluere non possunt peccatum, non habent spiritum sanctum. Munus enim spiritus sancti est officium sacerdotis, ius autem spiritus sancti in soluendis ligandisque criminibus est. Quomodo ergo munus eius uendicant, de cuius diffidunt iure et potestate?«

Ovaj se izvadak očito odnosi na tadašnje neomanihejce, koji nisu imali svećenika i nisu opraštali grijehe, ali su svoje sumišljenike obvezivali teškim obvezama. Prekršaji protiv tih obveza mogli su biti oprošteni samo duhovnim krštenjem. Bernard pobija ovu tvrdnju time što ističe da svećenik upravo po Duhu Svetom oprašta grijehe, pa kako mogu sebi pripisivati funkciju Duha Svetoga, kad mu poriču pravo i vlast opraštati grijehe? To je očita aluzija na tvrdnju da je u duhovno krštenim manihejcima Duh Sveti: »Praedictam autem reverentiam dicunt (Manichaei) non fieri ipsis, sed spiritui sancto, quem dicunt esse in ipsis, eo quod sunt recepti ad sectam et ordinem« (D 4.). Tako su pred inkvizicijom suglasno tvrdili i izjavljivali i optuženi i svjedoci (D 21., 25., 61., 164/5., 169.). Vidjet ćemo da je

[38] Ib. 323.

ova adoracija *pravih bosanskih krstjana* bila uobičajena u *crkvi bosanskoj*. Splitski nadbiskup Bernard znao je za nju, kao i za činjenicu da neomanihejci njegova doba nemaju svećenika i da ne opraštaju grijehe, iz čestih razgovora sa Zorobabelovim sinovima Matejem i Aristodijem, koji su iz Zadra došli u Split, ali su, kako arciđakon Toma naročito ističe, većim dijelom prebivali u Bosni.

Obećanje *bosanskih krstjana*, da će obdržavati nesamo one postove, koje su im odredili njihovi stariji, nego i one, koje propisuje crkva (11.), postaje razumljivijim, kad se uzmu u obzir suglasni izvještaji i priznanja, da neomanihejske sljedbe 12. i 13. st. mnogo poste, da obdržavaju tri korizme u godini i da osim toga i za slučajni, nenamjeravani prekršaj svojih vrlo strogih propisa imaju postiti 9 dana o kruhu i vodi ili kroz 3 dana uopće bez ikakva jela i pila, a post, kako ga propisuje službena (istočna, kao i zapadna) crkva, da sa svoga stanovišta osuđuju. Iz inkvizicijskih spisa protiv albigenza u Carcassone vadimo ono, što je utvrđeno o postu neomanihejske sljedbe: »Jejunant tres quadragesimas in anno, scil. a festo S. Britii usque ad natale, et a Dominica in quinquagesima usque ad pascha, et a festo Pentecostes usque ad festum Petri et Pauli, et septimanam primam et ultimam cuiuslibet quadragesimae vocant septimanam strictam quia in illa jejunant in pane et aqua in aliis autem septimanis tribus diebus jejunant in pane et aqua, et per totum annum residuum tribus diebus in pane et aqua jejunant qualibet septimana, nisi sint itinerantes et infirmi. Item nunquam comedunt carnes, nec etiam tangunt eas, nec caseum, nec ova nec aliquid quod nascatur ex carne per viam generationis . . .«[39] Prema protokolima inkvizicije u Languedoc iz početka 14. st. ističe optuženi Petar Auterii, »quod ipse erat sanctus homo et vivebat in sancta vita in tantum quod nunquam diceret unum mendacium, et si contingeret eum mulier, oporteret eum abstinere tribus diebus sic quod nihil comederet nec biberet, et si contingeret ipsum tangere aliquam mulierem, oporteret eum abstinere novem diebus continuis in pane et aqua«[40]. Iz istih protokola izlazi, da su neomanihejci smatrali post, kako ga crkva propisuje, neke vrste »postom vuka«, jer crkva u ostale dane dopušta jesti meso, a to je u sebi zlo i nedopušteno: ». . . dictus haereticus dixit quod jejunium, quod vos alii facitis, tantum valet, sicut jejunium lupi; sed jejunium, quod ipse faciebat et sui consimiles faciebant, valebat, quia ipsi

[39] Ib. 326.

[40] Ib. 243

erant in veritate, alii vero in mendacio«. Kao razlog za to svoje gledanje navodi spomenuti neomanihejac, da je svejedno, jede li čovjek meso u petak ili u nedjelju, jer je jednak grijeh jesti meso u ovaj ili u onaj dan, u korizmi, kao i u drugo doba[41].

Isto se tako i obećanje *bosanskih krstjana*, da će žene u njihovim bratstvima ubuduće biti odijeljene od muškaraca (12.), temelji na osnovnom gledanju *bosanskih krstjana* na odnos između muškarca i žene uopće i napose na odnos između »braće« i »sestara« u njihovim redovima. Taj se odnos osniva na osnovnom načelu neomanihejstva, da je tijelo samo u sebi zlo i da je svaki tjelesni odnos između muškarca i žene griješan i zao. Iz protivukatarskih spisa i inkvizicijskih procesa izlazi, da su neomanihejci 13. i 14. st. smatrali tjelesnu ženidbu isto tako zlom i griješnom kao i izvanbračni tjelesni odnos između muškarca i žene, i da se grijeh prvih ljudi sastojao upravo u tom odnosu. Od brojnih svjedočanstva navodimo samo izjavu Perpetua *de angelis* u procesu u Carcassone: »Dixit Perpetuus de angelis: »... quod matrimonium erat purum meretricium et nullus poterat salvari habendo rem cum muliere — quod pomum vetitum primis parentibus nihil aliud fuit nisi delectatio coitus...«[42]. Vidjet ćemo, kako su pojedini pristaše katarske sljedbe, a po njima i inkvizitori, iskrenuli ovo osnovno neomanihejsko gledanje na odnos muškarca i žene. Ovdje valja da skrenemo pažnju na načelo neomanihejskih sljedbi, da je svaki tjelesni odnos, pa čak i slučajni, nenamjeravani dodir muškarca i žene, veliko moralno zlo. Vidjeli smo, kako optuženi Petar Auterii u protokolu inkvizicijskog procesa u Languedoc početkom 14. st. izjavljuje, da je on svet, jer nikad ne laže i jer nema ni s kojom ženom nikakva tjelesnog odnosa. Prema iskazu Rajmunda Valsiera *de Ax* neomanihejci uče: »quod nullo modo perfecti inter eos debebant mentiri, nec mulierem tangere, nec cum ipsa in una banca sedere, quantumcumque longa esset...«[43]. Savršeni su neomanihejci i neomanihejke izbjegavali nesamo svakom spolnom odnosu, nego i svakom i najnevinijem slučajnom dodiru. Na temelju toga smatrali su se toliko izdignuti iznad svakoga zla, da su bosanski *krstjani* i *krstjanke* u svojim bratstvima živjeli čisto kao braća i sestre. Shvatljivo je, da su zajedničko stanovanje, odnosno »slobodniji« saobraćaj *bosanskih krstjana* i *krstjanica* bili zazorni papinu legatu Casemarisu. On je tražio, da se provede separacija (klauzura). Iz obrazlože-

[41] Ib. 169.
[42] Ib. 34.
[43] Ib. 157.

nja, koje je dodano obećanju *bosanskih krstjana*, da će prove traženu separaciju, može se razabrati takt, kojim je postup Casemaris, jer se uvođenje separacije obrazlaže samo time, valja izbjeći neprikladno sumnjičenje: »unde possit sinist suspicio oriri«.

U Spomenknjizi iz Bosne, Zagreb 1901. 80., pretpostavlja A. Hoff da su bosanski krstjani bili kaluđeri i da su njihovi samostani b dvogubi, t. j. da su u njima uz kaluđere živjele i kaluđerice. Čini s da je istoga mišljenja bio i Ivan Casemaris. »Femine, que de nost erunt religione...« treba prevesti: »Žene, koje pripadaju našoj redo ničkoj zajednici...« ili točnije: »Ženski članovi naše redovničke zaje nice...«. Takovih je dvogubih manastira bilo, ali ih je već trulans sabor 787., pozivom na regulu sv. Vasilija, zabranio, kako to navodi Hoffer. Prva jezgra ili osnovna stanica crkve bosanske možda je doist bila neki manastir, ali već oko 1200. jedva se može pretpostaviti, da s bosanski krstjani uistinu bili kaluđeri, a njihova zajednica neki manasti u zapadnom ili istočnom smislu te riječi. Zajednica je »pravih bosanski krstjana« bila jezgra neomanihejske »crkve bosanske«, kojom je upra vljao djed ili episkop crkve bosanske.

Dosljedno svom osnovnom gledanju, nisu bosanski *krstjan* svetkovali svetačkih blagdana, kako ih je svetkovala istočna zapadna crkva (14.). Među zabludama heretičkih valdenza spominje se: »spernunt solemnitates, quas in sanctorum veneration nem celebramus«[44]. »Item dicunt eos (sc. sanctos) non esse honorandos a nobis«[45] »Item omnes animas sanctorum... qui non sunt in Biblia commendati, et omnes clericos credunt esse damnatos in inferno«[46]. Drugi navode druge razloge, ali svi uče: »non sunt celebrandae festivitates sanctorum«[47]. U inkvizicijskom postupku protiv patarena u Torinu krajem 14. st. iskazuje *frater Antonius* opetovano, »quod apostoli et sancti non debent venerari«[48]. Na traženje Casemarisovo obećali su bosanski *krstjani* na Bolinu polju, da će obdržavati i svetkovati svetačke blagdane. To je obećanje, poput ostalih, bilo samo formalno, da izbjegnu progonu. Nabrajajući zablude valdenza veli *Cod. S. Emeramm.* X, 5. u Regensburgu (15. st.), da valdenzi znadu svetkovati svetačke blagdane, i dodaje: »hoc tamen totum faciunt ad ostentationem ne notentur, vel ad solius dei et non sanctorum laudem faciunt et honorem, et sic non credunt sanctorum communionem«[49].

---

[44] Ib. 9.

[45] Ib. 306. No. 11.

[46] Ib. 311. No. 89.

[47] Ib. 254, 256.

[48] Ib. 260, 263.

[49] Ib. 306/7.

Polazeći sa stanovišta, da su *bosanski krstjani* redovnici, tražio je Casemaris, da se ubuduće od svjetovnjaka ne razlikuju samo *vita et conversatione*, nego i odjećom, koja treba da bude zatvorena, da se spušta do gležnja[50] i da ne bude raznobojna. To znači, da *bosanski krstjani* nisu nosili talar, kako ga nose redovnici, nego da su se odijevali kao i ostali svjetovnjaci. Potaknuti banom Kulinom, da do krajnjih mogućnosti udovolje željama legata Casemarisa, oni su obećali, da će se svojim odijelom razlikovati od svjetovnjaka. Oni su mogli ovo obećati to lakše, što stilizacija ovog obećanja dopušta raznolika tumačenja. Casemaris je smatrao, da su bosanski *krstjani* redovnici i da prema tomu i njihovo odijelo ima biti redovničko, kao što im je i redovnički način života. Jesu li bosanski *krstjani* doista bili redovnici? Po kojem su pravilu živjeli? Možda je monaštvo bilo samo zaklon, za koji su se zaklanjali, da budu sigurniji od profanih zahvata i progona? U svakom su slučaju bili skup *krstjana*, koji su ispovijedali načela neomanihejske sljedbe. O tome svjedoče obećanja, što su ih bosanski *krstjani* 1203. dali na Bolinu polju legatu Casemarisu pred Kulinom banom. Kao pravi pripadnici svoje sljedbe bili su bosanski *krstjani* »savršeni« i po tomu su se razlikovali od ostalih svjetovnjaka, koji su doduše bili njihovi pristaše, ali nisu bili primljeni u njihovu sljedbu, jer su živjeli svjetskim životom.

Uzme li se u obzir sve, što smo dosad rekli o abjuraciji *krstjana* na Bolinu polju 1203., lako ćemo razumjeti njihovo obećanje, da se ubuduće ne će nazivati *krstjanima*, nego jednostavno braćom (3.), da će se podvrgavati odredbama rimske crkve kao glave crkvenog jedinstva (4.) i da će, s tim u vezi, svoga slobodno izabranog starješinu predložiti rimskom biskupu na potvrdu (17.). Nazivom »kršćani« ili »dobri kršćani« označivali su sebe pripadnici sredovječnih neomanihejskih sljedbi[51]. Neomanihejske sljedbe nisu se pokoravale odredbama rimske crkve i nisu priznavale nad sobom vlasti rimskoga pape, jer

---

[50] Na stećku gosta Mulutina u Humskom kod Foče, pronađenom 1934., prikazan je sam gost Milutin u kratkoj haljini s pojasom. Isto je tako na anonimnom stećku kod sela Dobrače, nedaleko od nekropole u Ladjevici na Glasincu, prikazan ded crkve bosanske (kako misli Solovjev) u kratkoj haljini. I grobni kamen na putu iz Smrtića u Vjetrenik u Rogatici može po Solovjevu biti spomenik starješine bosanskih krstjana. Njegov je lik na tom spomeniku odjeven u kratku haljinu. Isp. dr. A. Solovjev: Jesu li bogomili poštovali krst, Glasnik zem. muzeja u Sarajevu 1948, str. 91/2.

[51] I. Döllinger o. c. 4., 5., 17., 25., 31., 39., 109., 153., 154., 170., 195., 217., 251.

su smatrale, da su se rimski pape odmetnuli od prave nauke[52]. Prema inkvizicijskim protokolima iz početka 14. st. u Languedocu učio je Vilim Belibasta, da među pravim pripadnicima njegove sljedbe uz biskupe postoji i papa, »quem ipse haereticus vocabat patrem sanctum apostolicum:[53]. Svog su »papu«, t. j. vrhovnog starješinu, pripadnici neomanihejske sljedbe smatrali pravim nasljednikom sv. Petra, koji ima istu vlast, koju je imao sv. Petar, jer od sv. Petra prelazi ta vlast na njegove nasljednike, a to su njihovi pape[54]. Kako ćemo kasnije vidjeti, i bosanski su *krstjani* imali svoga »papu«, koga su smatrali pravim nasljednikom apostola Petra. Rački pita već u Radu 1/250: »... nije li taj namjesnik krstov i nasljednik sv. Petra ded naših krstjana?«. Kao i u mnogim drugim stvarima, tako je Rački i ovdje pogodio ono pravo. Vidjet ćemo, da su bosanski *krstjani* svoga *episkupa* ili *deda crkve bosanske* smatrali nesamo svojim vrhovnim poglavarom, neovisnim od rimskoga pape, nego i pravim nasljednikom apostola Petra. Svojom abjuracijom na Bolinu polju podlažu se bosanski *krstjani* rimskoj crkvi, a svoga vrhovnog starješinu, što ga slobodno izabiru, podlažu rimskom papi. Ne treba nas iznenaditi, što u ime bosanskih *krstjana* ne govori njihov vrhovni starješina, kako bi se moglo očekivati, nego njihovi prvaci *(priores)*. Svog su *deda* ili *episkupa* bosanski *krstjani* krili, da ne bi stradao od progona, jer je čitav dalji razvitak jasno pokazao, da je njihova abjuracija na Bolinu polju bila samo formalne prirode. Bosanski *krstjani* nisu imali nakanu, da obdržavaju obveze, koje im je nametnula ta abjuracija. Onaj, koji se nije potpuno uživio u neomanihejske sljedbe srednjega vijeka, mogao bi to smatrati protivurječjem. Isto bi mu i prisega, što su je položili bosanski *krstjani* 30. IV. 1203. pred Casemarisom i kraljem Emerikom, mogla služiti kao dokaz, da bosanski *krstjani* nisu pripadali nikakvoj neomanihejskoj sljedbi, jer je poznato, da su neomanihejske sljedbe otklanjale svaku prisegu. Ali u drugu ruku neomanihejci su smatrali najvećim grijehom, koji se ne može oprostiti ni na ovom ni na drugom svijetu, odati istomišljenike ili nauku sljedbe. Zato su smjeli krivo priseći, kad su na taj način mogli sakriti svoje sumišljenike ili nauk svoje sljedbe: »Boni homines pro nulla re jurarent... sed si credentes perjurarent, pro eo quod sub juramento et in judicio nollent revelare haereticos, credentes et eorum sectam et fidem, reputabant eos bonos et firmos, et

[52] Ib. 166.
[53] Ib. 178., 194.
[54] Ib. 194.

tale perjurium faciliter haeretici indulgebant«[55]. Tako su i Lubin i Brageta u ime bosanskih *krstjana*, potaknuti od bana Kulina, kako sami kažu, prisegli, da će obdržavati sve, što su prvaci bosanskih *krstjana* obećali na Bolinu polju. Ali bosanski se *krstjani*, po svemu, što do danas znamo, nisu držali tih obećanja.

Iz svega, što smo dosad rekli, slijedi, da su bosanski *krstjani* i prije i poslije 1203. pripadali neomanihejskoj sljedbi, sličnoj sljedbi katara, patarena i albigenza. Ta je sljedba u Bosni imala svoju organizaciju i svoju hijerarhiju, kao i slične sljedbe na Zapadu. Glava bosanskih *krstjana* bio je slobodno izabrani *episkup* ili *ded crkve bosanske*, koji je bio nezavisan i od istočne i od zapadne crkve. Razumljivo je dakle, da su i istočna i zapadna crkva *bosansku crkvu* smatrale heretičnom i šizmatičkom i kao takvu je osuđivale i progonile. *Crkva bosanska*, kako su svoju sljedbu nazivali sami bosanski *krstjani*, bila je autokefalna zajednica bosanskih *krstjana*, koja je imala vlastitu organizaciju, vlastite starješine, vlastitu vrhovnu glavu i vlastiti nauk. Trebat će ispitati, u kojem je odnosu bila ta zajednica, koju su bosanski *krstjani* zvali *crkvom bosanskom*, sa zapadnom biskupijom, zvanom *ecclesia bosnensis*, koja se spominje počevši od druge polovice 11. st. Točna je primjedba dra. Barade, da naziv »bosanska crkva« nije drugo nego prijevod »ecclesia bosnensis«, koja kao biskupija sa sijelom u Đakovu vrši jurisdikciju u Bosni kroz cijelo vrijeme trajanja bosanske hereze. U drugu ruku sami su bosanski *krstjani* zvali svoju zajednicu *crkva bosanska* i time sigurno nisu mislili na bosansku biskupiju sa sijelom u Đakovu, kojoj je na čelu bio njima nepoćudan i neprijateljski raspoložen stranac, što ga je slao Rim. Valja dakle razlikovati katoličku bosansku biskupiju od *crkve bosanske*. Bosanska je biskupija do polovice 13. st. imala svoje sijelo u Bosni, ali već je bosanski biskup Ponsa OP (1238—1268) prenio svoje sijelo u Đakovo, gdje je ostalo sve do dana današnjega. Moglo bi se pomišljati da su možda *episkupi* ili *dedi crkve bosanske* sve do prvog bosanskog biskupa-stranca, što ga je poslao Rim 1233., bili u jednoj osobi i biskupi bosanske biskupije i *dedi crkve bosanske*, t. j. zajednice bosanskih *krstjana*. Kad je Rim prema preporuci Ivana Casemarisa poslao prvog stranca, da biskupuje u Bosni, došlo je do sukoba, kome se nije moglo izbjeći. Latinski je biskup bosanske biskupije sredinom 13. st. postao stvarno đakovačkim biskupom, a *crkva bosanska* imala je otada, kao i prije, samo svoga *episkupa*

[55] Ib. 248.

ili *deda*, koga su bosanski *krstjani* slobodno birali. Ovo se shvaćanje ne može složiti s podacima o bosanskim biskupima i kraja 12. i početka 13. st., koje navode Restić i drugi dubrovački izvori, a u vezi s drugim nizom imena u Batalovu fragmentu, u kojem Solovjev vidi popis *djedova crkve bosanske* od kraja 12. st. do 1393. U tom popisu nema onih imena, što il navodi Restić: nema Vladislava, Milovana, Radogosta, Draginje Bratoslava, Vladimira. »Ne znamo, jesu li Restićevi navod tačni: ali ako jesu, možemo to smatrati za dokaz da su ti bosanski biskupi zaista pripadali katoličkoj crkvi (iako su redom nosili narodna imena), dok je organizacija samostalne »bosanske crkve« bila od njih sasvim nezavisna i imala na svome čelu sasvim druga lica, počevši od poznatog heretika Rastudija-Aristodija«[56]. Rastudija-Aristodija proklinju srpski pravoslavni sinodici 13. st.: »da budu prokleti Rastudije bosanski i Radomir i Dražilo i Toljko i Tvrdoš i svi . . . *krstjani* i *krstjanice*, koji se ne klanjaju svetim ikonama i časnomu križu«. Rastudija spominje na 1. mjestu drugi niz imena, njih 12 na broju, ispisan u Batalovu fragmentu 1393.[57] U tom su popisu, po Solovjevu[58], zabilježeni *dedi crkve bosanske* od kraja 12. st. do 1393. To su: gospodin Rastudije, Radoje, Radovan, Radovan, Hlapoje, Dragoš, Povržen, Radoslav, Miroslav, Boleslav, Ratko. Solovjev smatra, da je prvi *ded crkve bosanske* bio Rastudije-Aristodije, koji je s ocem Zorobabelom i bratom Matejem iz Apulije došao najprije u Zadar i zatim u Split, a mnogo je boravio u Bosni. Po svim je indicijima obnašao tu čast 1203., u doba abjuracije na Bolinu polju. Da izbjegne odlučnoj akciji Inocenta III., vratio se Rastudije-Aristodije po Solovjevu mišljenju u Split, gdje je i dalje vodio heretičku propagandu. Kao što su se starješine njegova »reda« prividno odrekli svojih zabluda 8. IV. 1203. na Bolinu polju, tako su i Matej i Rastudije učinili to isto u Splitu. A kad su se prilike u Bosni promijenile, vratio se Rastudije vjerojatno opet u Bosnu, gdje je do svoje smrti ostao *ded bosanski*. Tako bi se doista moglo protumačiti, što u abjuraciji uime bosanskih *krstjana* ne govori njihov vrhovni poglavar, *ded bosanski*, nego njihovi podređeni poglavari. Ali ako je *ded* i biskup *crkve bosanske* već 1203. bila ista osoba, tada bi prema svemu, što je dosad izloženo, biskup *crkve bosanske*, o kojemu

[56] Dr. A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, 1948., 33.

[57] Objavio Ljuba Stojanović u Starinama XVIII, Zagreb 1886, 230/2.

[58] Dr. A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, 1948, 31/3.

Casemaris 1203. piše Inocentu III. da je upravo umro (»in regno bani Culini de Bosna non est nisi unus episcopatus et episcopus modo mortuus est« CD III. 36.), bio Rastudije. Ili dakle *ded* i biskup *crkve bosanske* 1203. nije bila ista osoba ili to nije bio Aristudije — Rastudije, ili su bosanski *krstjani* krivo obavijestili Casemarisa o navodnoj smrti svoga *deda* i biskupa, da ga mogu lakše sakriti i spasiti.

Solovjev drži, da prvi niz imena u Batalovu fragmentu, njih 16 na broju, navodi one, koji su prije 1203. sačinjavali *red crkve Rastudijeve*, koji su se priključili Rastudiju, *bosanskom dedu*. To su redom: Eremis, Azarija, Kukleč, Ivan, Godin, Tišemir, Didodrag, Bučin, Krač, Bratič, Budislav, Dragoš, Dragič, Lubin, Dražeta, Tomiš. Solovjev primjećuje, da se u abjuraciji na Bolinu polju spominju samo pretposljednja trojica (Dragič, Ljubin i Dražeta). On misli, da od prethodne dvanaestorice vjerojatno nisu svi pomrli do 1203., pa smatra vjerojatnim, da mnogi od njih nisu htjeli dati pristanak na popuštanje Casemarisu i da su stoga u abjuraciji učestvovali samo Dragič, Ljubin i Dražeta, a uz njih još četiri redovnka od manjeg značenja: Pribiš, drugi Ljubin, Radoš i Vladoš[59]. Oba ova zapisa u Batalovu fragmentu od velikog su značenja za povijest bosanskih *krstjana*. Oni predstavljaju prijepis neke vrste matica, koje su bosanski *krstjani*, poput svojih sumišljenika na Zapadu, vodili u t. zv. knjizi božjega grada[60], u koju su bilježili sve prave članove sljedbe kao »dobre kršćane«.

Premda u svemu ovome ima još dosta nejasnosti, nagađanja i hipoteza, sasvim se sigurnom može smatrati osnovna činjenica, da od kraja 12. st. postoji u Bosni sljedba, kojoj je na čelu Rastudije-Aristodije, proklet od istočne, a izopćen od zapadne crkve. Članovi su se te sljedbe zvali naprosto *krstjanima*. Naučanje im je bilo neomanihejsko, slično naučanju bugarskih bogomila i zapadnih katara, patarena i albigenza. Život im je

---

[59] Ib. 30., 32.

[60] Nije li možda golema knjiga, koja zauzima prostore desne arkade na velikom stećku kod sela Hočevlja u visočkom srezu (Solovjev: Jesu li bogomili poštovali krst? Sarajevo 1948., str. 92. br. 9. i sl. 2. na tabli 1.), simbol one velike knjige, na koju je Jakov Bech pred Jocelinom, Petrom i jednim patarenom »de Sclavonia« obećao, da pristupa njihovoj sljedbi? U tu su knjigu, prema izvještaju samoga Jakova u inkvizicijskom procesu protiv njega, patareni i katari upisivali svoje nove članove, koji su primili duhovno krštenje polaganjem knjige evanđelja i apokalipse na glavu: »Et promisit (sc. Jacobus) seu juravit in manibus praedictorum, videlicet Jocelini de Palatia de balbis de Cherio et Petri Patrii et dicti Sclavoni esse de secta et credentia ipsorum, super libro grosso, quem vocabant librum Civitatis Dei, in quo scribebant omnes facientes similem promissionem«. I. Döllinger o. c. 267.

bio veoma strog. Slijedeći postulate svoga naučanja oni su se odrekli svijeta, jer su u svemu, što je od ovoga svijeta, gledali djelo sotone. Pred legatom Inocenta III. Ivanom Casemarisom i pred kraljem Emerikom svečano su doduše, ali u stvari samo formalno 1203. izjavili i prisegli:

da napuštaju svoje dosadašnje ime *krstjani*, svoj nauk i način života, koliko se protivi odredbama rimske crkve;

da će odsad živjeti u zajednici s rimskom crkvom i slijediti njezine odredbe, osobito gledom na svetkovanje blagdana, liturgiju i post;

da će napustiti svaku vezu s manihejcima;

da će svoga vrhovnoga glavara, *deda bosanskoga*, nakon slobodnog izbora predložiti rimskom papi na potvrdu.

To je sadržaj i smisao abjuracije bosanskih *prstjana* na Bolinu polju 1203. Ta je abjuracija doduše ostala praznom riječi, ali ona svjedoči, da je *crkva bosanska* oko 1200. bila onakva, kakvom je 1250. crta inkvizitor Rajner OP, dajući joj ime *Ecclesia catharorum de Sclauonia.*

Upiti bosanskog vikara Bartola Grguru XI. 1373.

Rukopis 14. st., koji se u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti vodi kao *Miscellanea* I. a. 57., sadrži fol. 76—78v. prijepis odgovora na upite, što ih je 1373. Grguru XI. (1370—1378) uputio bosanski vikar Bartol. Odmah iza toga nabrajaju se fol. 78v—79. zablude bosanskih heretika. Slijede kratke natuknice dekaloga, sedam sakramenata, djela duhovnog i tjelesnog milosrđa i članaka vjere. *Miscellanea* I. a. 57. uvezana su u meki uvez od bijelog hrapavog papira 163×132 mm s 2 kožnata remena. Na hrptu je crnilom napisana stara signatura: Br. 628. *Miscellanea* I. a. 57. imadu u svemu 108 folija. Tekst je pisan što na pergameni (fol. 1—42.), što na papiru (fol. 43—108). Knjigoveža je kod uvezivanja fol. 1—8. i 83—108. zahvatio bijelim papirom ulijepivši po jedan list bijelog papira između prednjih korica i fol. 1., te između fol. 108. i korica na kraju. Umetnuti list iza fol. 108. ima vodeni znak. Na umetnutom listu prije fol. 1. napisana je tintom najprije stara signatura (Br. 628.), zatim naslov, koji je uveden i u katalog arhiva Jugoslavenske akademije: *Miscellanea theologica*, a onda je (ne sasvim točno) ispisan sadržaj ovako:

I. Anonymi monachi Itali Dialogi de Miraculis Sanctorum potissimorum Italiae. Saeculi XIII. in pergamena f. 1—29.
II. Orationes et ascetica. Saec. XIV. in perg. f. 29—41.
III. Miracula S. Francisci. Saec. XIV. in pap. f. 43—51.
IV. Ascetica. Saec. XIV. in pap. f. 51—76.
V. Dubia ecclesiastica fratris Bartholomaei Vicarii generalis in Bosnia submissa Gregorio XI. Pontifici Romano et Responsa Exclesiae Romanae ad eundem de a. 1373. f. 76—78 1/2.
VI. Errores Bogomilorum. Ab eodem probabiliter fratre Bartholomaeo conscripti f. 78—79.
VII. Regulae asceticae fratrum Dominicanorum. f. 79—80.
VIII. Litterae ad quosdam Praesbyteros Dalmatiae de a. 1376. f. 82.
IX. Ascetica f. 83—108.

Zapravo su to prava *Miscellanea,* jer su radi približno jednake veličine listova zajedno uvezani različiti rukopisi.

Fol. 1—28. pisan je na pergameni u dva stupca goticom 13/4. st. Fol. 1.: »Liber primus. Quadam die...«. Fol 6/2.: »de secundo libro«. Fol. 10v/2.: »de tercio libro«. Fol. 18/2.: »de quarto libro«. Fol. 28v/1.: »...si ante mortem deo hostia ipsi fuerimus«. Pripis: »Istud dyalogorum extractum est de quatuor libris dyalogorum. Benedictus sit et credo quod est qui compilauit istud dyalogorum«. To je izvadak iz Dijaloga Grgura I. pape. Isp. PL 76, 128—203.; 77, 149—521. Taj je izvadak sam za sebe sačinjavao jedan mali spis.

Fol. 29—40. pisan je na tankoj bijeloj pergameni u dva stupca sitnim gotičkim pismenima fragmenat većeg rukopisa, koji sadrži razmatranja za nedjelje i blagdane. Fol. 30v. kasniji pripis: »Incipit ordo ad faciendam aquam benedictam«. Fol. 39v. nije ispisan.

Fol. 41/2v. pisan je na jakoj i gruboj pergameni najprije sitnim gotičkim pismenima, a onda većima, po cijeloj širini. Sadrži uglavnom molitve.

Fol. 43—51. pisana su in extenso na papiru gotičkom polukurzivom čudesa sv. Franje asiskog. Početak nedostaje. Fol. 43. počinje: »sed alteri cuidam videbatur«. Uz brojna mjesta u Italiji navodi se fol. 49. »comitissa quedam in schlauonia«.

Fol. 51v—52v. razmatranje o dekalogu, koje se nastavlja fol. 73. Fol. 53—72. knjigoveža je krivo umetnuo na ovo mjesto. Fol. 54—71. upravo je opet zaseban sveščić, koji kao da je u sredini gore na pregibu izgorio ili je izgrizen od neke kiseline. Fol. 54. počinje se kanonistička uputa, koju je napisao Magister Johannes de Deo yspanus doctor decretorum indignus de regno portugalie oriundus.[61] Fol. 56—62. slijede razmatranja o različitim blagdanima. Fol. 62. je većim dijelom, a fol. 62v. potpuno prazan. Fol. 63v. de sancto Georgio, fol. 64v. de spiritu sancto, fol. 66v. formula absolutionis i naglavce pisana bilješka o brojkama, fol. 68. in purificatione uirginis m., fol. 70. miracula de beata uirgine. Fol. 70v—72. unijele su različite ruke različite stvari. Spominjemo bilješku fol. 72. o pismu izdanom u Zagrebu »Feria IIa. proxima ante festum purificacionis beate Virginis Anno domini MCCCo LXXmo nono«: »Fidelis noster et dilecte firmiter damus uobis in mandatis quatenus iobagiones et subditos Petri tali etc. nullo modo ad tenuta mei dominii recipere uel assumere presumatis nec aliquis ad nos pertinens hoc audeat

[61] Kanonist u Bologni između 1247. i 1253.

attemptare et aliud sicut nos offendere formidatis non facturi. Datum in sagrabia feria II. proxima ante festum purificacionis beate Virginis Anno domini MCCCo LXXmo nono. Hec frater paulus de Sibenico«. Bit će to isti Pavao iz Šibenika, o kome govori pismo fra Filipa iz Venecije od 2. III. 1376. fol. 82v.

Fol. 72v.: »Interrogacio beati Anselmi circa infirmum morti propinquum«. Fol. 73. nastavlja se razmatranje o dekalogu s fol. 52v. Zatim slijede obredne molitve i razmatranje o grijesima. Fol. 75v. razmatranje de invencione sancte crucis.

Fol. 76—78v. prijepis odgovora na upite, što ih je Grguru XI. (1370—1378) uputio vikar bosanskih franjevaca Bartol.[62]

Fol. 78v/9. nabrajaju se zablude bosanskih krstjana: »Isti sunt errores hereticorum bosnensium«.[63]

Fol. 79. (vjerojatno u vezi s predašnjim): »Ista sunt X precepta«, zatim »Ista sunt VII sacramenta«. Tada slijede djela duhovnog i tjelesnog milosrđa i članci vjere.

Fol. 79v. ispisana je Summa indulgenciarum za bosanske franjevce, osobito kad propovijedaju: »Hec est summa indulgenciarum quam fratres prouinciales possunt diebus infrascriptis...«. Da je govor upravo o bosanskim redovnicima, jasno izlazi iz samoga teksta, jer se izrijekom spominju povlastice i običaji bosanskog vikarijata: »Item notandum quod ex ordinacione fratris peregrini primi vicarij in nominata vicaria

---

[62] Isp. našu bilješku pod br. 15. Budući da je Theinerova legenda u nekim stvarima netočna, a i radi cjelovitosti građe, donosimo potpun tekst, kako smo ga revidirali zajedno s prof. M. Baradom.

[63] Isp. F. Rački: Prilozi za povijest bosanskih Patarena, Starine I. Zagreb 1860, 100. Prema Račkomu »rukopis će biti iz 15. st.« (str. 101.). Kad je ova rasprava bila već složena, proučio je na moju molbu dr. Vladimir Mošin t. zv. vodene znakove u akademijinu rukopisu I. a. 57. Evo rezultata njegova istraživanja, koje mi je u svojoj ljubeznosti ustupio u svrhu publikacije: »Latinski zbornik I a 57 — Zbornik XIV. vijeka — sastavljen je od 4 zasebne sveske. Prva — ff. 1—41 — na pergameni. Druga — ff. 43—53' i 72—82 — papir triju vrsti: a) sa vergeure srednje širine, koji se javlja u 70. godinama XIV. vijeka (vidi Briquet br. 796. i sl.) i sa pontuseaux tipa Briquet 787. iz 1376. i 801. iz 1372. god.; znak široki luk s kratkom strijelicom ponešto sličan Briquet br. 786. iz 1372. god., više — Lihačev br. 423—4. iz 1377. god. i br. 786—7. iz 1372. god., b) s nešto sitnijom mrežom slično Briquet br. 786. iz 1372. god. i 787. iz 1376. god.; uski luk sa zaobljenom tetivom ponešto sličan Briquet br. 786. iz 1372. god. i više Lihačev br. 4207. iz 1377. god.; slični se znakovi nalaze u Dubrovačkom arhivu Vendit. cancel. III. i Debita notar. iz 1376. god., c) papir s vrlo širokom vergeure, tipičnom za sredinu XIV. vijeka, koja iščezava oko 1380—90. god.: od znaka sačuvan je fragmenat kruga s nejasnim tragovima unutarnje slike. Prema tome ovaj se papir najvjerojatnije datira dobom iz 1372—1377. god. Treća sveščica, pogrešno umetnuta u sredinu prethodne — ff. 54—71 — ima izgorjeli komad u gornjem dijelu pregiba, gdje se nalazio vodeni znak, Vergeure širokog tipa iz treće četvrtine XIV. vijeka. Četvrta sveska ff. 83—108. isto je tako na papiru sa širokom vergeure sredine XIV. vijeka. Znak luk sa dugačkom strijelom, sl. Lihačev br. 506. iz 1359. god.«. Analiza t. zv. vodenih znakova, kako ju je proveo dr. V. Mošin, potvrđuje dakle naše datiranje papirnatog sveščića I. a. 57., u kojem su ispisani odgovori avignonske kurije bosanskom vikaru Bartolu (fol. 76—78v.) i zablude bosanskih krstjana (fol. 78v/9.).

bosne...«. Da se ne radi o dominikancima, kako je to označeno u sadržaju na početku, nego o franjevcima, izlazi već iz samoga naziva »vikarijat Bosne« i iz popisa svetkovina, u koje se dobivaju oprosti. Osim općenitih svetkovina navedeni su samo blagdani franjevačkog reda, dok se sv. Dominik ni sveci njegova reda uopće ne spominju: »In festiuitatibus b. marie et beati Francisci... in sanctorum Ludouici, Antonii et Clare uirginis...«.

Fol. 81—82. bili su očito na drugom kraju ovog sveščića. Tu je fol. 82v. ispisano najprije pismo, što ga je iz Cetine 2. III. 1376. frater Filip de Venetis upravio Pavlu de Sibenico, Lovri de Spalato, Jakobu i Petru prigodom njihova ređenja. On ih poziva, da pođu u Trogir i da se jave tamošnjem biskupu Krizogonu (1373—1403?), a kad budu zaređeni, neka se što prije vrate na svoja mjesta.

Fol. 83—108. predstavlja fragmenat većeg rukopisa, kojega je ovo XVIII. sveščić. Tu su fol. 83—101. ispisana razmatranja i propovijedi, a fol. 102—108v. latinski tekst Tundalova viđenja[64] iz g. 1149.: »Narratur in ystoriis ecclesiasticis. Anno domini M.CXLIX.... est uisa hec uisio que sequitur. Due sunt metropoles in ybernia... cum angelo« (fol. 108v.). Fol. 90. naknadno je ubilježena himna sv. Katarini: »Gaude uirgo Katarina, quam refecit lux diuina... Salue proles regia intra sanctorum collegia... supplices deprecamur«.

Nas ovdje zanima prijepis odgovora na upite, što ih je bosanski vikar Bartol[65] 1373. uputio Grguru XI. u Avignon (fol. 76—78v.) i popis zabluda bosanskih *krstjana*, ispisan fol. 78v/9.

Vikar bosanskih franjevaca Bartol uputio je Grguru XI. 1373. različita pitanja o postupku prama raskolnicima, krivovjercima, Bošnjanima i nevjernicima u Bosni. Fol. 76—78v. prepisani su u I. a. 57. odgovori na Bartolova pitanja[66]. Sveščić

---

[64] Staroslavenski tekst Tundalova viđenja isp. Gj. Daničić u Starinama IV. 110/8. S. Ivšić objelodanio je u Starinama XLI. 1949. 119—157. hrvatski prijevod Tundalova viđenja 17. st. (prema talijanskoj verziji) u Lulićevu Zborniku I. b. 83.

[65] Bosanski su franjevci potpadali neposredno pod franjevačkog generala i bosanskog vikara. U odsutnosti vikara upravljao je vikarijom kustos. Prvi historijski zajamčeni vikar franjevačke vikarije u Bosni jest Peregrin Saksonski (1339—1349). On je upravljao bosanskom vikarijom do 1349., kad ga je Klement IV. na molbu bana Stjepana imenovao bosanskim biskupom. Kao biskup stolovao je u Đakovu i tamo je umro 1355. Peregrina je kao bosanskog vikara naslijedio Martin iz Astija 1349., zatim Franjo iz Firence 1350., Luka iz Ugarske 1356., pa ponovno Franjo iz Firence 1363. i Bartol iz Alverna 1367—1406/7. Isp. dr. Juraj Božitković: Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala, Beograd 1935, 2—13.

[66] Premda nije poznat izvorni tekst upita, što ih je vikar Bartol upravio Grguru XI., može se taj tekst sasvim dobro rekonstruirati prema odgovorima, što ih je kurija poslala Bartolu na njegove upite, jer se u tim odgovorima najprije nalazi rekapitulacija svakog pitanja. Grgur XI. naložio je 5. XI. 1373. svojim kanonistima, da prouče i riješe Bartolova pitanja i da riješenja protegnu i na druge krajeve, gdje su prilike bile analogne onima, koje pretpostavljaju upiti bosanskog vikara

fol. 43/52v.—73/82v., u kome su prepisani ti odgovori, pisan je krajem 3. ili početkom 4. četvrti 14. st. U istom je razdoblju pisan i fol. 53—72., koji je umetnut između današnjeg fol. 52v. i fol. 73. Ovaj sveščić bio je neke vrste priručnik bosanskih franjevaca, možda samog vikara ili njegova zamjenika (kustosa). U taj su priručnik bilježene stvari od većeg zamašaja, pa tako i odgovori avignonske kurije na upite vikara Bartola. Nas ovdje više zanimaju Bartolova pitanja od kanonistički obrazloženih odgovora, kako treba da postupaju franjevci kao misionari u Bosni. Ipak ne valja mimoići tih odgovora, jer oni češće objašnjavaju stanovite okolnosti, koje nisu uvijek sasvim jasne iz stilizacije pitanja, kako je ono prepisano u I. a. 57. Kad vikar Bartol govori o raskolnicima, onda iz samoga teksta izlazi, da misli na pripadnike srpske pravoslavne crkve. Kad spominje krivovjerce *(haeretici)*, onda je jedva moguće misliti na druge nego na bosanske *krstjane*. Isto valja reći i za pitanja, koja se odnose na Bošnjane i Bošnjakinje *(bosnenses)*. Ispravna je konstatacija Račkoga u Radu VIII. 134., da Bartol misli na bosanske *krstjane* i onda, kad govori o nevjernicima *(infideles)*[67]. Na bosanske se dakle *krstjane* izravno odnose Bartolova pitanja pod br. 4., 11., 12., 13., 19., 20., 21., 22., a neizravno pitanja pod br. 1. i 18.

Bartola. Isp. Theiner: Monum. Hung. II. 141. i Fermendžin: Acta Bosnae, Mon. Slav. meridion. XXIII. Zagreb 1892, 39. No CCXII. Fermendžin o. c. 40. pod br. CCXII. bilježi odgovore Grgura XI. na Bartolove upite, ali upućuje na Račkoga II. Monum. Slav. Meridional. Addit., gdje se naravski ne mogu naći ti odgovori, jer takva izdanja nema, nego treba da bude: Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam spectantia II. Additamenta, Zagreb 1875, 327—329.

[67] G. 1413. moli vojvoda Hrvoje kraljicu Barbaru, da ne želi da u svojoj starosti umre u poganskom obredu i nevjeri, jer da je jedva i teško dočekao vrijeme da od poganskog obreda prijeđe na vjeru katoličku... Tekst ove Hrvojeve poruke glasi kod Luciusa (Memorie storiche di Tragurio ora detto Trav, Venetia 1673, 393.): »Item exoro Serenitatem Regiam et vestram Maiestatem vt iam in tempore senectutis meae non permittant mori in Paganismo ritu et sub infidelitate, quia vix, et difficulter expectaui tempus vt ritus de Paganismo conuertat in fidem Katholicam et possim d. D. Regi meo fideliter seruire...«. — Staroslovenska redakcija Dijaloga Grgura Vel. zove bosanske krstjane: nevirni, nečisti Patarini, neverni Bošnjani, neverni jeretici (R. Strohal: Patareni i hrvatska glagolska knjiga, Vjesnik Zem. Arhiva, Zagreb XVII. 1915., 349.). U starohrvatskom latiničkom rukopisu »Žića sv. otaca« u Rabu (14. st.) spominju se na l, 24. stari grobovi »teles patarinof« (u latinskom tekstu: »paganorum«). Premuda veli, da i drugi tekstovi prevode »pagani« s »patareni«, ali ne veli točno koji i gdje. (Vinko Premuda: Starohrvatski latinički rukopis »Žića sv. otaca«- Starine XL. Zagreb 1939., str. 110.). Na otoku Cresu u Nerezinama kažu i danas: »vranjeni pataruanski« (Ib.).

U 1. pitanju pita vikar Bartol, mora li dopustiti, da domaći svećenici u Bosni krštavaju, ukoliko obdržavaju zapadne obrede kod čina krštenja, premda to nisu pravi svećenici, nego neuki ljudi ili raskolnici, ustanovljeni po domaćem običaju ili nekanonski zaređeni. Ovi neuki ljudi, ustanovljeni po domaćem običaju, mogli bi biti bosanski *krstjani*, a krštenici, za koje Bartol kaže, da ih ima mnogo, mogli bi također biti iz redova bosanskih *krstjana*, bez obzira na to, da li se radi o krštenju djece ili odraslih. Odgovor avignonske kurije glasi: radi nestašice misionara mogu franjevci dopustiti, da rečeni neuki ljudi i raskolnički svećenici krštavaju uz stanovite kautele, ako bi i bilo bolje, da krste pravi katolici.

U 4. pitanju izvještava vikar Bartol, da Bošnjani *(bosnenses)* uzimlju žene pod uvjetom »ako mi budeš dobra« i s nakanom, da ih otpuste kad im se svidi, pa od stotine jedva da jedan zadrži prvu ženu, izuzevši obraćenike. Bartol pita dakle, može li se takva ženidba smatrati valjanom, jer premda se obdržavaju ženidbene svečanosti i premda Bošnjani kane sa ženom zakonito zajedno živjeti, ipak uvijek pridržavaju gore spomenuti uvjet. Odgovor: brak, koji je sklopljen pod gore spomenutim uvjetom, nije valjan, jer je taj uvjet protivan samoj biti ženidbe. Šidak u Radu 259. str. 93. veli na dva mjesta, da je prema vikaru Bartolu običaj sklapati brak pod rečenim uvjetom u Bosni »bio toliko uvriježen, da su čak i konvertiti, koji su kao takovi sklapali brak prema propisima crkve, odbijali da se odreknu gore navedenog uslova«. U stvari Bartol jasno izuzima obraćenike (uopće govoreći), jer veli: »... vix de centum unus retinet primam, exceptis conversis«. Dalje Šidak razlaže, kako se kod sredovječnih Bošnjana ne radi ni o kakvom »manihejskom« načelu u gledanju na ustanovu braka, već o starom pravnom shvaćanju, koje se održalo neuzdrmano u sredovječnoj Bosni. U patrijarhalnoj, zadružnoj bosanskoj sredini žena nije predstavljala nikakav ekonomski subjekt. Ona nije svome mužu donosila ništa osim same sebe. Stoga je, veli Šidak u Radu 259. str. 97., mužu »preostajao jedini uslov, uz koji ju je uzimao za »kućnicu«: da mu bude dobra«. I doista nema sumnje, da je necrkveno shvaćanje braka u svim socijalnim slojevima u Bosni bilo veoma rašireno. Ono je ostalo uvriježeno sve do naših dana, kako to svjedoči pojava otmice i samodošlih. To je uvelike pogodovalo nauci bosanskih *krstjana*, koji su poricali ženidbu kao sakramenat i smatrali je nečim, što je samo u sebi zlo i grješno. Stoga se bosanski *krstjani* (mislimo na prave članove njihove sljedbe) nisu ženili. Ali svojim su pristašama puštali, da uzimlju žene, t. j. da privatno

sklope bračnu zajednicu. Pritom su se obdržavale predajom uobičajene svečanosti, ali brak se nije sklapao ni pred predstavnikom države ni pred predstavnikom crkve, nego privatnim dogovorom, koji je dobio punu važnost, kad je mlada bila dovedena u kuću svoga muža.

Prema rimskom je shvaćanju brak bio više socijalna nego pravna pojava. Pravna je podloga bračne zajednice bila affectio maritalis u vezi s deductio, odnosno sa zajedničkim životom muža i žene. Svojom zakonskom novelom 117. c. 4. odredio je Justinijan, da svi, osim najviših državnih dostojanstvenika, mogu sklopiti brak na temelju same affectio maritalis, dok su dostojanstvenici bili vezani na stanovite formalnosti glede ženidbenog ugovora. U prvoj polovici 8. st. uveli su izaurijski carevi za bizantsko područje propis, da svi, osim najsiromašnijih, moraju sklopiti ženidbu pismeno. Ali i dalje se smatra zakonitom ženidba, koja je sklopljena samo ugovorom pred prijateljima ili u crkvi. Na zapadnom se području oblik sklapanja ženidbe razvijao slično, ali polaganje. Još Nikola I. (858—867) ističe u svojim odgovorima na upite, što su mu ih upravili Bugari, da crkveni blagoslov i ostale svečanosti, koje okružuju sklapanje ženidbe, nisu potrebne za valjanost ženidbe, već da je dovoljno da oni, koji sklapaju ženidbu, jedan drugome dadu svoju ženidbenu privolu: »sufficit secundum leges solus eorum consensus« (PL 119, 979—980). Tek od 13. st. amo počinje zapadna crkva zabranjivati, da se ne smije sklapati ženidba osim pred svećenikom. Tridentski je sabor proglasio nevaljanim brak, koji se ne bi sklopio pred župnikom. Taj je propis u potpunosti proveden tek u naše vrijeme uvođenjem novog kodeksa kanonskoga prava. Time nije napušteno ustaljeno načelo »Consensus facit nuptias«, jer can. 1081. § 1. samo traži, da ženidbena privola, kojom se sklapa ženidba, bude izražena zakonitim načinom: »matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitime manifestatus«. Isp. E. Hermann: De benedictione nuptiali quid statuerit ius byzantinum, Orientalia christiana periodica, Romae 1938. IV. 189—234.

Tako je ženidba i u sredovječnoj Bosni bila smatrana društvenom, a ne crkvenom institucijom. Ženidbene svečanosti, o kojima govori vikar Bartol u ovom pitanju, nisu crkveni obred, nego običajne društvene svečanosti prigodom dolaska žene u kuću. Sredovječni su Bošnjani smatrali brak društvenom, a ne crkvenom ustanovom i nisu mu priznavali značaj sakramenta. Ali ovom svojom konstatacijom nije Ćiro Truhelka[68] ni izravno ni neizravno pobio optužbe latinskih spisa o »manihejskoj mržnji na brak kod vjernika bosanske crkve«. Običnim vjernicima *crkve bosanske* nitko nije branio, da sklapaju brak po starom bosanskom običaju. Oni su sklapali ženidbu privatnim načinom, bez ikakva sudjelovanja sa strane svoje crkve. *Crkva bosanska* smatrala je ženidbu u načelu đavolskom ustanovom,

[68] Ć. Truhelka: Testamenat gosta Radina, Glasnik zem. muzeja, Sarajevo 1911., 367.

ali je pustila, da njezini obični pristaše uređuju ove svjetovne stvari, kako sami žele. Vjernici *crkve bosanske,* kao obični pristaše bosanskih *krstjana,* nisu morali točno ni znati, što zapravo uči *crkva bosanska* o ženidbi. A ako su nešto i znali, bilo im je poznato i to, da se oni kao obični vjernici mogu ženiti i da će im, kad na samrti prime duhovno krštenje, sve biti oprošteno. Bosanski su *krstjani,* kao i njihovi jednovjernici na Zapadu, svoje gledanje na ženidbu kao na djelo sotone strogo provodili samo u redovima onih, koji su za života primili duhovno krštenje i time postali »savršeni«, t. j. pravi članovi njihove sljedbe[69]. A kod svojih pristaša *(credentes)* bili su toliko trpeljivi, da su nesamo ženidbu, nego i sve ostale prestupke, kojima su se njihovi pristaše u svome životu ogriješili o njihove propise, brisali duhovnim krštenjem, primljenim na samrti. Tim je duhovnim krštenjem umirući i sam postao pravim članom sljedbe i bio je ubrojen među savršene. Ovaj su kompromis između svoje nauke i osnovnih instinkta ljudske prirode bosanski *krstjani* to lakše mogli trpjeti, što su njihovi vjernici čitav bračni odnos osnivali na privatnom dogovoru između muža i žene i nisu mu pridavali nikakvog crkvenog ni sakramentalnog značaja. Ženidba je i za obične Bošnjane, kao i za prave bosanske *krstjane,* bila čisto privatna stvar svjetovne prirode, stvar od »ovoga svijeta«, na koju su obični Bošnjani i pravi bosanski *krstjani* gledali svaki sa svoga gledišta: obični Bošnjani s gledišta praktičnog života, a *crkva bosanska* s gledišta svoje doktrine o ovomu svijetu i ljudskom tijelu kao djelu sotone. Budući da je nađeno kompromisno rješenje za praktični život običnih vjernika *crkve bosanske,* koji su sačinjavali njenu golemu većinu, nisu ta dva gledišta došla u sukob, nego su oba izmirena formulom o duhovnom krštenju na samrti.

---

[69] Iskazi optuženika i svjedoka u inkvizicijskim protokolima suglasno iskazuju, da je bračni i uopće spolni život bio zabranjen samo onima, koji su primili duhovno krštenje, dakle pravim krstjanima i krstjanicama, kako bi rekao gost Radin, a ne mrsnim ljudima. Pred mnoštvom svojih vjernika (mrsnih ljudi) nisu ni katari ni bosanski krstjani objavljivali sve, što se odnosi na njihovu nauku i život: »Item dixit, quod non omnibus credentibus suis dicunt nec revelant nec praedicant omnia, nisi bene suis familiaribus et bene firmis« (Döllinger o. c. 31.). »Dixit etiam quod perfecti haeretici non tangunt mulierem, nec comedunt carnes... ad ista tamen credentes non perfecti haeretici nec vestiti non tenentur« (Ib. 179.). Prije duhovnog krštenja morali su pristaše katarske sljedbe (a isto tako i crkve bosanske) svečano obećati, da se potpuno odriču mesa, laktcinija, »nec aliquam libidinem exerceret toto tempore vitae suae« (Ib. 41.).

Tvrtko (1354—1391) uzeo je ženu niska roda pod uvjetom, ako mu bude dobra i vjerna (Vidi Theiner, Monum. Slav. merid. I. 389. i Rački u Radu VIII. 147.) I Stjepan Toma (1443—1461), dok je još bio otvoreni pristaša crkve bosanske, uzeo je ženu pod uvjetom, bude li mu dobra i vjerna. Kad je postao katolikom, proglašena je ta ženidba 29. VI. 1445. nevaljanom, i Toma se tada vjenča s Katarinom, kćeri velikoga bosanskog vojvode Kosače, koja se zato odrekla pripadništva crkvi bosanskoj (Isp. Rački u Radu VIII. 117—150.) Široke mase običnih vjernika crkve bosanske nisu mrzile brak, niti su latinski spisi optuživali obične vjernike crkve bosanske da protiv braka goje »manihejsku mržnju«. To je sasvim samovoljna koncepcija, koja ne će da uzme u obzir razliku između običnih vjernika crkve bosanske i pravih krstjana i krstjanica, na koju je ukazao već Rački. Latinski spisi pripisuju »manihejsku mržnju na brak« samo pravim krstjanima i krstjanicama, a nipošto običnim vjernicima crkve bosanske, koji su se ženili sklapajući bračnu zajednicu privatnim načinom i dogovorom bez sudjelovanja crkve bosanske. Vikar Bartol u svojim upitima, a ni kurija u svojim odgovorima, ne poriču valjanosti ovako sklopljenom braku u načelu, nego samo toga radi, jer se taj brak sklapa pod uvjetom, »ako mi budeš dobra«. U zapadnom području načelno je sve do tridentskog sabora, a u praksi sve do naših dana brak bio smatran u nekim slučajevima valjanim, ako i nije sklopljen in facie ecclesiae. Sakramentalni značaj braka ni danas nije isto što i brak sklopljen pred crkvom. Na istočnom se području nasuprot ustalilo mišljenje, da nije valjan brak, ako se učini bez blagoslovenia, kako veli Stefanov zakonik. Treba dakle jasno razlikovati način sklapanja ženidbe kod običnih vjernika crkve bosanske od načelnog gledanja crkve bosanske na ženidbu uopće.

U 11. pitanju pita vikar Bartol, treba li krstiti ili odriješiti one Bošnjane *(bosnenses)*, koji hoće da se obrate, ali ne će da sklope brak prema božanskim propisima. Odgovor glasi: one, koji ne će da primaju sakramente prema božanskim propisima i na crkveni način, ne valja krstiti, jer odrasli treba da prije krštenja ispovjede svoje vjeru: ne valja ih ni odriješiti, jer odrasli treba da se prije u svojoj duši pokaju. Ovaj je odgovor tako jednostavan i jasan, da se moramo pitati, zašto je vikar Bartol uopće postavio to pitanje. Jer zašto bi trebalo krstiti ili odriješiti one, koji ne će da sklope crkveni brak, ali hoće da se obrate? Tu Bartol očito misli na one Bošnjane, koji bi iz različitih motiva željeli biti kršteni, ali ne će da se crkveno vjenčaju. To znači, da ti Bošnjani nisu bili kršteni krstom vode, jer su bili pripadnici ili pristaše crkve bosanske. To je jedan dokaz više, da je *crkva bosanska* otklanjala krštenje vodom. Ima i druga kategorija Bošnjana, na koju misli vikar Bartol u tom pitanju. To su oni, koji su se doduše već dali pokrstiti krštenjem vode, ali ne će da se sa svojom drugaricom, s kojom su privatno vjenčani, u smislu pitanja pod br. 4., i crkveno vjenčaju ili da napuste svoju sadašnju drugaricu i da s drugom sklope nerazrješivi crkveni brak.

U 12. pitanju pita vikar Bartol, može li se dati odrješenje onoj Bošnjakinji, koja pristaje na doživotni bračni vez, dok njezin vjerenik ne pristaje na to, ili je treba uputiti, da ode od njega, premda se u Bosni takva žena ne smatra preljubnicom. Odgovor: obje strane valja da dadu svoj pristanak na doživotnu zajednicu. U protivnom slučaju rečena Bošnjakinja ne može dobiti odrješenje. Ako jedna strana ne će da dade takav pristanak, tada mora otići od svoga muža, s kojim nije pravilno vjenčana. I ovdje je odgovor toliko jasan, da ga je vikar Bartol morao unaprijed očekivati. Možda se on, ili koji od njegovih misionara, jer franjevci su, protivno od dominikanaca, u Bosni nastupali više kao misionari nego kao inkvizitori, nadao, da će se kurija u Avignonu iz praktičnih razloga, da ne izgubi i onako ne odviše brojne vjernike, pokazati popustljivom u tom pitanju. Ali koliko god sastavljači odgovora u mnogim stvarima idu u prilog franjevačkim misionarima u Bosni i proširuju njihove ovlasti i povlastice, ipak u ovom pitanju ostaju krajnje nepopustljivi.

U 13. pitanju pita vikar Bartol, smiju li franjevci služiti misu pred onima, koji pomažu krivovjerce. Kurija odgovara: ako su pomagači ili zaštitnici krivovjeraca tajni, ne treba ih se kloniti u javnosti, a ako su javni, tada ih se po općem pravu treba kloniti. Ali franjevci mogu *in terris infidelium* na osnovu privilegija s izopćenim raskolnicima i hereticima u svemu saobraćati: mogu *communicare in divinis officiis,* mogu se s njima razgovarati i jesti i uopće ih se ni na koji način ne trebaju kloniti. Primijeni li se taj općeniti odgovor na konkretno pitanje, što ga je postavio vikar Bartol, tada je odgovor kurije na to pitanje pozitivan, a ono, što kurija veli u svom odgovoru, ide još i dalje od onoga, što je pitao Bartol i predstavlja zapravo obrazloženje dopuštenja, da franjevci u Bosni, kao zemlji nevjernika, mogu služiti misu i pred onima, koji pomažu krivovjerce. Nevjernici i krivovjerci, to su pripadnici i pristaše *crkve bosanske.*

Na 18. pitanje dobio je vikar Bartol odgovor, da svjetovnjak, osobito ako je neuk, ne smije pred krivovjercima, to će reći pred pripadnicima i pristašama *crkve bosanske,* raspravljati o vjeri.

Zanimljivo je 19. pitanje, u kojemu vikar Bartol pita, smiju li dobiti odrješenje oni, koji Bošnjanima (bosanskim *krstjanima*) nose oružje, i oni, koji u Bosni za njih izrađuju oružje. Odgovor: franjevci u Bosni smiju prema povlasticama, koje su im dane, spomenutima podijeliti odrješenje, ako rečeni prestupci nisu pridržani Sv. Stolici.

U 20. pitanju vraća se vikar Bartol ponovno na ženidbu i pita, treba li da se Bošnjakinja *(bosnensis)* ili nevjernica *(infidelis)*, udata za nevjernika, koja se kasnije obratila, preuda za katolika, odnosno, ako je preudata za katolika, treba li da se vrati prvomu mužu. Odgovor: Bošnjakinja ili nevjernica, udata za nevjernika, ne treba da se (u načelu) nakon svoga obraćenja preudaje za katolika, ako njezin muž, premda nevjernik, pristaje na zajednički život s njom, *sine tamen contumelia creatoris et fidei christianae.* U tom slučaju valja da se vrati prvomu mužu, ako se kašnije preudala, ukoliko se prvi muž želi obratiti, jer je među rečenim supruzima postojao istinski ženidbeni vez, sklopljen još u doba, dok su bili nevjernici. Ali budući da (u praksi) Bošnjani sklapaju brak pod uvjetom, koji se protivi samoj biti ženidbe, kako je to gore rečeno, Bošnjakinja, koja se udala za nevjernika, a kasnije se obratila, smije se preudati za katolika i ne mora se vratiti prvomu mužu ako se preudala, jer prvi brak nije bio valjan radi dodanog uvjeta.

U 21. pitanju pita vikar Bartol, treba li onim krivovjercima, koji su se obratili, ali čine adoracije pred hereticima i naoko *(ore, non corde)* obdržavaju obrede krivovjeraca, pa dođu misionarima na tajnu ispovijed *(ad nostram confessionem secretam)*, dati odrješenje i tajnu pokoru, jer javnu ne bi prihvatili. Odgovor: treba im zadati javnu pokoru, a ako ne će da je prihvate, ne smije im se dati odrješenje, jer prema Rom. 10, 10.: »ore confiteri et corde credere necessaria sunt ad salutem«. Tu je riječ o onim Bošnjanima, koji javno sudjeluju na sastancima i u obredima *crkve bosanske*, koja ih, prema tome, ubraja među svoje članove ili pristaše, ali oni to čine, kako vele, *ore non corde*, samo naoko, jer se boje odreći se javno pripadništva *crkvi bosanskoj* i priključiti se rimskoj crkvi, kojoj pripadaju po svom uvjerenju i po svom obraćenju. Odgovor je kurije, kao i u pitanju ženidbe, jasan, tvrd i beskompromisan. Za nas je u ovom pitanju najvažniji onaj stavak, u kojem bosanski vikar Bartol veli, da obraćenici još i dalje u javnosti obdržavaju heretičke obrede i da vrše adoracije pred hereticima: »adorant hereticos et obseruant ritus eorum«. Iz inkvizicijskih protokola izlazi, da su vjernici neomanihejskih sljedbi učiteljima i savršenim članovima svoje sljedbe iskazivali osobito poštovanje adoracijom (klanjanjem), kako to vidimo kod Döllingera o. c. 25., 30., 39., 41., 146., 249., 268. To se klanjanje vrši tako, da vjernici pred savršenima tri puta pokleknu ili se duboko sagnu do zemlje. Pritom drže sklopljene ruke i svaki put kažu: »benedicite«, a na kraju dodaju: »*boni christiani*, molimo vas da nam udijelite blagoslov božji i svoj, molite boga za nas, da nas očuva

od zle smrti i da nas dovede do blaženog svršetka« (ili: »u ruke dobrih kršćana«). Savršeni primaju ta klanjanja i odgovaraju na kraju: »bilo vam, što želite od boga i od nas i bog vas blagoslovio i izbavio od zle smrti i doveo do blaženog svršetka«. Pod zlom smrti razumijevaju umrijeti bez duhovnog krštenja. Savršeni kažu, da ta klanjanja nisu upravljena njima lično, nego duhu svetomu, koji je u njima po duhovnom krštenju, kojim su postali savršeni (D. 4.). Ovaj je stavak 21. pitanja vikara Bartola peremptorni dokaz, da on pod hereticima razumijeva bosanske *krstjane*, koji su vršili obrede neomanihejske sljedbe. Ova klanjanja pred savršenim članovima *crkve bosanske* spominje popis zabluda bosanskih *krstjana* I. a. 57. (pod br. 32.). O njima govori i kardinal Torquemada u 26. propoziciji svoje rasprave protiv *bosanskih manihejaca*. Da ova adoracija nije fikcija vikara Bartola, bosanskih franjevaca i kardinala Torquemade, svjedoči Stjepan Toma. Njega su bosanski franjevci smatrali izopćenim, jer je i poslije svoga obraćenja prvacima *crkve bosanske* iskazivao počast ovakvim klanjanjem.

Stjepan Toma (1444—1461) bio je do svog stupanja na bosanski prijesto pristalica crkve bosanske. Kad je brzo nakon preuzimanja vlasti prešao na katoličku vjeru, nije odmah progonio bosanskih krstjana, jer su bili odviše moćni, nego se s njima i dalje družio, podupirao ih i iskazivao njihovim prvacima poklonstvo, kako su to tražili običaji crkve bosanske. Zato je došao u sukob s franjevcima, koji su smatrali da je toga radi izopćen. Toma se preko svojih poslanika u Rimu brani i navodi za svoj postupak razloge političkog oportuniteta. On veli, da bi kao pravi katolik želio primati sakramente, ali franjevci su mu uskratili pričešćenje, jer su smatrali da je izopćen »quia Manicheorum, qui in regno suo et numero et potentia excrevisse noscuntur, arbitrentur esse fautorem, cum videant eos secum continua conversatione misceri, eumque primariis illorum, quos electos vocant, reverentiam quandam honorificentiamque deferre« (Farlati, Illyricum Sacrum IV. 257.). Eugen IV. nalaže 3. XI. 1445. hvarskom biskupu Tomi da kao papin legat sve to provjeri i napose da izvidi da li je ono štovanje, koje Toma iskazuje prvacima crkve bosanske, puka učtivost ili vjerski obred i da prema tomu dade upute samom Tomi i bosanskim franjevcima (Ib. 257/8.). Doskora se sve to povoljno razriješilo i Eugen IV. preporuča 30. VII. 1446. Stjepana Tomu kralju ugarskomu (Theiner: Slavor. Merid. I. 935/6.). Očito je Stjepanu Tomi pošlo za rukom uvjeriti papina legata da se ne smije zavaditi s prvacima crkve bosanske, koji su tražili da im i kralj iskazuje običajno poštovanje, a on da taj čin ne vrši iz drugih pobuda, nego samo kao izraz učtivosti i političkog oportuniteta. (Isp. Rački u Radu VIII. 148/9. i X. 222.).

Pod br. 22. pita vikar Bartol, treba li ispovjediti one odrasle obraćenike, koji se žele krstiti, odnosno treba li ih najprije krstiti, a onda ispovjediti. Odgovor: nije potrebno da se ispovijede o grijesima, koje su počinili prije krštenja, jer krštenjem im se oprašta nesamo istočni, nego i svaki lični grijeh, počinjen prije krštenja. Ovo se pitanje odnosi na odrasle pripadnike ili

pristaše *crkve bosanske,* koji žele primiti krst vode. Nije vjerojatno, da vikar Bartol ne bi znao ono, što mu je u odgovoru rečeno, jer to pripada biti samoga krštenja vodom. Treba dakle potražiti neki drugi razlog, koji je potaknuo vikara Bartola, da posumnja, kako treba riješiti ovaj slučaj u konkretnim prilikama. Možda su na to utjecale različite okolnosti, za koje znamo, da su postojale u patarenskoj sljedbi, koja je bila srodna *crkvi bosanskoj.* Jedni su naime sumnjali u valjanost duhovnog krštenja, ako je djelitelj bio u stanju teškoga grijeha, a drugi se kod duhovnog krštenja nesamo nisu kajali za grijehe, što su ih počinili u prijašnjem životu, nego su čak žalili, što nisu upotrijebili svaku priliku, koja im se pružala, da griješe[70]. Možda je vikar Bartol računao s takvim ili sličnim raspoloženjem svojih obraćenika, pa je postavio gornje pitanje, pretpostavljajući da se odrasli obraćenici prigodom krštenja imadu pokajati za grijehe prošloga života. Učinak krštenja vodom ne može se pripisati zaslugama djelitelja, nego izvršenom činu, u smislu odgovora na prvo Bartolovo pitanje. Možda je Bartol želio učiniti koncesiju obraćenicima, koji su prema Rajneru[71] prigodom duhovnog krštenja, kojim su bili primljeni u svoju sljedbu, obavili općenitu i javnu ispovijed sumarnom formulom (bez pokajanja).

Odgovori Grgura XI. na upite bosanskog vikara Bartola glase prema I. a. 57. fol. 76.—78v.:

5. Notandum quod frater Bartolomeus et vicarius bosnensis aliqua dubia, ultra XX,[72] misit ad dominum papam Grègorium XI vt ea declarare dignaretur. Qui commissit hoc quibusdam magistris theologiae vt sollicite declararent, quod et fecerunt. Dicunt enim sicut prefati magistri prout in priuilegio cum bulla habetur. Nos igitur huiusmodi papale mandatum uolentes cum debita reuerencia exequi, ut tenemur, dicta dubia morose cum multa maturitate disquisiuimus et similiter examinauimus et sic auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, declaramus et pro declaratis haberi censemus prout inferius continetur, vobis et vestrum singulis predicta auctoritate mandantes quatenus declaraciones nostras huiusmodi firmiter teneatis et inuiolabiliter obseruetis.

---

[70] Vidi Rajnerovu Sumu o katarima, poglavlje »De falsa penitentia catharorum«, 7.a.

[71] Ib. 7.d.

[72] Kako se vidi iz kasnijega teksta, bosanski vikar Bartol postavio je Grguru XI. 23 upita.

Tenores et dubiorum et declaracionum predictorum hij.

In christi nomine. Amen. Ad articulos infra scriptos fratrum minorum in vicariatu Bosne in modum qui sequitur respondemus.

Ad primum articulum, in quo queritur: cum fratres non sufficiant pro baptismo racione multitudinis et tam late patrie, queritur si debent sustinere quod baptizent sacerdotes de terris illis volentes sequi nostram formam, licet propter lucrum, cum tamen non sint veri sacerdotes, sed rustici vel scismatici, instituti per consuetudinem patrie, uidelicet ordinati non canonice. Respondemus sub hac forma: Quamquam ab omni humana creatura racionis usum habente in casu necessitatis seu mortis corporalis articulo, que in proposito pro eodem accipiuntur, posset conferri baptismus in forma sancte trinitatis secundum canonicas sancciones, nichilominus in casu presentis articuli predictam necessitatem extendimus ad vtilitatem et pietatem diuini cultus et fidei, que consistunt in aggregacione viatorum hominum ad vnitatem sancte matris ecclesie per baptismum, presertim cum propter defectum predictorum fratrum baptizantium sufficere non ualentium tante multitudini posset contingere mortis spiritualis periculum illorum baptizari uolencium od defectum sacramenti huius ministrorum ex quo actenus (accedentibus?) eorum ritibus nec non cotidiana conuersacione cum hereticis et ceteris infidelibus posset verisimiliter ipsorum deuocio ad baptismi suscepcionem (deficere). Quocirca censemus dictos fratres licite posse permittere prelibatos sacerdotes seu rusticos in forma ecclesie baptizare, lucri causa non obstante, dummodo nullum pactum interueniat peruerse uoluntatis, quamuis tollerabilius esset si fieret per ueros catholicos, propter nonnula pericula euitanda.

Ad secundum articulum, in quo queritur: Cum greci et Fol. 7(
scismatici iam perdiderint omnem ritum catholicum et scienciam, et patriarche eorum fiant imperatoris eleccione et iussu, queritur si episcopi eorum possunt chrisma conficere uel de facto conficiant, et si sacerdotes eorum consecrant corpus christi. Respondemus quod episcopi possunt crisma conficere et sacerdotes greci corpus christi consecrare, dum tamen rite sint ordinati.

Ad tercium articulum conqueritur: cum multi simplices inter grecos ignorent de scismate grecorum et simpliciter confiteantur christum et fundamentum fidei, queritur si tales saluari possunt dummodo sint baptizati uel firmiter credant se esse baptizatos, et si debemus tales dimmittere in sua simplicitate, vbi non possumus eis satisfacere, uel debemus eos retra-

here ab illis sacerdotibus et a sua consuetudine antiqua. Respondemus quod si christum et fundamenta fidei catholice confiteantur, saluari possunt, dummodo sint baptizati uel credant se firmiter esse baptizatos. Tales uero simplices, si participent cum scismaticis uel hereticis in hijs que sunt contra substanciam fidei uel contra precepta uel inhibicionem ecclesie, quorum transgressio cadit sub mortali peccato, sunt utique retrahendi. In alijs autem, si commode fieri non possit, permittendi sunt.

Ad quartum articulum, in quo queritur: cum Bosnenses uxores accipiant cum condicione »si eris mihi bona« et intencione dimmittendi quando sibi uidebitur, et hoc est manifestum, quia uix de centum unus retinet primam, exceptis conuersis, queritur: si debet dici uerum matrimonium, quia licet obseruentur sollempnitates nupciarum et legitime conhabitare intendant, tamen nolunt obligari ad perpetuam copulam, sed semper condicionem retinent. Respondemus quod cum matrimonium sit uiri mulierisque coniunctio indiuiduam uite consuetudinem retinens cum proposito cohabitandi perpetue, quia quod deus coniunxit homo non separet secundum christi sentenciam et euangelicam ueritatem, non dubium quod nullum est matrimonium sub illa condicione, que est contra substanciam matrimonij inter eos.

Ad quintum articulum, in quo queritur: que sint ille sollempnitates nupciarum que dicuntur casus papalis, si quis sollempnizat secundas nupcias. Respondemus quod sint ille benedictiones que dantur in primis nupciis, que e contra in secundis nupciis prohibentur.

Ad 6^{tum} articulum, in quo queritur: cum ex priuilegio possumus sicuti legati sedis apostolice, si possumus dispensare vt ducant in tempore prohibito uxores et nupcias celebrent. Respondemus quod cum tanta sint bona matrimonii, scilicet fides, sacramentum et proles, cuius siquidem prolis multiplicacio, precipue inter illos qui ad fidem nouiter sunt conuersi, sit admodum necessaria uel saltem expediens ad augmentum diuini nominis et ampliacionem catholice fidei, arbitramur dictos fratres posse dispensare per illam generalem clausulam priuilegij que dicit: nec non et alia facere que ad augmentum diuini nominis et ampliacionem catholice fidei uidebitur expedire.

Ad VII^{mum} articulum, in quo queritur: cum multi mercatores et latini et alij theotonici teneant concubinas publice in scandalum fidei, queritur: si debeant cogi ad dimmittendum per censuram ecclesiasticam, et maxime habentes uxores legitimas in terris natiuis. Respondemus

quod huiusmodi concubinarij publici per censuram ecclesiasti- Fol. 77
cam sint cogendi ad dimmittendum concubinas quas tenent in scandalum fidei, vt prefertur.

Ad VIII^um articulum, in quo queritur: cum in metis et in circuitu bosne sint multe prouincie ubi est defectus sacerdotum nec sunt parochie determinate, queritur si possunt fratres supplere defectum eorum in aministrando sacra, nullius lucri causa, sed dei zelo, et licet dicte prouincie sint sub dominio christianorum, tamen replete sunt hominibus aduenientibus de bosna infidelibus. Respondemus quod cum bosna cum suis metis seu terris et circuitibus inclusiue, vbi infideles et scismatici habitant, sit fratrum commissa regimini, dicimus dictos fratres licite posse supplere defectum sacerdotum absencium in aministracione sacramentorum uirtute priuilegij, non obstante quod dicte prouincie sub dominacione christianorum existant, maxime cum in dictis metis seu terminis sit defectus sacerdotum nec sint parochie determinate, vt presens articulus presuponit[73].

Ad IX^um articulum, in quo queritur: si sacerdotes aduenientes uel missi a conuicinis episcopis ad terras prefatas conuersas uel per regem occupatas, possint impedire ne fratres ministrent sacramenta. Respondemus quod sicut commisum est fratribus et concessum per dominum papam infideles uel scismaticos unitati ecclesie aggregare, ita et aggregatos in fide nutrire et conseruare per ecclesiastica sacramenta, donec hijs conuersis prouisum sit de episcopo, ecclesijs et curatis, nec de opposito caueatur in priuilegio, ut clarum intuenti. Quocirca dicti fratres in aministracione sacramentorum impediri nullatenus debent a prefatis sacerdotibus uenientibus seu missis.

Ad X^um articulum, in quo queritur: si in Bosna uel ceteris infidelium partibus sacerdotes ibi commorantes uel de nouo aduenientes eandem uel similem nullatenus obtinent potestatem[74].

---

[73] Sličnu povlasticu podijelio je Grgur XI. bosanskim franjevcima zasebno već 3. II. 1373. Dr. Marko Kostrenčić: Codex Diplomaticus, Zagreb 1916. XIV. 494.

[74] Skriptor je slučajnom griješkom povezao tekst upita s tekstom odgovora. Čitav bi tekst morao glasiti: »Ad X^um articulum in quo queritur si in Bosna uel ceteris infidelium partibus sacerdotes ibi commorantes uel de nouo aduenientes eandem uel similem obtinent potestatem (sicut sacerdotes fratrum minorum ibi commorantes)?. Respondemus quod sacerdotes (alii) in Bosna commorantes uel de nouo aduenientes eandem uel similem (sicut fratres minores) nullatenus obtinent potestatem«. Zbog toga slučajnog povezivanja upita i odgovora skriptor je izostavio glavni dio pitanja, o kojoj se povlastici radi, koja je uskraćena ostalim svećenicima u Bosni.

Ad XI^{um} articulum, quo queritur: cum quidam bosnenses contrahere legitime nolint iuxta diuinum preceptum, queritur si debemus eos baptizare conuerti uolentes, uel absoluere. Respondemus quod quia nolunt recipere iuxta diuinum preceptum et in forma ecclesie sacramenta ecclesiastica, non censentur catholici nec subiecti ecclesie et per consequens non sunt baptizandi, quia adulti fidem suam ante baptismum debent utique profiteri, nec sunt eciam absoluendi, quia penitencia interior debet precedere in adultis baptizandis secundum canonicas sancciones.

Ad XII^{um} articulum, in quo queritur: si alter coniugum wlt iurare perpetuam copulam reliquo nolente, queritur si illum uolentem debemus absoluere, uel inducere ut recedat ab eo, cum tamen non reputetur adultera propter consuetudinem iam dictam de matrimonio eorum. Respondemus quod cum secundum ius diuinum seu theologicum in uero matrimonio consensus mutuus in chohabitacionem perpetuam necessario exigatur, inter predictos nullum matrimonium est uel fuit, et ideo uolens iurare uel consentire in perpetuam cohabitacionem contrahat cum uolenti conformiter, et aliter non absoluatur seu licencietur ac recedat a nolente iurare uel pocius consentire.

Ad XIII^{um} articulum, in quo queritur: si possunt celebrare in terris fidelium[75] coram hereticorum fautoribus. Respondemus quod si fautores huiusmodi sint occulti non vitari debent in publico si autem
publici, publice uitentur. In terris autem infidelium possunt fratres ex priuilegio cum excommunicatis scismaticis et hereticis in diuinis communicare officiis, uerbis, cibis et alijs.

Ad XIIIJ^{um} articulum, in quo queritur: si de peccatis occultis teneatur quilibet ire ad Episcopum pro absolucione, maxime domine uerecunde. Respondemus quod si casus sint episcopales debet adiri episcopus, si autem uerecundia retrahat peccatorem debet peti per confessarium ab episcopo cassuum commissio, sicut a religiossis et curatis petuntur conuenienter casus episcopales, quamuis hoc eciam locum habeat in fratribus, qui possunt in legacione sua tamquam episcopi et amplius ex priuilegio in absolucione seu in absoluendo.

Ad XV^{um} articulum, in quo queritur: si rapientibus bona infidelium non racione fidei uel precepto diuino, sed cupiditate ducti et auaricia, teneantur ad restitucionem. Respondemus quod

[75] Kako se razabire iz odgovora, skriptor je u upitu trebao napisati: »infidelium«, a ne »fidelium«. To, uostalom, odgovara i tadašnjim bosanskim prilikama i čitavom tonu upita vikara Bartola.

quia nullo iusto titulo bona possessa ab infidelibus rapuerint, sed sola ducti cupiditate et auaricia, vt articulus hic supponit, raptores huiusmodi ad restitucionem utique obligantur quia non dimmittetur peccatum nisi restituatur ablatum, dicitur per Augustinum.

Ad XVI^{um} articulum, in quo queritur utrum conuersus sacerdos ex scismaticis et habens conscienciam de suo baptismo facit se baptizare sub condicione teneatur similiter sub condicione reordinari. Respondemus quod sicut ordinatus et non baptizatus post baptismum acceptum est reordinandus est (!) secundum canonicas sancciones, ita si sub condicione et in dubio baptizaretur, debet eciam conformiter reordinari, cum in dubijs pars est tucior eligenda.

Ad XVIJ^{um} articulum, in quo queritur: utrum liceat audire missam concubinarij publici licet non sit suspensus ab Episcopo. Respondemus quod quamuis abstinere a missis talium ut peccandi causa ceteris auferatur et tales huiusmodi trahantur ad penitencie fructum sit honestum et licitum, nichilominus tamen quamdiu ab ecclesia tollerantur nec sunt confessi in iudicio uel dampnati nec summa facti euidencia manifestat, audiri missa talium licite possunt eciam secundum canonicas sancciones.

Ad XVIIJ^{um} articulum, in quo queritur: utrum liceat layco disputare de fide et contradicere coram hereticis disputando ne coram rusticis et alijs uideatur fides occultari si tacet quasi ignorans. Respondemus quod non licet layco, presertim illiterato, disputare de fide nec eciam predicare, quinymo laycis est utrumque prohibitum per canonica iura.

Ad XIX^{um} articulum, in quo queritur: vtrum possint absolui arma portantes bosnensibus uel alij ibi facientes. Respondemus quod arma portantes bosnensibus uel fabricantes in bosna possunt absolui per fratres sepe dictos virtute priuilegij, nisi talium absolucio sedi apostolice fuerit reseruata, cum dicti fratres ex priuilegio tanta quanta Episcopi, et maiori in certis casibus, fungantur auctoritate[76].

Ad XX^{um} articulum, in quo queritur: si bosnensis uel infidelis nupta infideli postmodum conuersa nubat catholico, postquam nupserit conuertatur, debeat cogi redire ad primum, cum sine causa recesserit. Respondemus quamuis in primitiua ecclesia permitteretur quod alter coniugum fidelis cohabitaret cum

[76] Odgovor kurije ide u prilog bosanskim franjevcima, koji nastoje steći što veću samostalnost prema bosanskom biskupu Petru II. 1356—1376), koji ima stanovite veze s banom Tvrtkom, ali ne prebiva u Bosni, nego u Đakovu.

altero coniuge infideli propter spem conuersionis infidelis ad fidem, cum illo tempore aliqui de iudeis et gentilibus passim conuerterentur ad fidem, pro quo tempore con-
'8. sulebant apostoli 1. Cor. 7. huiusmodi coniuges simul manere, sine tamen contumelia fidei christiane, verumtamen modernis temporibus propter obstinatos infidelium tam gentilium quam eciam iudeorum iura canonica prohibent, scilicet 28. q. 1. c. Judei, talium coniugum simultaneam habitacionem, hoc tamen non obstante, quia dictum capitulum correctum extra de diuorciis capite quinto et sequendo apostoli consilium vbi supra, quod sanctus Augustinus contra polencium ex intencione dicimus alterum coniugem fidelem posse licite cohabitare cum coniuge altero infideli in hoc consenciente tamquam expediencius, dummodo fiat sine creatoris contumelia et fidei christiane. Quocirca ad articulum respondemus quod bosnensis uel infidelis nupta infideli et postmodum conuersa nubere non debet cum catholico vbi dictus uir infidelis cum eadem consenciat habitare, sine tamen contumelia creatoris et fidei christiane, nec non sine hoc quod ipsam pertrahat ad aliquod peccatum mortale. In quo casu si nupserit catolico ut redeat cogi debet ad primum si conuerti uelit ad fidem, nec alium illo uiuente licite potest recipere extra de diuorcijs c. Gaudemus sic predicta uero in talibus vbi inter prefatos coniuges infideles verum matrimonium preexistat. Quia uero bosnenses contrahunt sub condicione expressa contra substanciam matrimonij vt superius est dictum, dicimus bosnensem nuptam infideli et postmodum conuersa (!) licite posse nubere catholico, uel postquam nupserit conuersam nullatenus cogi debere ad primum redire, cum nullum legitimum matrimonium fuerit inter illos propter appossitam condicionem.

Ad XXI^{um} articulum, in quo queritur: vtrum conuersi ad fidem si adorent hereticos et obseruent ritus eorum ore non corde vt ipsi dicunt, advenientes ad nostram confessionem secretam, quia publice peccauerunt, si debemus eis penitenciam secretam dare, quia publicam nollent facere, aut forte remanerent in heresi nouiter conuersi. Respondemus quod talibus publice peccantibus, maxime contra fidem, per eosdem confessarios est publica penitencia iniungenda, quia si nolunt eam peragere, ut prefertur, non sunt utique absoluendi, quia nec sunt corde contriti, cum opere recusent satisfacere pro delicto, et sic eis desunt due partes penitencie, sine quibus nemo absoluitur a peccatis; nec obstat quod ore non corde faciant, quia secundum apostolum Ro X ore confiteri et corde credere necessaria sunt ad salutem: corde creditur ad iusticiam, ore autem etc.

Ad XXIJ^{um} articulum in quo queritur: vtrum adulti conuersi baptizari uolentes et propter pressuram interdum non possumus eos audire de confessionibus, si tales debemus ante confessionem baptizare, uel si post baptisma teneantur confiteri de peccatis preteritis de necessitate salutis. Respondemus quod non est talibus sacramentalis confessio necessaria ad salutem, nec est de necessitate salutis talem premittere confessionem, sed solum est eis interior penitencia indicenda. Nec eciam confiteri peccata ante baptismum commissa est de necessitate salutis, quia peccatum tam originale quam actuale dimmittitur in baptismo rite suscepto eciam secundum canonicas sancciones.

Ad XXIIJ^{um} et vltimum articulum, in quo queritur: vtrum Amen sit de substancia forme baptismi et si est peccatum ommittere uel dicere. Respondemus quod licet Amen et Ego sint de forma baptismi posita extra de baptismo et eius effectu c. l., nichilominus tamen non sunt de substancia uel essencia baptismi uel forme a christo tradite Mt. vltimo, quia hec uox baptizo plenum sensum generat sine pronomine Ego et eciam sine aduerbio Amen, uere confertur baptismus, peccaret tamen grauiter si quis ommitteret ex contemptu. Fol. 78v.

In quorum omnium presentes literas fieri fecimus nostrorum sigillorum appensione munitas easque nos in bublicam formam redigi fecimus per notarium publicum et authenticum infrascriptum. Datum et actum Avinione die tali (?) Anno Domini M.CCC^{o} LXXIIJ. Indictione XI.

Popis zabluda bosanskih krstjana I. a. 57.

U *Miscellanea* I. a. 57. ispisane su odmah nakon odgovora Grgura XI. na upite, što mu ih je poslao bosanski vikar Bartol, fol. 78v—79. zablude bosanskih *krstjana:* »Isti sunt errores hereticorum bosnensium«. U sadržaju ovih *Miscellanea*, na listu, koji je umetnut između omota i fol. 1., zabilježeno je pod točkom VI. »Errores Bogomilorum. Ab eodem probabiliter fratre Bartholomaeo conscripti«. Zapravo nema nikakva osnova za tvrdnju, da popis ovih zabluda potječe od bosanskog vikara Bartola. Isto bi tako bila bez osnova tvrdnja, da je Bartol fol. 76—78v. svojom rukom ispisao odgovore na pitanja, što ih je upravio Grguru XI. i fol. 78v/9. popis zabluda bosanskih *krstjana.* To nije doduše isključeno i mi ne možemo dokazati, da nije tako, ali isto tako ne možemo dokazati, da je to doista pisao ili sastavio sam Bartol. I odgovore na Bartolove upite fol. 76—78v. i popis za-

bluda bosanskih *krstjana* fol. 78v/9. pisala je bez sumnje ista ruka. Ako i nema dokaza, da je to pisao sam Bartol, jedno je i drugo pisano za Bartolova života negdje oko g. 1375.

Popis zabluda bosanskih *krstjana* I. a. 57. fol. 78v/9. imao je očito služiti u inkvizitorske svrhe, dakle za ispitivanje i proučavanje bosanskih *krstjana*, za pobijanje njihove nauke u raspravama, razgovorima i propovijedima, te za izvještaje u Rim. Ovaj se popis odlikuje preglednošću i kratkoćom. Ne upušta se u pojedinosti ni u polemiku, osim u završnoj rečenici, gdje veli: »aliosque plures errores et stultitias tenent nec nominandas«.

Sličan rezime onoga, što naučavaju katari i njima srodne sljedbe, nalazimo kod različitih pisaca 12—14. st., koji su pisali protiv sredovječnih heretika. Svi su ti popisi veoma slični, ali ni jedan od njih ne predstavlja izravan predložak za popis zabluda bosanskih *krstjana*, kako je ispisan u priručniku bosanskih franjevaca I. a. 57. fol. 78v/9. Ipak možemo nagađati, da je sastavljač ovoga popisa valjda imao pri ruci jedan rezime onoga, što su tada naučale neomanihejske sljedbe, a on je tada na osnovu vlastitog iskustva i po svjedočanstvu drugih, osobito misionara, inkvizitora i obraćenika, a po uzoru spomenutih rezimea, sastavio ovaj popis zabluda *bosanskih krstjana*.

Gotovo sasvim jednak popis zabluda bosanskih patarena našao je Rački u knjižnici Sv. Marka u Veneciji i objelodanio ga u Starinama I. 138—140. U knjižnici Sv. Marka u Veneciji označen je taj rukopis 14./15. stoljeća signaturom *Msc lat Cl II. Cod. LXIV.*[77] Fol. 146. ispisane su zablude *bosanskih krstjana* pod naslovom: »Isti sunt herrores quos communiter patareni de bosna credunt et tenent«. U tom se popisu nalazi propozicija, koje nema u popisu I. a. 57.: »Item dicunt beatam mariam angelum, non hominem extitisse«. Propozicija I. a. 57/7. glasi: »Item omnes patres veteris testamenti . . .«. Propozicije I. a. 57/31. i 32. nisu zabilježene u marcijanskom rukopisu. Inače su oba popisa, osim neznatnih stilskih i pisarskih razlika, posve jednaka. U prijepisu II. a. 13., što ga je Rački dao prepisati prema Cod. LXIV., nema ovog popisa. Rački je u Starinama I. 138—140. objelodanio tekst ovih zabluda bosanskih *krstjana* prema prijepisu iz marcijanskog Cod. LXIV. fol. 146. uz oznaku varijanata prema I. a. 57. fol. 78v/9. Mi ovdje donosimo tekst ovih propozicija prema Akademijinu rukopisu I. a. 57. fol. 78v/9. uz oznaku glavnih varijanata prema marcijanskom *Cod. LXIV.* fol. 146.

---

[77] Isp. F. Rački: Prilozi za povijest bosanskih Patarena, Starine I. Zagreb 1869., 99

Nauka je *bosanskih krstjana* u ovom popisu njihovih zabluda prikazana izrazito neomanihejskom, upravo onakvom, kakvu susrećemo kod katara i patarena u sjevernoj Italiji i kod albigenza u južnoj Francuskoj. To vrijedi i za onaj stavak, u kojem se *bosanski krstjani* sami proglašuju Kristovom crkvom i nasljednicima apostola (11.). Pojava bi protupape 1378., u doba, kad je približno pisan onaj dio I. a. 57., u kojemu su ispisane ove zablude *bosanskih krstjana*, bila »moderna«, jer se te godine kardinal Robert proglasio protupapom protiv Urbana VI. Ali bosanski se »protupapa« nije pojavio tek u drugoj polovici 14. st., nego već u prvoj polovici 13. st. Engleski kronist 13. st. *Matthaeus Parisiensis* (umro oko 1259.), koji u svojoj kronici za g. 1223. veli: »Circa dies istos haeretici Albingenses constituerunt sibi Antipapam in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatiae, nomine Bartholomaeum. In quibus partibus error ille adeo invaluit ut etiam Episcopos et alios multos regionum illarum ad suam allexerit pravitatem. Contra quem c(onradus) Portuensis Episcopus et in partibus illis Apostolicae Sedis legatus, Rhotomagensi Archiepiscopo scripsit in haec verba: »... Ille homo perditus ... iam habet perfidiae suae praeambulum haeresiarcham, quem haeretici Albingenses Papam suum appellant, habitantem in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatiae, juxta Hungarorum nationem. Ad eum confluunt haeretici Albigenses et ad eorum consulta respondit. Etenim de Careosona (Carcassona) oriundus vices illius Antipapae gerens Bartholomaeus haereticorum episcopus, funestam ei exhibendo reverentiam, sedem et locum concessit in villa quam Porlos vocant, et seipsum transtulit in partes Tolosanas. Iste Bartholomaeus in litterarum suarum undique discurrentium tenore se in primo salutationis alloquio intitulat in hunc modum: »Bartholomaeus servus servorum sanctae fidei, tali salutem«. Ipse etiam ... creat Episcopos et Ecclesias perfide ordinare contendit«[78]. Prema ovim podacima već je krajem prve četvrti 13. st. postojao patarenski »papa« *in finibus Bulgarorum Croatiae et Dalmatiae, juxta Hungarorum nationem*, vjerojatno upravo u Bosni, kako to predmnijeva Rački u Radu VII. 163. Bilo je to u doba, kad je Honorije III. 1221. svome legatu Akonciju, kralju Andriji i dubrovačkom arhiđakonu i kaptolu naložio, da strogo postupaju protiv *bosanskih krstjana*. Nejasno je, tko je tada bio bosanski biskup. Vjerojatno Bratoslav, koga 1251. spominje dubrovački nadbiskup Ivan (CD IV. 460.). U nizu dokumenata, koje navodi kronološkim redom, da obrani prava

[78] Isp. CD III. 227. i J. Gretser: Opera omnia, Ratisbonae 1738. XII.

dubrovačke metropolije na barsku, bosansku i ulcinjsku biskupiju, spominje Ivan »cartam consecrationis Brataslaui episcopi Bosnensis«. Iz kronološkog poretka ovih dokumenata slijedi, da je Bratoslav primio biskupski red u Dubrovniku prije 1242., jer odmah iza dokumenta o Bratoslavljevoj kosekraciji slijedi listina, prema kojoj 10. VIII. 1242. ulcinjski biskup Marko sa svojim kanonicima i ulcinjskim odličnicima obećava, da će s Dubrovčanima održavati prijateljske veze (CD IV. 149.). Bratoslav je valjda naslijedio Dragonju, kome je (po Restiju) nadbiskup Leonard Mlečanin podijelio biskupski red u Dubrovniku 1209. Vjerojatno je pritisak na *bosanske krstjane* poslije pisma Honorija III. Akonciju toliko ojačao, da je, kako Rački nagađa[79], njihov biskup morao pobjeći iz Bosne i skloniti se kod istovjernika u južnoj Francuskoj. Papin legat Konrad i po njemu kronist Matej izvješćuju o vezama, što su ih podržavali francuski albigenzi u poglavicom heretičke sljedbe *in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatiae, juxta Hungarorum nationem* i preseljenju ovoga poglavice u južnu Francusku. Bartol iz Carcassonne dao mu je utočište u mjestu Porlos, a sam je otišao u Toulouse. Prema Konradovu izvještaju, smatrao se ovaj iz Bosne u Francusku prebjegli biskup papom, dakle nasljednikom sv. Petra, a Bartol mu je bio zamjenikom, te se potpisivao »sluga slugu svete vjere«. Kronist Matej Parižanin zove i prebjeglog protupapu Bartolomejem, ukoliko to nije krivo čitano ili krivo napisano ime Bratoslav. U tom bi slučaju Bratoslav bio onaj protupapa *in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatiae, juxta Hungarorum nationem,* o kome govori Konrad i prema njemu kronist Matej Parižanin. Jednog od Bratoslavovih nasljednika na stolici bosanskih biskupa dao je 30. V. 1233. Grgur IX. po svome legatu Jakovu skinuti, jer je bio pristaša *bosanskih krstjana* (CD III. 379.). Jakov je tada bosanskim biskupom imenovao Ivana Nijemca *(Teutonicus)* OP. Ovaj se već 1236., usprkos papinu protivljenju, odrekao bosanskog episkopata-jer je vidio, da su *bosanski krstjani* toliko jaki, te protiv njih ne može postići nikakva uspjeha. Stvarno je postupkom papina legata Jakova prijelom između *bosanskih krstjana* i Rima bio potpuno dovršen. Tome, što im Rim kao bosanske biskupe odsad šalje strance, »latine, kako je već 1203. preporučio Casemaris, nisu se *bosanski krstjani* podvrgli. Tako je izvršen potpuni prijelom između *bosanskih krstjana* i Rima. Bosanski su *krstjani* odsad nesamo heretici, nego i raskolnici, jer su raskinuli i posljednju vezu s Rimom, koju su pred 30 godina na Bolinu polju još barem

[79] F. Rački: Bogomili i Patareni, Rad VII. 164.

formalno podržavali Rački dobro opaža (Rad VII. 164.), da poglavica *crkve bosanske* nije sebi među ostalim katarima i patarenima prisvajao onog položaja, što ga kod katolika ima papa i u pitanjima opće crkvene uprave. On je samo uživao velik ugled u pitanjima vjerskog naučavanja, valjda zato, jer se po predaji smatralo, da su svi katari na Zapadu potekli iz ovih krajeva.

O vezama zapadnih katara i patarena s *bosanskim krstjanima* kao vjerskim autoritetom, govorit ćemo kasnije. Ovdje želimo samo skrenuti pažnju na činjenicu, da su katari i drugdje smatrali, da imaju svoga »papu«. Tako na pr. prema protokolu inkvizicije u Languedocu početkom 14. st. (Cod. Vat. 4030) optužni Ivan Maurini priznaje, da je čuo, kako heretici propovijedaju, da je sv. Petar onu vlast, koju je primio od Krista, predao svojim apostolskim nasljednicima, a tu vlast imadu pape heretika[80]. U istrazi, što ju je vodila inkvizicija krajem 14. st., priznaje [illegible] de Sango, da su valdenzi propovijedali, da papa pripada njihovoj sljedbi i da boravi u Apuliji, a rimska crkva da je zbor zločinaca i grješnika, počevši od pape Silvestra, koji ju je odveo s pravoga puta[81]. Jakob Bech priznaje u tom procesu, da je prošlo tridesetak godina, otkako je uzeo odijelo onih, koji se nazivaju apostolima. Oko 1378. rekli su mu neki heretici, među njima i jedan *de Sclavonia*, kome ne zna imena, [illegible] takve vlasti, rimska crkva da nije prava crkva, a pravi veliki papa (»verus Papa Maior«) da se nalazi među njima, t. j. hereticima. Svoga vrhovnog crkvenog starješinu, valjda biskupa *crkve bosanske*, zovu *bosanski krstjani* na Bolinu polju 1203. »učiteljem« *(magister)* i obećavaju, da će pravilno izabranog »učitelja« predložiti na potvrdu (samo) rimskom biskupu kao glavi čitavog kršćanstva. Jesu li oni sami (možda prama papinu legatu Casemarisu) svoga starješinu tako zvali, ili je taj naziv unio Casemaris? Nije isključeno, da su *bosanski krstjani* već tada svoga vrhovnog starješinu nazivali *ded* (t. j. veliki papa, veliki otac) *crkve bosanske*. Sustavno provedena poredbena analiza svih dokumenata, u kojima se spominju ovi nazivi, unijela bi mnogo svijetla u ovo pitanje, koje je načeo već Rački. U vezi s upitom »Rimljana« u marcijanskom Cod. LXIV., tko je glava bosanske crkve i odgovora bosanskog patarena »Petrus est caput nostrum«, Rački pita u Radu I. 250. nije li taj »namjesnik krstov i nasljednik sv. Petra« *ded bosanskih krstjana?*

[80] Isp. D. II. 194.
[81] Ib. 252.
[82] Ib. 266.

v. Isti sunt errores hereticorum bosnensium.

1. Imprimis quod sunt duo dij et quod maior deus creauit omnia spiritualia et inuisibilia, et minor, scilicet lucifer, omnia corporalia et uisibilia (BP/1. — LXIV/6, 8. — T/1.).

2. Item negant christi humanitatem sed dicunt eum habuisse corpus fantasticum et aëreum (BP/2. — LXIV/25. — T/14.).

2a. Item dicunt beatam mariam angelum, non hominem extitisse (Cod. LXIV/22 — T/13.).

3. Item dicunt quod christus uere passus et mortuus non fuit (LXIV/26, 27. — T/15.).

4. Item quod uere nec resurrexit (LXIV/28. — T/15.).

5. Item quod nec cum uero corpore ascendit (T/15.).

6. Item quod condempnant antiquum testamentum excepto psalterio (BP/7. — LXIV/15.).

7. Item prophetas (Cod. LXIV.: patres) omnes ueteris testamenti, patriarchas et prophetas dicunt esse dampnatos et quotquot fuerunt ante christum (LXIV/16. — T/10.).

8. Item sanctum Iohannem baptistam dicunt esse dampnatum (LXIV/17. — T/11.).

9. Item dicunt legem Moysi a diabolo fuisse datam et diabolum Moysi igne apparuisse (LXIV/15. — T/8.).

10. Item Romanam ecclesiam dicunt ecclesiam ydolorum et quod ydola adorant qui sunt de illa fide (BP/4. — LXIV/2. — T/16—19.).

11. Item dicunt se esse ecclesiam christi et successores apostolorum habentes unum de seipsis qui dicit se vicarium iesu christi et successorem sancti petri (BP/3. — T/16, 17, 19.).

12. Item negant baptismum in aqua et dicunt quod non datur in ipso remissio peccatorum (LXIV/1. — T/28.).

13. Item dicunt quod pueri ante annos discrecionis nullatenus possunt saluari (LXIV/11. — T/31.).

14. Item negant resurrectionem corporum et dicunt quod corporaliter non resurgemus (LXIV/18. — T/44.).

15. Item negant sacramentum corporis christi (BP/8, 10. — LXIV/5. — T/36.).

16. Item confirmacionis (T/35.).

17. Item extreme unctionis (T/38.).

18. Item negant sacramentum matrimonij et quod nullus in matrimonio potest saluari (LXIV/3. — T/40.).

19. Item dicunt lignum vite mulierem de quo comedit adam adest eam cognouit, propterea fuit expulsus de paradiso (T/12.).

20. Item dampnant sacramentum penitencie et dicunt quod quicumque peccauit oportet quod iterum rebaptizetur (LXIV/29—31.).

21. Et omnia peccata dicunt esse mortalia et nullum ueniale (T/41.).

22. Item dicunt non esse purgatorium (T/45.).

23. Item dicunt luciferum inisse in celum et seduxisse angelos dei ita ut in terram descenderent et lucifer inclusit eos in humana corpora (LXIV/7, 9. — T/4, 5.).

24. Item dicunt quod anime hominum sunt demones qui ceciderunt de celo qui peracta penitencia in corporibus uno uel pluribus succesiue reuertuntur ad celum (LXIV/29. — T/6.).

25. Item condempnant ecclesias materiales, picturas et ymagines et precipue sanctam crucem (BP/5. — LXIV/10.).

26. Item helymosinas prohibent fieri et dicunt quod non est meritorium helymosinas dare (LXIV/32. — T/50.).

27. Item negant iuramentum et dicunt quod nec iuste (LXIV.: nec iniuste) liceat iurare (LXIV/14. — T/49.).

28. Item condempnant iudicium quod fit per ecclesiam et penarum tam spiritualium quam corporalium inflictionem, scilicet quod liceat persequi malos nec aliquem pro iusticia occidere uel excommunicare (LXIV/13. — T/42.).

29. Item occisionem auium uel animalium dicunt esse peccatum (T/47.).

30. Item condempnant esum carnium et omnium qui ex carne traducem habent dicentes

quod qui carnes comedit uel lacticinia non potest saluari (LXIV/4. — T/43.). Fol. 79.

31. Item omnibus eis credentibus et ab ipsis imposicionem manuum recipientibus, quod baptismum uocant, salutem promittunt

32. et faciunt se adorari ut deos dicentes se sanctos et absque omni peccato (I. a. 57. fol. 78. XXI. — T/26.)[83].

Aliosque plures errores et stulticias tenent nec nominandas, confundantur et cetera.

---

[83] Isp. Cod. Marc. LXIV. c. 9.; Starine I. 129.

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena

Velik dio sredovječnih protivukatarskih spisa samo kratko rezimira naučanje katara, patarena i valdenza, a onda opširno pobija nauk tih heretika. Pojedini spisi ove vrste unose u tu polemiku više života na taj način, što uvode dva lica, koja prikazuju, obrazlažu i raspravljaju. Heretik iznosi svoje mišljenje i potkrepljuje ga svojim dokazima, a katolik obeskrepljuje te dokaze i pobija tvrdnje, što ih iznosi heretik. Tako ova polemika postaje življom i razumljivijom, jer prema podacima i navodima, što ih iznosi heretik, možemo bolje razumjeti njegovo gledište. Budući da su to samo fiktivne raspre, koje imaju svrhu, da obeskrijepe i pobiju tvrdnje različitih heretika, ne dolaze do riječi sami heretici, nego obično vrlo kratke formulacije njihova nauka u reprodukciji inkvizitora ili teologa.

U *Cod. LXIV.* knjižnice Sv. Marka u Veneciji našao je Rački spis pod naslovom »Hic sunt omnia puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarenum bosnensem«. Rački je taj spis dao prepisati za Jugoslavensku akademiju. Ovaj se prijepis nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom II. a. 13. (stara signatura: 706.). U Starinama I. 109—138, objelodanio je Rački potpuni tekst ovoga spisa. Nepoznati pisac obrađuje čitavu nauku bosanskih heretika, kako nam je poznata iz popisa zabluda bosanskih heretika I. a. 57. fol. 78v/9. Pisac je poznavao Bosnu i zabitni gorštački život njezinih stanovnika, pa ga vjerojatno valja tražiti među bosanskim franjevcima 14/5. st. Već je Rački opazio, da se ovaj spis ni oblikom ni sadržinom ne razlikuje od ostalih proizvoda te vrste na Zapadu, pa smatra, da je i »naš bosanski polemik« izvadio građu za svoju »raspravu« iz sličnih zapadnih spisa. Ovaj polemički spis protiv bosanskih *krstjana* nema literarne vrijednosti i nije dotjeran ni dovršen. U posljednjim poglavljima donosi samo građu iz Sv. Pisma, a da i ne formulira nauk *bosanskih krstjana*, što ga pobija. Ipak se može rekonstruirati popis zabluda, što ih pisac pripisuje *bosanskim krstjanima* i zatim pobija. I one se zablude, što ih pisac te raspre pripisuje bosanskim patarenima, ali ih ne formulira (jer valjda nije dovršio čitavog posla), dadu izvesti kao opreka tezi, što je pisac postavlja. Evo dakle popisa zabluda bosanskih patarena, koji je piscu te raspre služio kao podloga:

1. Haereticus confitetur unum baptismum in quo continetur salus, et hic est baptismus libri et impositionis manuum, non vero baptismus aquae (I. a. 57/12.; T/28—30.).

2. Petrus est caput nostrum... fides nostra fuit Romae usque ad tempus Silvestri qui fuit doctor noster et apostatavit (BP/4.; I. a. 57/10,; T/16—19.).

3. Carnale matrimonium damnatum est vel damnandum (BP/13.; I. a. 57/18.; T/40.).

4. Damnatus est quisquam comedit carnes vel natum ex sanguine, vel ova et sanguinacia (I. a. 57/30.; T/43.).

5. Verba Christi sunt vera, non tamen quod panis possit esse corpus Christi, nec vinum sanguis. Nos etiam frangimus panem aliis (BP/8, 10.; I. a. 57/15.; T/36.).

6. Deus verus non creavit quod destruetur, sed ista visibilia destruentur, quare non a deo, sed a diabolo creata sunt (BP/1. — I. a. 57/1. — T/1, 2.).

7. Angeli qui ceciderunt de celo a Deo erant creati (I. a. 57/23. — T/4, 5.).

8. Diabolus est sine principio et creator omnium visibilium (BP/1. — I. a. 57/1. — T/1, 2.).

9. Anime nostrae sunt illi angeli qui de celo ceciderunt et iterum revertentur (I. a. 57/23. — T/4, 5.).

10. Ecclesia vel cruces sive imagines non debent adorari sicut vos facitis..., nobis videtur quod ad modum paganorum facitis ecclesias materiales (BP/5, 6. — I. a. 57/25. — T/20—22).

11. Christus dicit Marc. ultimo: Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit etc. Sed pueri non possunt credere, ergo in vanum eos baptizatis (I. a. 57/13. — T/31.).

12. Dicit apoc. 14.: Si quis adoraverit bestiam et imaginem eius et acceperit caracterem in fronte suo aut in manu eius etc. Iste caracter est crux quam adoratur (T/22).

13. Ad Romanos 12.: Benedicite et nolite maledicere. Ergo non licet excommunicare aliquem (I. a. 57/28. — T/42.).

14. Dicit Matth. 5.: Audistis quia dictum est antiquis: non perjurabis. Ergo non licet iurare. (I. a. 57/27. — T/49.).

15. Lex antiqua non est a Deo, sed a diabolo (BP/7. — I. a. 57/6. — T/7.).

16. Patriarchae et prophetae v. t. non serviunt Deo vero (I. a. 57/7. — T/10.).

17. Johannes Baptista est damnatus (I. a. 57/8. — T/11.).

18. Non est resurrectio mortuorum (BP/9. — I. a. 57/14. — T/44.).

19. Christus non est filius Dei aequalis Patri.

20. Deus veteris testamenti non est Pater Christi.

21. Christus non est filius Beatae Virginis Mariae (T/9.).

22. Beata Virgo Maria non fuit mulier, sed angelus (I. a. 57/3. T/13.).

23. Christus non comedit nec bibit corporaliter.
25. Christus non fuit humanatus (BP/2. — I. a. 57/2. — T/14.).
26. Christus non est passus in carne (BP/2. — I. a. 57/3. — T/15.).
27. Christus non est mortuus corporaliter (BP/2. — I. a. 57/3. — T/15.).
28. Christus non resurrexit a mortuis (BP/2. — I. a. 57/3. — T/15.).
29. Homo non potest penitentiam utilem facere cotidie (I. a. 57/20.).
30. De confessione (BP/20. — I. a. 57/20.).
31. De satisfactione (BP/8. — I. a. 57/20.).
32. De eeleemosyna (I. a. 57/26. — T/50.).

Ovoj raspri između »bosanskog patarena« i »rimskog kršćanina«, kao i popisu zabluda bosanskih *krstjana*, koji je piscu ove raspre služio kao podloga, poriče Šidak svaku vjerodostojnost[84]. Jedno zato jer je to latinski polemički spis protiv bosanskih *krstjana*. Drugo zato, jer da se datiranje ove raspre, kako ga je proveo Rački, ne temelji na historijski ispravnim podacima. Treće zato, jer da pisac ove raspre sam sebi protivurječi kad veli, da su Bošnjani osuđivali životinjsku hranu, a bio mu je dobro poznat život bosanskih gorštaka, koji bi ubrzo morali pomrijeti od gladi, da su doista odbacivali mesnatu hranu i ostale životinjske proizvode. Međutim se datiranje ove »raspre« protiv bosanskih *krstjana*, kako ga je proveo Rački[85], u zbilji temelji na historijski ispravnim podacima. Zabrana mesnate hrane i ostalih životinjskih proizvoda, t. j. mlijeka, sira, jaja (kao i drugo koješta u životu bosanskih *krstjana*) nije se odnosila na široke mase bosanskih gorštaka, na *mrsne ljude*, kako bi rekao *gost* Radin. Oni su pristajali uz sljedbu bosanskih *krstjana*, ali su tek na samrti primali duhovno krštenje i po njemu postajali pravim članovima *crkve bosanske, pravim krstjanima*, da ostanemo kod terminologije *gosta* Radina. Zabrana se mesnate hrane odnosila samo na prave članove *crkve bosanske*, na *prave krstjane*, koji su za života ili na samrti po duhovnom krštenju bili primljeni u *crkvu bosansku*. Preostaje dakle, da se ispita ispravnost ili neispravnost datiranja ovog spisa, kako ga je proveo Rački.

---

[84] J. Šidak: Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca, Rad 259, Zagreb 1937., str. 86/8.

[85] Rački: Prilozi za povijest bosanskih Patarena, Starine I. 100. u vezi s bilješkom br. 1. na str. 4. u Starinama XIV.: Dva nova priloga za povijest bosanskih Patarena.

Rački datira rukopis *MSC. lat. cl. II. Cod. LXIV.* u knjižnici Sv. Marka u Veneciji fol. 295v—308. u 15. st. na osnovu bilješke, koja glasi: »Ego fr. Ambrosius conventus de Venetiis concessi istum librum et dedi ad usum fr. Stephano de Tergestis vicario Bosne, et caritate et pro suis fidelibus servitiis mihi exhibitis de licentia rmi patris magistri Angeli de Bonis, generalis ministri, decima die septembris anno domini 1421«. Ovako je prema Valentinelliu *(Bibliotheca manuscripta ad s. Marcum Venet., Venet.* 1869. II. 54.). Rački u Starinama XIV. str. 4. popunio i ispravio svoje prvotno čitanje u Starinama I. str. 100. Šidak nije zapazio tu bilješku na str. 4. u Starinama XIV., pa pozivajući se na Božitkovića tvrdi, da je za ovaj pripis u *Cod. LXIV.* nedavno utvrđeno, da se ne može uzeti za ozbiljnu historijsku ispravu, jer onaj vikar, kao ni general reda, koji se u njoj spominje, nisu nikada postojali. I doista drži Božitković, da ova darovnica knjige ne tvori ozbiljnu historijsku ispravu, jer se u popisu generala franjevačkog reda ne nalazi, da bi g. 1421. postojao fra Anđeo *de Bonis,* a Božitković nije ni fra Stjepana *de Gliciris,* kako je prvotno čitao Rački, pa ni *Illyricis,* kako u zaporci dodaje sam Božitković, našao ni u jednom katalogu bosanskih vikara[86]. Međutim same dvije strane prije spominje Božitković, da se za zapadnog raskola pojavio raskol i u bosanskoj vikariji. Jedni su pristajali uz pravog generala fra Anđela Vinitti iz Pereta, koga je Grgur XII. svrgao sa časti, ali ga je pisanski sabor i pisanski papa Aleksandar V. ponovno potvrdio. Fra Anđeo Vinitti izabra dakle 1408. fra Petra Schienu bosanskim vikarom. Fra Petar bude u Đakovu 1411. svrgnut kao pristaša rimskoga pape Grgura XII. Ovaj ga iste godine imenuje biskupom u Chioggi. Kad je fra Petar bio odbačen, izabran je na mjesto bosanskog vikara fra Ambrozije *de Senijs* (Sienski), koji je, nastavlja Božitković, 30 godina zajedno s Ivanom Ristorijem, svojim sugrađaninom, neumorno djelovao u Bosni oko obraćenja bogomila. Ali izbor fra Ambrozija nije bio potvrđen, jer je bio pristaša Grgura XII. Fra Ambrozije morao je dakle da ostavi Bosnu i prijeđe u Veneciju u svoj samostan *alla Vigna,* u kojemu ga, veli Božitković, »susretamo da živi 1421.« Tu se Božitković poziva na Fermendžina *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae,* Starine XXII., Zagreb 1890., str. 14. Fermendžin donosi prema Gyöngyöskoj

[86] J. Božitković: Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala 1339—1735, Beograd 1935, 17. I. Božitkoviću i Šidaku izbjegla je korektura prvotne legende Račkoga, kako je svoju prvotnu legendu prema Valentinelliju proveo sam Rački u Starinama XIV. str. 4. bilješka 1.

kronici ove podatke: »A. 1408. Octavus vicarius fuit fr. Petrus de Schena, institutus a fratre Antonio de Pereto a. d. 1408., qui anno 1411. fuit depositus in Diako, in festo beati Marci Ev., et ibidem fuit electus fr. Ambrosius de Senijs, post huius electionem (in vicaria) fuit magna briga et divisio, nec fuit meritus confirmari, sed confusibiliter deiici et vicariam exire«. Dovle je sve uglavnom suglasno s onim, što veli Božitković. Ali Fermendžin nastavlja u bilješci 2. i 3., da se Ambrozije, kao pristaša rimskoga pape Grgura XII., nije mogao održati protiv vikara, koga je iste godine imenovao general Antun Andjeo, pristaša pisanskog sabora i pisanskog pape Aleksandra V., pa je morao izaći iz Bosne. Ambrozije se preselio u Veneciju i tamo je boravio u samostanu *della vigna*, gdje je 1421. fr. Stjepanu *de Tergestis* darovao marcijanski rukopis LXIV. »de licentia magistri Angeli de Bonis (zapravo: *de Senijs*) generalis ministri«. »Naš ljetopisac« — završuje Fermendžin — »drži je o. Ambroziju i Stjepana za šizmatičke vikare, pa stoga i nije njih u brojevnom redu naveo«. U katalozima bosanskih vikara doista nema dakle fra Stjepana, koji bi bio bosanski vikar 1421., a u popisima generala franjevačkog reda nema 1421. fra Andjela *de Bonis*, upravo kao što među bosanskim vikarima nema ni fra Ambrozija *de Senijs*. Fra Stjepan i fra Ambrozije bili su smatrani raskolnicima, a ne zakonitim starješinama bosanske vikarije, pa nisu uvršteni u popis zakonitih vikara. Fra Anđeo *de Bonis* (?) upravo je fra Anđeo Salvetti *de Senijs*, izabran na općem zboru u Forliju 1421. nakon smrti fra Anđela Vinitti, koji je umro 1420. Prema svemu, što smo izložili, otpada zamjerka glede datiranja ovog rukopisa, koji se može s Račkim datirati u početak 15. st. Marcijanski rukopis LXIV., uza sve svoje literarne nedostatke, u nizu zapadnih svjedočanstva o nauci bosanskih *krstjana* upravo zato nije nevrijedan naše pažnje, jer je autor poznavao Bosnu. Možda je to bio sam Ambrozije, koji je 1381—1411 djelovao u Bosni.

MILANA VUKMANOVIĆA

Rasprava kardinala Torquemade protiv »bosanskih manihejaca«

Drugi spis, na kome Rački osniva svoje izvode o nauci bosanskih *krstjana*, utoliko je sličan marcijanskom rukopisu LXIV., što oba spisa pobijaju naučavanje bosanskih krstjana. Ali dok se za marcijanskim rukopis LXIV. ne zna, tko mu je autor, ovaj drugi spis sastavio je kardinal Ivan Torquemada 1461. po nalogu Pija II. prigodom abjuracije frojice uglednih Bošnjana pred samim papom u crkvi Sv. Petra 14. V 1461.

Našla su se dva prijepisa ovoga polemičkog spisa protiv *bosanskih manihejaca*, kako kardinal Torquemada zove bosanske *krstjane*. Oba se prijepisa nalaze u Vatikanskoj biblioteci i oba su iz 15. st. Jedan nosi signaturu *Vat. Lat.* 974., a drugi *Vat. Lat.* 976[87]. Tekst je u oba rukopisa sadržajno jednak. U predgovoru, upravljenom Piju II., veli kardinal Torquemada, da je svoj elaborat izradio na osnovu izvještaja nekih redovnika iz Bosne: »Quinquaginta veritates quibus... propellere illico curavi quinquaginta errorum contrariorum tenebras quibus quorumdam religiosorum prefati regni Bosna relatibus intellexi manicheos ipsos communiter involvi«. Iz Torquemadina se teksta sasvim lako i posve točno može izvaditi popis 50 zabluda bosanskih manihejaca, kako ih on zove. Torquemada je na početku svakog poglavlja jasno precizirao zabludu, koju kani pobiti. U svakom poglavlju najprije postavlja pravovjernu tezu, kojoj suprotstavlja zabludu bosanskih manihejaca ovim ili sličnim riječima: »Hinc eadem Romana ecclesia damnat et reprobat errorem manicheorum asserentium...«. Da umanji vrijednost i vjerodostojnost ovoga popisa, koji nas u Torquemadinoj raspravi jedini zanima, Šidak (Rad 259, 84—86) ističe ponajprije, da je taj spis izradio Torquemada kao 73-godišnji starac, koji sam za sebe u uvodu kaže, da je »multis senectutis incommodis et infirmitatibus fatigatus«. Zatim, da Torquemada nije upoznao vjerovanje u Rim dopremljenih Bošnjana od njih samih, nego iz izvještaja bosanskih redovnika, bez sumnje franjevaca. Konačno, da kardinal Torquemada u čitavom svom spisu ni jednom riječi ne aludira na »bosanske heretike«, nego da rečene Bošnjane stavlja pred dilemu: ili da ponizno prihvate sve istine, koje su u spisu sabrane, ili da budu kažnjeni zasluženom kaznom. Naši Bošnjani izmakli su kazni samo tako, što su priznali istinitim sve, što je kardinal Torquemada, kao osobiti stručnjak za hereze, tvrdio da su oni vjerovali. Priznavši to, oni su, dašto, morali da to i prokunu i da se obrate pravoj nauci, koju im je pružio Torquemada.

Međutim sve to imade vrlo malo veze s pitanjem, da li je popis zabluda bosanskih manihejaca, što ih je kardinal Torquemada imao pobiti, vjerodostojan ili nije. Nas se ovdje malo tiče, da li je Torquemada teološki, polemički i literarno dobro izvršio svoju zadaću, da pobije 50 zabluda, koje su se pripisivale

---

[87] Cod. Vat. lat. 974. našao je F. Rački 1882. u Vatikanskoj knjižnici i objelodanio ga u Starinama XIV. 5—20. Cod. Vat. lat. 976. Vatikanske knjižnice opisan je i objelodanjen u Croatia Sacra III. 1932, 27—93. pod naslovom: Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila.

bosanskim krstjanima, koje on zove manihejcima. Tu mu je zadaću dao Pio II., kako to izlazi iz uvoda, u kojemu sam Torquemada veli Piju II.: »... beatitudo tua iniunxit mihi ut in paucis colligerem quid eis (sc. Bosnensibus) proponendum esset de doctrina apostolice sedis, quo fidei catholice veritatem agnoscerent et suos proffligarent errores«. Torquemada se pozivom na svoju starost i bolježljivost, kao i na kratak rok, koji mu je bio dan, ispričava Piju II., što nije mogao »tante rei ut par esset satisfacere«. Devotnom kurijalnom frazeologijom moli Torquemada Pija II., da u njegovu pobijanju spomenutih zabluda ispravi, ako ima što ispraviti. Samo se na to odnosi isticanje njegove starosti i bolježljivosti, a nas se ta strana Torquemadina spisa jedva i tiče. Nas uglavnom zanima popis zabluda *bosanskih krstjana,* koji je Torquemadi bio predložen u svrhu, da pobije te zablude[88]. Torquemadina zadaća nije bila, da osobno ispituje naše Bošnjane o njihovu vjerovanju. On nije u tom smislu bio *dominus inquisitor,* da bi tražio od osumnjičenih, da priznaju sve, što on hoće, a inače da im se zaprijeti torturom. Po svemu se čini, da ni ona tri kardinala, koji su trebali naše Bošnjane »doctrinis et exhortationibus congruis ad viam disponere veritatis«, nisu imali provoditi obični inkvizicijski postupak, nego su našim Bošnjanima trebali razložiti i dokazati, da nisu na pravom putu, a u to se obični inkvizitori nisu upuštali. Torquemada je kod toga vršio funkciju stručnog teologa. On je na osnovu popisa zabluda bosanskih *krstjana,* koji mu je, kako sam kaže, bio predložen, izradio raspravu, u kojoj je iznio i dokazima potkrijepio 50 pravovjernih teza, suprotnih rečenim zabludama. Taj su popis, kako saznajemo od samoga Torquemade, sastavili »quidam religiosi regni Bosnae«, t. j. bosanski franjevci kao terenski inkvizitori. Bosanski franjevci pripisuju u tom popisu bosanskim *krstjanima* 50 zabluda. Iz tog se popisa vidi da *crkva bosanska* ima sve značajke neomanihejske sljedbe, kojoj, prema uvodnim riječima kardinala Torquemade, pri-

[88] U završnom stavku svoga spisa »Symbolum veritatum fidei Romane exclesie quibus Manicheorum quinquaginta reprobantur errores« veli sam Torquemada, da mu je bio predložen popis manihejskih zabluda, koje je on svojim spisom imao pobiti: »Et tantum dictum sit de erroribus manicheorum michi presentatis, in quorum confutatione...« Prema onome, što veli kardinal Torquemada u uvodu svoje rasprave protiv bosanskih manihejaca, taj su popis sastavili i u Rim dostavili »neki redovnici iz Bosne«. To mogu biti samo bosanski franjevci, koji su u Bosni bili istovremeno i misionari i inkvizitori: »Quinquaginta veritates quibus veluti candidissimis luminaribus propellere illico curaui quinquaginta errorum contrariorum tenebras quibus quorumdam religiosorum prefati regni Bosne relatibus intellexi manicheos ipsos communiter inuolui et deprauari...«. Croatia Sacra III. 39, 92.

padaju naša tri Bošnjana: »tres viros, manicheorum errore obcecatos . . .«. Nije bilo dakle potrebno i dalje u raspravi isticati »bosanske heretike«. Torquemada je polemički obradio rečenih 50 zabluda i time je njegova zadaća bila izvršena. Ne ulazimo ovdje u pitanje opravdanosti ili neopravdanosti inkvizicijskog postupka uopće. Mi bismo željeli, budi usput rečeno, da je bilo drugačije, nego je uistinu bilo. Ne ulazimo u pitanje, jesu li naša tri Bošnjana doista »prompta et spontanea voluntate« prihvatili 50 Torquemadinih teza i odrekli se njima oprečnih neomanihejskih propozicija, kako to oni u svojoj abjuraciji pred Pijom II. 14. V. 1461. izjavljuju Torquemadinim riječima. I mi smo spremni pretpostaviti, da ova abjuracija, usprkos svečanosti, kojom je bila obavita, nije bila kod svih ni spontana ni iskrena. Možda je u čitavoj toj abjuraciji jedino onaj stavak na stanoviti način i u stanovitoj mjeri odgovarao duševnom raspoloženju naših Bošnjana, kad kažu, da su tako reći od svoga rođenja bili zadojeni naukom svoje sljedbe: ». . . manicheorum errores, quibus quasi a natiuitate nostra inuoluti tenebamur . . .«[89]. Ali sve to zajedno ne umanjuje vrijednosti ni vjerodostojnosti onog popisa »manihejskih zabluda«, koji je Torquemadi služio kao osnov za izradu njegova spisa i za abjuraciju naših Bošnjana. Da je taj popis nastao na osnovu »priznanja« optuženih s hereze u običajnom inkvizicijskom postupku, tada bi taj popis, ukoliko bi bio usamljen i ne bi imao drugog oslonca, bio vrlo problematične vrijednosti. Ovako imade taj popis istu onu vrijednost i vjerodostojnost, koju imadu i ostali latinski spomenici te vrste, koji su nastali na terenu, t. j. u samoj Bosni. O vjerodostojnosti ovoga popisa svjedoči činjenica, da se taj popis u svojoj suštini slaže s propozicijama, kojih su se bosanski *krstjani* odrekli na Bolinu polju 1203. Mi ovdje, osim toga, ističemo samo propoziciju pod br. 26. ovog popisa, koja odgovara 21. pitanju, što ga je 1373. bosanski vikar Bartol upravio Grguru XI. o onim obraćenicima, koji su i dalje obdržavali obrede *crkve bosanske* i vršili adoracije pred starješinama *crkve bosanske*.

Donosimo popis zabluda bosanskih *krstjana*, koji je bio predložen kardinalu Torquemadi, u Torquemadinoj stilizaciji, onim redom, kako se nižu u Torquemadinu spisu. Kao osnovu uzeli smo *Cod. Vat.* No. 976. objavljen u *Croatia Sacra* II. 1932. 38—93.:

Sancta Romana ecclesia dampnat et reprobat errorem manicheorum in regno Bosne dicentium et asserentium:

[89] Croatia Sacra III. 92.

1. Duos esse deos, quorum unum vocant summe bonum, alterum summe malum (I. a. 57/1. — LXIV/6, 8.).

2. Duo esse principia, unum scilicet spiritualium et non-corporalium, aliud corruptibilium et corporalium siue visibilium. Primum vocant deum lucis, secundum deum tenebrarum (BP/1. — LXIV/6., 8. — I. a. 57/1.).

3. Quosdam angelos naturaliter malos esse, qui non poterant non peccare.

4. Luciferum ascendisse ad celum et cum deo pugnasse et multos angelos inde deduxisse (I. a. 57/23. — LXIV/7., 9.).

5. Animas esse demones corporibus inclusos (I. a. 57/23. — LXIV/9.).

6. Angelos malos in corporibus inclusos per baptismum et purgationem et penitentiam in celum reversuros (I. a. 57/23. — LXIV/9.).

7. Dampnantes et reprobantes vetus testamentum dicunt illud esse a principe tenebrarum (BP/7. — I. a. 57/6. — LXIV/15.).

8. Angelum qui apparuit Moysi in monte Synai dicunt malum fuisse (I. a. 57/9. — LXIV/15.).

9. Non recipiunt totum nouum testamentum, sed in parte tantum. Negantes enim Christum de muliere natum non recipiunt Christi genealogiam seu generationem (LXIV/21.).

10. Condempnant patres et prophetas veteris testamenti (I. a. 57/7. — LXIV/16.).

11. Dampnant beatum Johannem baptistam ita ut dicant quod non est aliquis diabolus in inferno peior eo (I. a. 57/8. — LXIV/17.).

12. Lignum scientie boni et mali fuisse mulierem et quod Adam cognouit eam et propter hoc expulsus fuerit de paradiso (I. a. 57/19.).

13. Beatam Mariam non mulierem seu feminam fuisse, sed angelum (LXIV/21.).

14. Dei filium non verum corpus sed fantasticum suscepisse (BP/2. — LXIV/25. — I. a. 57/2.).

15. Christum non veraciter passum, nec mortuum, nec descendisse ad inferos, nec in celos ascendisse, sed quod omnia fecerit apparere fantastice (BP/2. — I. a. 57/2—5. — LXIV/25—28.).

16. Apud eos esse dei ecclesiam (BP/3. — I. a. 57/11.).

17. Se (esse) successores apostolorum et suum heresiarcham episcopum ecclesie et vicarium et successorem Petri (I. a. 57/11. — LXIV/2.).

18. Romanam ecclesiam dampnatam esse et excommunicatam (I. a. 57/10.).

19. Quod omnes pape a beato Petro usque ad beatum Silvestrum fuerunt de fide eorum et quod beatus Siluester fuit primus qui apostatauit ab eis (LXIV/2.).

20. Ecclesias materiales contempnentes dicunt eas synagogas sathane et adorantes in eis committere ydolatriam (BP/5. — I. a. 57/25. — LXIV/10.).

21. Quod usus ymaginum in ecclesia sit ydolatria (BP/6. — LXIV/10.).

22. Signaculum crucis caracterem esse dyaboli (BP/6.—. I. a. 57/25. — LXIV/10., 12.).

23. Condempnantes diuinum officium et laudes et cantica ecclesiastica dicunt quod omnia sint contra euangelium Christi et doctrinam eius (BP/5.).

24. Sanctorum venerandas reliquias derident et dampnant.

25. Huiusmodi sanctorum venerationem que in ecclesia per fideles fit dampnant et derident dicentes quod solus deus sit adorandus et colendus (BP/14.).

26. Quorum maiores faciunt se adorari a popularibus dicentes se sanctos esse absque omni peccato et quod spiritum sanctum habent in seipsis (I. a. 57/XXI. i 32.).

27. Dampnant ecclesiastica sacramenta (I. a. 57/15—18. — LXIV/1., 3., 5., 29—31.).

28. Condempnant baptismum in aqua datum dicentes illum esse baptismum Johannis in quo nullus potest saluari (I. a. 57/12. — LXIV/1.).

29. Baptismum Christi esse quod sit inter eos, absque aqua, cum impositione libri euangeliorum supra pectus et cum impositione manuum (I. a. 57/12. — LXIV/1.).

30. Per baptismum eorum consequi unumquemque remissionem peccatorum et effici ita sanctum sicut fuit beatus Petrus (I. a. 57/32. — LXIV/1.).

31. Quod puer ante annos discretionis non potest saluari (I. a. 57/13. — LXIV/11.).

32. Totam sanctitatem et virtutem baptismi fieri baptizato pro meritis baptizantis.

33. Quod quotiens baptizans peccat tociens anime ab eo baptizate eciam posite in beatitudine de celo cadant in infernum.

34. Quociens baptizans peccat tociens oportet ab eo baptizatos rebaptizare.

35. Condempnant confirmationis sacramentum (I. a. 57/16.).

36. Negantes hoc sacramentum (eucharistie) dicunt quod corpus Christi non potest confici in pane et si potest confici non debemus eum comedere (I. a. 57/15. — LXIV/5.).

37. Sacramentum penitentie contempnentes per suas ... rebaptizationes dicunt remitti peccata (I. a. 57/20. — LXIV/29—31.).

38. Contempnant hoc sacramentum (extreme unctionis) (I. a. 57/16.).

39. Contempnunt sacramentum ordinis.

40. Matrimonium carnale esse adulterium (I. a. 57/18. — LXIV/3.).

41. Omne peccatum esse mortale (I. a. 57/21.).

42. Negantes omnem auctoritatem ecclesie dicunt neminem debere excommunicari (I. a. 57/28. — LXIV/13.).

43. Dampnantes esum carnium dicunt quod quicumque comedunt carnes vel caseum uel lacticinia non possunt saluari sine rebaptizatione eorum (I. a. 57/30. — LXIV/4.).

44. Negantes resurrectionem dicunt quod corpus, quod nunc moritur, numquam resurget, sed aliud spirituale (I. a. 57/14. — LXIV/18.).

45. Negant purgatorium esse. Dicunt enim nullam viam mediam esse inter celum et infernum (I. a. 57/22.).

46. Contempnant suffragia ecclesie que fiunt pro defunctis.

47. Peccatum esse mortale interficere animalia vel aues vel etiam scindere oua (I. a. 57/29.).

48. Dampnant iusticiam sanguinis per seculares principes.

49. Dampnant omne iuramentum (I. a. 57/27. — LXIV/14.).

50. Prohibentes elimosinas fieri opera misericordie respuunt et condempnant (I. a. 57/26. — LXIV/32.).

Suma inkvizitora Rajnera o katarima

Ono, što latinski izvori vele o naučavanju bosanskih *krstjana*, bit će razumljivije, kad sve to usporedimo s izvještajem o naučavanju neomanihejske sljedbe katara ili patarena, što ga je 1250. dao inkvizitor Rajner Sachoni OP. On je 17 godina i sam bio član katarske sljedbe, te sam sebe pokajnički naziva bivšim herezijarhom. Možda najstariji autentični tekst Rajnerove Sume o katarima, koji je do danas poznat, ispisan je u zborniku zagrebačke metropolitanske knjižnice MR 146 fol. 85/7v. Taj je zbornik pisan krajem 13. st. u sjevernoj Italiji za nekog dominikanca. U Zagreb ga je prvih godina 14. st. donio valjda zagrebački biskup Augustin Kažotić.

MR 146 pisan je na pergameni 271×201 mm goticom u dva stupca. U svemu ima 139 folija. Današnji se uvez sastoji od drvenih daščica, presvučenih smeđom kožom, a potječe iz 17. st. Na unutrašnjem omotnom papiru nalazi se vodeni znak, koji prikazuje orla raširenih krila sa zemaljskom kuglom, na kojoj je križ, mač i žezlo. Zbornik MR 146 istovetan je s »liber questionum Summarum« (zapravo treba čitati: *sententiarum*), što ga spominju inventari A i B zagrebačke katedrale: »Item unus liber questionum Summarum, et habet in se expositionem simboli et tractatum contra errores grecorum sancti Thome de Aquino, et librum virorum illustrium beati Jeronimi, qui incipit: »Utrum principaliter alias scientias«, et in fine libri finit: »Anno incarnationis millesimo CC quadragesimo V.«. Početak fol. 1 MR 146. doista glasi: »Utrum preter alias scientias«. Fol. 114/2. navodi u kronotaksi rimskih careva Fridrika II. i svršava: »Postea apud Lugdunum galie... deponitur Anno incar-

nacionis MCCXLV.«. Dalje je fol. 114/4v. ostao neispisan, jer je skriptor ostavio mjesta za Fridrikove nasljednike. Fol. 115. piše novija ruka sasvim druge stvari. To znači, da se početkom 15. st., kad su pisani inventari A i B, tekst zbornika MR 146 završavao svrgnućem Fridrika II. na lyonskom koncilu 1245. Ovaj je zbornik osim toga istovetan s »liber questionum theologie«, što ga navodi najstariji dosad nađeni inventar zagrebačke katedrale iz g. 1394. pod (našim) brojem 192.: »«Item liber questionum theologie cum asseribus et modico coreo albo, qui finit in textu primi folij: »in questionibus de veritate«. Zbornik MR 146 nalazio se dakle već 1394. u knjižnici zagrebačke katedrale.

Fol. 1. počinju tituli komentara sv. Tome Akvinca Sentencijama Petra Lombarda i ostalih djela sv. Tome Akvinca: »Utrum preter alias scienc'as physicas...«. Fol. 20.: »Judith. 16. dabit ei et cetera. Explic'unt tytuli super quartum sentenciarum«.

Fol. 20v/1. Razdioba Sentencijâ Petra Lombarda: »Cupientes aliquid de penuria etc. Huic opinioni magister premittit«. Fol. 43/1. na dnu: »...et hec est diuisio et cetera. Explicit«. Slijedi rubrika: »Nota quod primus liber sentenciarum habet secundum Robertum 480 capitula, item secundus 492, item tercius 350, item quartus 596«.

Fol. 43/2.: »Incipit primus liber r(oberti). Quod theologia est de rebus et signis«. Fol. 48/1.: »Incipit liber secundus. Epilogus breuis dictorum...«. Fol. 52v/1.: »Incipit tercius liber rerum. Prohemium«. Fol. 55v/1.: »Incipit liber quartus«. Fol. 60v.: »Epilogus breuis non solum ultime partis libri, sed eciam tocius«.

Fol. 60v.: »Sit nomen domini benedictum... Postulat a me uestra dileccio ut de articulis fidei et ecclesie sacramentis... qui uiuit et regnat per omnia secula seculorum. Amen« (fol. 65/1.)[90].

Fol. 65/1.: »Incipit liber contra errores grecorum editus a fratre thoma ordinis fratrum predicatorum ad preces pape urbani. Libellum ab excellencia uestra...«. Fol. 76v/1.: »...credo fere omnia possunt reduci. Explicit liber contra errores grecorum«.[91]

Fol. 76v/2.: »Incipit proemium sancti Augustini episcopi. Quod petis sepissime atque instantissime...«. Fol. 77/2.: »Explicit prologus. Incipit liber sancti Augustini episcopi cauere docens hereticas prauitates. Cum ergo dominus ascendisset in celum heretici...«. Fol. 84/2.: »...me uestris oracionibus adiuuvetis. Explicit liber beati augustini de heresibus[92]. Hec que sequuntur a sancto gingnadio[93] massiliensi episcopo sunt posita.

---

[90] S. Thomae Aquinatis Opusculum De articulis fidei et ecclesiae sacramentis. Isp. D. Thomae Aquinatis Opuscula omnia, Venetiis MDLXXXVII. Apud Haeredes Hieronymi Scoti, 190—114.

[91] S. Thomae Aquinatis liber contra errores graecorum. Isp. Ib. 5—20.

[92] Isp. Migne, Patrologia latina 42, 21—50.

[93] Popis krivovjerja kod sv. Augustina PL 42, 25, završava se s pelagijancima (celestincima) pod br. LXXXVIII., dok popis u MR 146 fol. 77v/1. ima pod istim brojem pelagijance, a zatim nastavlja: Nestoriani (pod nedovršenim brojem LXXX.), Euthiciani (bez oznake rednog broja), te rukom korektora dodano: »Predestiniani, Timotiani (bez oznake rednog broja). I u tekstu MR 146 fol. 84/2. prikazani su Nestorijanci (»Nosteriani« (!) a nosterio (!) episcopo«), Eutihijanci, fol. 84v/1. Prede-

Nosteriani (!) a nosterio (!) episcopo... religiose vite ymagine multis illudit (fol. 84v/2.). Uigilancius...[94] Berengarius... Petrus abelardus...«.

Fol. 85/1.: »Summa fratris Renerij de ordine fratrum predicatorum de catharis et leonistis seu pauperibus de lugduno. In nomine domini nostri iesu christi. Cum secte hereticorum olim... saluantur sine baptismo« (fol. 87v/2)[95].

---

stinijanci, Timotijanci. Ovaj je dodatak izvađen iz (izgubljenog) djela marsejskog presbitera (ne biskupa) Genadija o krivovjerjima. U svom djelu »De scriptoribus ecclesiasticis« (Migne, PL 58, 1050—1120.) veli sam Genadije (oko 490.) o sebi pod br. C. PL 58, 1120.: »Ego Gennadius, Massiliae presbyter, scripsi adversus omnes haereses libros octo, et Adversus Nestorium libros sex, Adversus Pelagium libros tres, et tractatus de Mille annis et de Apocalypsi beati Joannis, et hoc opus, et epistolam de fide mea misi ad beatum Gelasium, urbis Romae episcopum«. U nekim se rukopisima na ovome mjestu spominje i spis »Adversus Euthicen libri XI (VI)«. Robert Bellarmin (De scriptoribus ecclesiasticis, kod Migne PL 58, 1054.) sumnja u punu Genadijevu pravovjernost, jer je bio protivnik Prospera, učenika sv. Augustina i predestinacije. S tim se podudara odlomak o predestinijancima MR 146 fol. 64v/1. i činjenica, da Genadije u svom spisu »De scriptoribus ecclesiasticis« XXXVIII. PL 58, 1080. najprije općenito hvali sv. Augustina, a onda ističe, da je vrlo mnogo napisao, pa mu se ruga: »Unde et multa loquenti accidit, quod dixit per Salomonem Spiritus Sanctus: in multiloquio non effugies peccatum«. S time će biti u vezi i Genadijevo pismo de fide papi Gelaziju, u kojem se želi opravdati.

[94] Nakon dodatka, koji je preuzet od Genadija, ostavio je skriptor donji dio fol. 84v/2. i gornji dio fol. 85/1. neispisan, da se mogu dodati još drugi heretici, jer je to odgovaralo svrsi današnjeg MR 146. To je trebao biti u neku ruku vademecum jednog člana propovjedničkog reda, koji je valjda i sam bio inkvizitor, pa je u tom priručniku imao sabrana krivovjerja i sumarij o tadašnjem stanju teološke nauke, kad je bilo živo previranje između starije škole i novijih shvaćanja Tome Akvinca. U taj prazni prostor fol. 84v/2. i 85/1. ubilježila je druga, gotovo kaligrafska ruka heretike od Vigilancija (početak 5. st.) do Berengarija (1000—1088) i Petra Abelarda (1079—1142) (na dnu fol. 85/5v.) ne navodeći, odakle su uzeti podaci o njihovoj nauci. Vrijedno je spomenuti, da o Vigilanciju govori kao heretiku sv. Jeronim u svojim pismima ad Vigilantium i ad Riparium i osobito u spisu Contra Vigilantium (PL 23/II. 353—368). Kraće, ali isto tako oštro, govori o Vigilanciju i Genadije: »Vigilantius, natione Gallus ... alia locutus est frivola, quae in catalogo haereticorum necessario ponuntur« (De scr. eccl. XXXV. PL 58, 1078.). Čini se međutim, da Vigilancije ne pripada među heretike, nego prije među reformatore, jer je pobijao zloupotrebe. Sa sv. Jeronimom došao je u lični sukob i onda ga je Jeronim svrstao među krivovjerce, a po Jeronimu i Genadije. Da je prvotni skriptor ostavio više slobodna prostora za one krivovjerce, koje nije preuzeo iz Genadija, jer su se kasnije pojavili, bili bi uvršteni i krivovjerci iz 12. i 13. st. Ovako je druga ruka mogla osim heretika iz 1. tisućljeća zabilježiti samo još Berengarija (1000—1088) i Petra Abelarda (1079—1142).

[95] O dosadašnjim izdanjima Rajnerove Sume protiv katara i leonićana isp. našu bilješku pod br. 7. na str. 13., u vezi s izdanjem A. Dondainea u Rimu 1939. Rački se služio uglavnom Gretserovom interpolira-

Fol. 88/1.: »*Incipit tractatus de antichristo. Caput primum*: quando ueniet. Antichristus ueniet in tempore habundancie peccatorum... et persequencium audacia ferociter efficiatur« (fol. 93/2.).

Fol. 93v. kasniji pripis: »Questiones que sequuntur fuerunt proposite in capitulo generali parisiis celebrato Anno domini 1269. coram magistro ordinis fratrum predicatorum et diffinitoribus«. Među prisutnima navodi se na prvom mjestu frater thomas de Aquino. Marginalna bilješka »In hoc non concordant alii magistri cum fratre thoma de aquino«.

Fol. 94.: »Incipit prologus in librum virorum illustrium sancti Hieronimi presbiteri. Hortaris...«. Fol. 94/2.: »Incipiunt capitula uirorum illustrium«. Fol. 104v/2.: »... epitaphium. Explicit uirorum illustrium sancti hieronimi presbiteri tractatus«[96]. Slijedi popis crkvenih pisaca: »Hic nunc acriter... homines sunt« Finis«. Fol. 105/2. na dnu kasnija bilješka sitnom goticom.

Fol. 105v/1. počinje se kronotaksa rimskih papa. Pisale su je na mahove dvije ruke. Fol. 105v/1.—108v. bilježi prva ruka potanke podatke o pontifikatu sv. Petra do Leona IV. (847—855): »Petrus apostolus... Leo annos VI menses III dies VI... hic carolum filium lodouici coronauit imperatorem et edificauit ciuitatem que leoniana suo nomine appellatur et fecit ecclesias sancte marie noue et sanctorum IIII coronatorum«. Fol. 108v/2. do fol. 109/1. bilježi samo trajanje pontifikata svakoga pape po godinama, mjesecima i danima od Benedikta III. (855—858) do Celestina II. (1143—1144), Lucija II. (1144—1145) i Eugena III. (1145—1153): »Benedictus ann. VII menses VI dies VIIIJ, cessauit episcopatus... Eugenius an« (bez oznake trajanja pontifikata). Kronotaksa se nastavlja s Anastazijem IV. (1153—1154) i Hadrijanom IV. (1154—1159), pa prosljeđuje do smrti Nikole IV. (1288—1292). Prva je ruka sve do Eugena III. (1145—1153) pisala gusto. Nakon Eugena III. bilo je gusto ispisanih 5 redaka, koji su kasnije radirani. Odmah nakon razure nastavlja ista ruka: »Anastasius IIII. a. I., Adrianus IIII. an. V....« ostavljajući uvijek po jedan redak slobodan. U ove praznine htio je skriptor naknadno uvrstiti neke podatke, kao što je to učinio kod Hadrijana IV. (1154—1159): »antea dictus Nicolaus nacione anglicus«, kod Celestina IV. (1241): »uacauit episcopatus an. II« i kod Inocenta IV. (1243—1254): »hic senebaldus antea dictus«. Razura između Eugena III. (1145—1153) i Anastazija IV. (1153—1154), koja dijeli prve dvije ruke, nastala je tako, da su izbrisani Eugenovi nasljednici Anastazije IV. (1153—1154), Hadrijan IV. (1154—1159) i Aleksandar III. (1159—1181), koji su bili još gusto ispisani. Na dnu se razure razabire: »... XXII«. Gornji je dio ove brojke doduše potpuno radiran, ali se iz uskih ostataka na dnu vidi, da je to ostatak brojke XXII. Skriptor je kod svakoga pape rimskim brojkama označivao trajanje pontifikata po godinama, mjesecima i danima. Budući da je Aleksandar III. vladao od 7. IX. 1159. do 30. VIII. 1181., iznosio je njegov pontifikat nešto manje od 22 godine, kako je to skriptor zabilježio kad je ponovno naveo Aleksadra III.: »Alexander III. a. 22). Prva ruka ispisuje fol. 109. pape od Anastazija IV. (1153—1154) do Klementa IV. (1265—1268) i dodaje fol. 109/2. drugom tintom kod Klementa IV. »Iste fuit nacione prouincialis«, pa nastavlja sve do smrti

---

nom redakcijom u izdanju Bibliotheca Maxima patrum XXV. Lugduni, ali je najvažnija mjesta usporedio i s Martène-Durandovim izdanjem, koje se osniva na rukopisima iz Clermonta i Rouena. Prema Martènu je rouenski rukopis »ipsius Reinerii aetate exaratus«, a Quétif-Échard: Scriptores OP, Paris 1719/21. I. 154. stavlja ga oko 1300.

[96] Migne, PL 23, 631—759.

Nikole IV. (1288—1292) uz dodatak: »uacauit sedes«. Redoslijed rimskih biskupa fl. 105v/1—109/2. od sv. Petra do Nikole IV. (1288—1292) pisan je dakle poslije smrti Nikole IV. (4. IV. 1292.), a prije izbora Celestina V. (5. VII. 1294.). Tada nastavlja druga druga: »Celestinus prius dictus petrus de morona«. Slijede tri neispisana retka i zatim: »Bonefacius VIII. prius dictus benedictus gaietanus nacione de anagnia, factus papa anno domini 1294. die 8. exeunte decembri, consecratus die 23. ineunte ianuario, captiuatus anagnie in palacio proprio anno domini 1303. die 7. ineunte septembri, sed die tercia liberatus, mortuus die 12. octobris, sedit annos 8 menses 9 dies 20, a die uidelicet 9. kalendas ianuarii usque ad diem 4. idus octobris, uacauit sedes diebus 19. Benedictus XI. prius dictus frater nicolaus de ordine predicatorum nacione treuisinus, magister eiusdem ordinis, postea episcopus ostiensis, factus papa anno domini 1303. die 11. kalendas nouembris«. Ovdje prestaje kronotaksa rimskih biskupa MR 146, premda je prvotni skriptor fol. 109/9v. ostavio većim dijelom prazan, da kasniji pape mogu biti naknadno ubilježeni, kako je to i bilo sve do izbora Benedikta XI. 1303. Podaci o papama u razdoblju 1153—1292. pisani su u doba sedisvakancije nakon smrti Nikole IV. 4. IV. 1292., a prije izbora Celestina V. 5. VII. 1294. U to je doba današnji kodeks MR 146 u svom osnovnom dijelu, kako ga bilježe inventari 14. i 15. st., bio gotov. Druga ruka nastavlja prekinutu kronotaksu rimskih papa s izborom Celestina V. 5. VII. 1294., podacima o pontifikatu Bonifacija VIII. (1294—1303) i izborom Benedikta XI. (1303—1304). Ovi su pape ubilježeni nakon izbora Benedikta XI. (22. X. 1303.), a prije njegove smrti, koja je uslijedila 7. VIII. 1304. Ova je ruka dakle pisala krajem 1303. ili početkom 1304. Iz svega ovoga možemo zaključiti, da je zbornik MR 146 u svom osnovnom dijelu, kako ga bilježe zagrebački inventari 14. i 15. st., pisan poslije 1292., a prije 1294.

Fol. 110. nastavlja prva ruka: »De regibus bibilonie (!). Reges bibilonie (!) sunt... De regibus persarum. Cirus primus rex persarum... De regno cicilie (!). Iste (!) sunte reges sirie... De regno egiptiorum. Omnes reges egipti...«. Fol. 110v: »De regno latinorum« od Julija Cezara do cara Fridrika II.: »Regnum latinorum incepit... Julius cesar...«. Kronotaksa regum latinorum završava se fol. 114/2. svrgnućem Fridrika II. 1245. na koncilu u Lyonu. Fol. 114/4v. ostavio je skriptor prazan prostor za kasnije careve. Kako izlazi iz inventara A i B zagrebačke katedrale, time se u početku 15. st. završavao prvotni tekst zbornika MR 146. Od kvaterna, koji obuhvaća fol. 110. do fol. 118v., bili su prvotno neispisani fol. 114v—118v. Kronotaksa rimskih careva, a prema tome i zbornik MR 146 u svom prvotnom stanju, pisani su nakon svrgnuća Fridrika II. na koncilu u Lyonu 1245. Nakon Fridrikove smrti 1250. nije nitko krunjen carskom krunom sve do Henrika VII. 1312. Budući da krunjenje Henrika VII., kao ni krunjenje Karla IV. za rimskoga cara nije više ubilježeno u MR 146, valja pretpostaviti, da je MR 146 malo poslije kako je bio napisan dospio na područje, koje nije bilo podložno njemačkom kralju-rimskom caru, pa vlasnika nije više zanimao redoslijed rimskih careva. Tako je ostala neispisana praznina, koju je prvotni skriptor ostavio da se nastavi kronotaksa rimskih careva, što ju je on ispisao do svrgnuća Fridrika II. 1245. U toj je praznini kasnija ruka fol. 115—117. ispisala odulju bilješku i fol. 118v. kronotaksu prvih 11 generala propovjedničkog reda počevši od sv. Dominika do Bernarda 1301. Odulju raspravicu o prolozima sv. Jeronima »Preteriere iam plures anni... adiuvari. Amen« ispisala je fol. 115—117. ista ruka, koja je fol. 93v. naknadno unijela bilješku o generalnom kapitulu OP, održanom 1269. u Parizu. Kronotaksa generala dominikanskog reda od sv. Dominika

do Bernarda de Jusix nije dovršena, jer prestaje usred posljednje riječi: »Anno 1301. colonie in teotonia frater bernardus de prouincia fit ma (magister ordinis)«. Ovu je kronotaksu unijela ista ruka, koja je krajem 1303. ili početkom 1304. fol. 109/2. zabilježila podatke o pontifikatu Celestina V., Bonifacija VIII. i Benedikta XI. I vrijeme se, kad su ove bilješke unesene u MR 146, potpuno podudara, jer je Bernardo de Jusix izabran za generalnog magistra OP u Kölnu 1301., a umro je u Trieru u svibnju 1303. Naslijedio ga je Aymericus Placentinus, učenik Nikole Boccassinija OP, kasnijeg pape Benedikta XI. Aymericus je izabran u Toulousi 1304. On se, budi usput rečeno, 1311. odrekao generalata, jer u inkvizicijskom postupku protiv templara nije htio provoditi torturu, budući da je stekao uvjerenje, da su templari nevini od optužaba, koje su se protiv njih iznosile. Umro je u Bologni 1327[97]. O svemu tome šuti ova mala kronika, koja je pisana iza 1301., ali prije izbora Nikole Boccassinija za papu (22. X. 1303.), jer kod Boccassinija spominje samo, da je 1299. postao kardinal, a ne spominje, da je 1303. izabran za papu. Taj je izbor ubilježila ista ruka krajem 1303. ili početkom 1304. fol. 109/2. nastavljajući kronotaksu rimskih biskupa.

Fol. 119—122v. slijedi binio (4 lista). Fol. 119/1. ispisano je sitnom goticom: »In nomine domini Amen. Isti sunt articuli in quibus frater Thomas aliter dixit in scripto super sentencias et aliter in summa...« Fol. 119/2.: »Isti sunt articuli corruptorii contra dicta fratris thome contra primam partem summe theologice... (fol. 119v/2.) contra primam partem secunde partis... contra secundam partem secunde partis... (fol. 120/1.) contra questiones disputatas de ueritate... contra questiones disputatas de anima... (fol. 120v/1.) contra questiones dictas de uirtutibus... contra questiones dictas de potencia... contra questiones dictas de quolibet... contra primum super sentencias...«[98]. Fol. 120v/2.: »Iste sunt contradictiones fratris egidii de ordine heremitarum[99] in suo primo super sentencias contra fratrem thomam«. Fol. 121/2v. ostali su prazni, samo je kasnija ruka fol. 122v. gore ispisala bilješku o strogom životu studenata: »Adolescentibus ergo studiosis... pacatamque vitam«.

Fol. 123. do kraja slijede prijepisi papinskih dokumenata i privilegija 13. i 14. st., koji se odnose na propovjednički red. Fol. 123/1—124/1. popis dokumenata, a fol. 124/1. do kraja njihov tekst. Ovaj dugački niz dokumenata počinje se s revokacijom odredaba Inocenta IV. (1243—1254), što ih je izdao Inocent IV. »contra religiosos ad magistrum ordinis nostri«. Spomenutu je revokaciju »Non insolitum est nec nouum« izdao Aleksandar IV. u Napulju 1254. Slijede redom, prema fol. 123/1—124/1. ispisanom popisu, dokumenti i privilegiji, što su ih u prilog dominikanskog reda izdali pape druge polovice 13. st. sve do Bonifacija VIII. (1294—1303). Fol. 135v. pod br. 77. osobito je istaknuto: »Incipit priuilegium domini Clementis pape nuncupatum mare magnum... Virtute conspicuos... datum Parisii III[o] nonas Junii pontificatus nostri anno I[o].«[100], s dodacima, što ih je izdao Bonifacije VIII. u Rimu 19. V. 1295.

---

[97] Isp. A. M. Walz: Compendium hist. OP, Romae 1930. 42/3.

[98] Još za Tomina života podigla se protiv njega i njegova aristotelizma starija augustinska škola. Toma je onima, koji su govorili da protivurječi samomu sebi, odgovorio u spisu »De concordantiis suiipsius«, D. Thomae Aquinatis Opuscula omnia, Venetiis MDLXXXVII. 756—762.

[99] Aegidius Romanus Ord. Aug. Erem. 1247—1316.

[100] A. M. Walz: Compedium hist. OP, Romae 1930, 36. pripisuje bullu »Virtute conspicuos«, nazvanu »Mare magnum«, Aleksandru IV. 28. III. 1261.

(fol. 138/1. dolje). Spomena je vrijedan uvod u dokumenat Inocenta IV., izdan 12. II. 1254. (fol. 138v/1.): »Innocencius episcopus seruus seruorum dei dilectis fratribus de ordine predicatorum in terris sarracenorum, paganorum, grecorum, bulgarorum, cumanorum, ethiopum, syrorum, yberorum, alanorum, gazathorum, gothorum, sithorum, ruthenorum, jacobitarum, nubianorum, nestorianorum, georgianorum, arinarorum (!), indorum, moscestorum, tartarorum, vngarorum, maioris vngarie christianorum, captiuorum apud tartharos, aliarumque infidelium nacionum orientis...«. Fol. 139/2. ispisan je tekst posljednjeg dokumenta, koji se počinje: »Bonefacius... dilectis filiabus... priorissis et conuentibus sororum inclusarum monasteriorum ordinis sancti augustini secundum instituta et sub cura fratrum ordinis predicatorum... datum apud vrbem ueterem 15. kal. augusti anno tercio«, t. j. 18. VII. 1297. Fol. 139v. ostao je neispisan.

Od raznolikog sadržaja zbornika MR 146 nas ovdje zanima *Summa de catharis et leonistis*, što ju je 1250. napisao Rajner Sachoni OP. Rajner je rođen početkom 13. st. u Piacenzi, a umro je oko 1263. Isprva je i sam bio član sljedbe katara[101]. Čini se, da je pod utjecajem Petra mučenika OP (1205—1251) napustio katare i stupio u propovjednički red. Nakon smrti sv. Petra mučenika postao je Rajner inkvizitorom u Lombardiji i na području marke Ankona. Rajnerovo djelovanje kao inkvizitora nije bilo uvijek okrunjeno naročitim uspjesima. Razlog je možda jednostrana revnost, koja je značajna za poneke obraćenike. Ova značajka izbija iz čitave Rajnerove Sume o katarima i leonistima. Rajner ističe samo zablude tih sljedbi i upravo kao da traži mane i slabe strane njihovih pristaša. Uza sve to Rajnerova je Suma o katarima možda najvažniji dokumenat za upoznavanje te sljedbe u 13. st. Fol. 86v/1., kad nabraja gdje i koliko imade katara, spominje »Slavoniju«, Bugarsku i Dugmuthiju, pa veli, da su sve katarske općine potekle iz Bugarske i Dugmuthije. O utjecaju bugarskih katara na ostale govori i fol. 87v/1. Budući da je ovaj tekst Rajnerove Sume pisan između 1292 i 1294., dakle četrdesetak godina pošto je Rajner napisao svoju Sumu, odnosno tridesetak godina poslije Rajnerove smrti, ima tekst Rajnerove Sume o katarima MR 146 svoju vrijednost nesamo za nas, nego i za nauku uopće. Zanimljiva je i okolnost, da je zbornik MR 146, u kojemu je ispisana Rajnerova Suma o katarima, zabilježen već u najstarijem dosad poznatom inventaru zagrebačke katedrale, koji je sastavljen g. 1394. Ako svi

[101] U Sumi protiv katara kaže Rajner sam o sebi: »Ego autem frater rajnerius, olim heresiarcha, nunc autem dei gracia sacerdos in ordine predicatorum...« (MR 146 fol. 85v/1.) i zatim: »... in annis XVII quos conuersatus sum cum eis (sc. catharis)...« (MR 146 fol. 85v/1.).

znaci ne varaju, može se pretpostaviti kao vrlo vjerojatno, da je zbornik MR 146 u Zagreb donio Augustin Kažotić početkom 1304.

Augustina Kažotića imenovao je zagrebačkim biskupom Benedikt XI. 9. XII. 1303. Benedikt XI. zvao se prije svoga izbora za papu Nikola Boccassini. Bio je, poput Kažotića, član propovjedničkog reda, zatim magister ordinis, pa kardinal. Izabran je za papu 22. X. 1303. Kad je kardinal Boccassini 1301. išao u Ugarsku kao legat Bonifacija VIII., pratio ga je prema Farlatiju[103] Augustin Kažotić. Benedikt XI. spominje u buli, kojom imenuje Augustina Kažotića zagrebačkim biskupom, da ga lično pozna kao kreposna i sposobna muža i da mu je lično u Rimu podijelio biskupski red[104]. Biskup Kažotić stigao je u Zagreb negdje u proljeće 1304. Upravo u to doba, t. j. poslije 22. X. 1303., a prije 7. VII. 1304., ubilježila je druga ruka u kronotaksu rimskih papa MR 146 fol. 109/2. Celestina V., Bonifacija VIII. i Benedikta XI. Ista ta ruka ispisala je u MR 146 fol. 118v. kratku kronotaksu 11 prvih generala propovjedničkog reda, koja se završava s Bernardom de Jusix. Vidjeli smo, da je Bernardo izabran za generalnog magistra OP u Kölnu 1301. Umro je u Trieru 1303. Njegova se smrt ne spominje u MR 146, jer je bilješka, koja se odnosi na njega, s nepoznata razloga ostala nedovršena usred riječi: »fit ma(gister ordinis)«. Bernarda je naslijedio učenik Nikole Boccassinija (Benedikta XI.) Aymericus Placentinus, izabran u Toulousi 1304. Aymericus se 1311. odrekao generalata i umro je u Bologni 1327. O svemu tome šuti ova mala kronika, koja je pisana poslije 1301., t. j. poslije izbora Bernarda de Jusix za generalnog magistra OP, a po svoj prilici i poslije njegove smrti, koja je uslijedila u svibnju 1303., ali prije izbora Nikole Boccassinija za papu, t. j. prije 22. X. 1303., jer se kod Boccassinija spominje samo da je postao kardinal, a ne spominje se, da je izabran za papu. Taj je izbor ova ista ruka ubilježila u kronotaksi rimskih biskupa MR 146 fol. 109/2. krajem 1303. ili početkom 1304. Povežemo li sve to zajedno, osjetit ćemo dah života, koji je vodio ovu ruku, da fol. 109/2. nastavi kronotaksu rimskih papa do svoga doba i da fol. 118v. pribilježi 11 prvih generala OP do izbora (a valjda i do smrti) Bernarda de Jusix. Skriptor je bez sumnje i sam bio član propovjedničkog reda i kao da je bio u naročitoj vezi s Nikolom Boccassinijem, koji se spominje u obje kronotakse. Možda je upravo izbor Nikole Boccassinija za generalnog magistra OP, zatim za kardinala i konačno za papu bio povod, da se tadašnji vlasnik današnjeg zbornika MR 146 osjetio ponukanim, da fol. 118v. pribilježi kronotaksu prvih 11 generala OP i da fol. 109/2. nastavi kronotaksu rimskih papa sve do izbora Nikole Boccassinija za papu. Kronotaksa dominikanskih generala fol. 118v. pisana je valjda poslije smrti Bernarda de Jusix (umro u svibnju 1303.), a sigurno prije izbora Nikole Boccassinija za papu[105] (22. X. 1303.). Celestin V., Bonifacije VIII. i Benedikt XI. uvršteni su u kronotaksu rimskih papa fol. 109/2. nakon izbora Bene-

---

[103] Farlati: Illyricum Sacrum V. Venetiis 1775, 389.

[104] Smičiklas, Codex diplomaticus VIII. Zagreb 1910. 61.

[105] O Nikoli Boccassiniju veli kronotaksa prvih 11 generala dominikanskog reda MR 146 fol. 118v. samo: »Anno 1295. frater nicolaus treuisinus fit magister qui factus est anno domini 1299. cardinalis«.

dikta XI. (22. X. 1303.), a prije njegove smrti (7. VII. 1304.). Upravo u tom vremenskom razdoblju imenovao je Benedikt XI. Augustina Kažotića zagrebačkim biskupom (9. XII. 1303.) i Kažotić je malo zatim došao u Zagreb. U pretpostavci, da je to pisao ili dao pisati sam Kažotić, lako se objašnjava, zašto nije ljeti 1304. fol. 118v. ubilježen izbor Aymerika za generalnog magistra OP, fol. 109. smrt Benedikta XI. 1304. i izbor Klementa V. 1305., te fol. 114/2. izbor Henrika VII. za kralja i 1312. njegovo krunjenje za cara. U našoj pretpostavci donio je Kažotić zbornik MR 146 početkom 1304. sa sobom u Zagreb i otad je zašutio genius loci, koji je dao poticaj za kronotaksu prvih generala OP fol. 118v. i za nastavljanje kronotakse rimskih papa fol. 109/2. Početkom 1304. promijenio je dotadašnji dominikanski zbornik MR 146 svoje boravište, a njegov vlasnik, ako je to bio Augustin Kažotić, imao je kao zagrebački biskup, u sasvim novim okolnostima, pune ruke drugog posla, pa nije više u MR 146 unosio nove podatke o rimskim carevima i dominikanskim generalima, koji ga, kao zagrebačkog biskupa, nisu više toliko ni zanimali. I ostali sadržaj MR 146, a osobito Rajnerova Suma o katarima, gdje se spominju i katari »in Sclauonia«, potpuno se slaže s (dosad neprovjerenim) vijestima, da je Kažotić prije svoga imenovanja zagrebačkim biskupom obraćao krivovjerce po Italiji, Dalmaciji i Bosni[106]. Kad je kao zagrebački biskup došao u Slavoniju, mislio je, da će mu dobro doći Rajnerova Suma o katarima, pa ju je ponio sa sobom.

Kad je ova radnja bila već potpuno gotova, primio sam od dra Karla Balića OFM njegov separat iz Studia Mediaevalia, Bruges 1948, 437—474.: »Les anciens manuscripts de la Bibliothèque metropolitaine de Zagreb«. U toj raspravi govori Balić o MR 146 na str. 444—456. I on datira prvotni tekst MR 146 pod kraj 13. st. I on je uvjeren, da je MR 146 bio u rukama Augustina Kažotića. S pravom ispravlja Balić Tkalčićevo čitanje u inventaru A i B (Povjesni spomenici XI. 142. i 168.), jer je Tkalčić mjesto »sententiarum« čitao »summarum«. Balić misli, da je Tkalčić umjesto »preter alias scientias« čitao u inventarima A i B »principaliter alias scientias«[107]. Govoreći o Robertu, koji se spominje fol. 43/1. i 43/2. kao autor razdiobe Sentencija Petra Lombarda, pomišlja Balić na Roberta de Courçon (umro 1218.) ili Roberta Grosseteste (umro 1253.). Možda je vjerojatnije da se radi o Robertu Kilwardby OP, koji je rođen u Engleskoj oko 1204., a umro je u Viterbu 1279. Kod anonimnog traktata »Preteriere iam plures anni« fol. 115—117. upućuje Balić na magistra Moyses de Graecia, a kod pouke studentima »Adolescentibus ergo studiosis« fol. 122v. na život sv. Luitberta, biskupa u Cambrai, što ga je napisao monah Radulf. Navodeći Rajnerovu Sumu o katarima, koja je ispisana fol. 85—87v., upućuje Balić na Quétif-Échard: »Scriptores Ordinis Praedicatorum« t. I. Paris 1719, 154., ali se dalje ne bavi Rajnerom, jer ga više zanimaju čisto skolastičke stvari.

---

[106] Isp. F a r l a t i: Illyricum sacrum V. Venetiis 1775, 390.

[107] Međutim uvidom u originalne inventare A i B, za koje se dugo nije znalo gdje se nalaze, a pohranjeni su u Drž. arhivu u Zagrebu pod signaturom »Acta Capituli antiqua 101. Nr. 3.«, mogao sam ustanoviti, da je Tkalčić ispravno čitao oba spomenuta navoda, jer u originalnim inventarima piše: »... qui incipit vtrum principaliter alias scientias ...«. Pogriješio je dakle skriptor inventara A i B (ili jednog prođašnjeg inventara) čitajući kraticu »principaliter« mjesto »preter«; kako je valja čitati.

6 1. *Summa fratris Renerij de ordine fratrum predicatorum de catharis et leonistis seu pauperibus de lugduno*

1. In nomine domini nostri iesu christi. Cum secte hereticorum olim fuerint multe, que omnino fere destructe sunt per graciam iesu christi, tamen due principales modo inueniuntur, quarum altera uocatur cathari seu paterini et altera leoniste seu pauperes de lugduno. Quorum oppiniones presenti pagina annotantur.

De diuersis sectis catharorum

2. Sciendum est itaque primum quod prima secta, uidelicet catharorum, diuisa est inter partes siue sectas principales, quarum prima uocatur albanenses, secunda concorzenses, tercia baiolenses, et hii omnes sunt in lumbardia. Ceteri uero cathari, siue sint in tuscia, sfue in marchia, uel in prouincia, non discrepant in oppinionibus a predictis catharis seu ab aliquibus eorum. Habent igitur omnes cathari oppiniones communes in quibus concordant et proprias in quibus discordant. De quibus omnibus dicendum est. Et primo de communibus.

De communibus oppinionibus catharorum

3. Communes oppiniones omnium catharorum sunt iste, scilicet:

a. quod dyabolus fecit hunc mundum et omnia que in eo sunt.

b. Item quod omnia sacramenta ecclesie, scilicet sacramentum baptismi aque materialis et cetera sacramenta nihil prosint ad salutem et quod non sunt uera sacramenta christi et eius ecclesie, sed deceptoria et dyabolica et ecclesie malignancium. Quot uero sacramenta et que et qualia habeant predicti heretici dicetur inferius.

Suma Rajnera Sachoni OP o katarima i o lionskim siromasima

1. Rajner razlikuje dvije poglavite sljedbe svoga doba: katare ili patarene i t. zv. lionske siromahe. Katarska ili patarenska sljedba potječe, prema Rajneru (9.a), iz Bugarske i Dugmuthije i odanle se proširila na Zapad. Sljedba lionskih siromaha nastala je u Lyonu, a kad se proširila i na Lombardiju, nazvali su se tamošnji njezini članovi i pristaše lombardijskim siromasima.

Sljedbe katara ili patarena

2. O tome, kako su uređene općine katarske sljedbe, govorit će Rajner u poglavlju »Quot sunt ecclesie catharorum« (9.a—k). U svom uvodnom poglavlju o katarima ističe Rajner, da valja razlikovati ono, što svi katari naučavaju, od onoga, u čemu se pojedini ogranci ove sljedbe razlikuju od ostalih. Ono, što je svim katarima zajedničko u njihovu naučavanju, smatra Rajner (14.) bitnom karakteristikom svih katara. Samo je ovaj bitni dio naučavanja obvezan za sve katare, dok u drugim, sporednim stvarima, mogu biti razlike između pojedinih ogranaka katarske sljedbe.

U čemu se slažu svi katari

3. Svi katari naučavaju:

a. Đavao je načinio ovaj svijet i sve, što je na njemu. Da su to već prije 1203. naučavali i bosanski *krstjani*, slijedi iz svečanog i neobičnog početka njihove abjuracije na Bolinu polju 1203. CD III. 24.: »In nomine dei eterni, creatoris omnium et redemptoris humani generis«. Oprezni diplomat Casemaris mislio je ovom formulacijom o istovetnosti stvoritelja svega i otkupitelja ljudskoga roda uključiti abjuraciju čitave neomanihejske kozmogonije i kristologije svojih »bivših patarena« u Bosni. Ali oni su prema I. a. 57. fol. 78v/1., Cod. LXIV/6. i T/2. i dalje naučavali, da je lucifer stvorio ovaj svijet i uopće sve, što je tjelesno i vidljivo. Zato zove vikar Bartol u svojim upitima Grguru XI. 1373. bosanske *krstjane* nesamo hereticima, nego upravo nevjernicima: *infideles* (art. 8., 10., 15., 20.).

b. Sakramenat krsta vodom i ostali sakramenti nisu sakramenti Krista i njegove crkve, nego đavolske varke. To je logični izvod iz osnovne propozicije pod a). Abjuracija na Bolinu polju šuti o sakramentima uopće, jer je Casemaris mislio, da ima uglavnom urediti pitanje bosanskih redovnika, koji su bili nosioci nauke bosanskih *krstjana*. Casemaris je ova dogmatska

c. Item communis oppinio catharorum est omnium quod matrimonium carnale fuit semper mortale peccatum. Et quod non punietur

quis grauius propter adulterium uel incestum quam propter legitimum coniugium[1]. Nec eciam inter eos propter hec quis grauius puniretur.

d. Item omnes cathari negant carnis resurreccionem futuram.

e. Item credunt quod comedere carnes et oua uel caseum eciam in urgenti necessitate sit mortale peccatum et hoc ideo quia nascuntur ex coitu.

[1] Prema osnovnoj dogmi dualističkog shvaćanja, sotona je oblikovao ljudsko tijelo i učinio da se tijelo muškarca razlikuje od tijela žene (Döllinger o. c. (D) 209.). Sotona je zatim zaveo ženu (D 60, 88, 189, 275) ili rječe Adama (D 34.) i razbudio u njima tjelesnu strast. Grijeh se prvih ljudi sastojao u njihovoj obljubi, na koju ih je po zmiji zaveo đavao. Ženidba je prema tome ustanova, koju je uveo sotona, i nije veći grijeh obljuba druge žene od obljube vlastite žene (D 23, 25, 26, 30, 54), jer nitko se ne može spasiti habendo rem cum muliere (D 34, 227). Prema tome nitko se ne može spasiti, tko živi u braku (D 323). Petar Maurini izjavljuje pred inkvizicijom »quod semper magnum peccatum est cognoscere quamcumque mulierem, etiam uxorem propriam, sed ex quo homo non poterat continere a muliere, melius erat quod homo

pitanja rješavao uglavnom praktičnim načinom. Ali iz upita vikara Bartola g. 1373. pod br. 1., 11. i 22. jasno se razabire, da bosanski *krstjani* nisu bili kršteni krštenjem vode. Krštenje vodom i ostale sakramente poriču bosanski *krstjani* prema I. a. 57. fol. 78v/12., 15., 16., 17., 18., Cod. LXIV/1., 3., 5., T/27., 28., 35., 36., 37., 38., 39.,

c. Katari osuđuju tjelesnu ženidbu kao težak grijeh. Abjuracija na Bolinu polju ne govori o ženidbi, jer kao da kani urediti pitanje bosanskih redovnika, koji su i onako vezani celibatom, a načelno pitanje o ženidbi uopće riješeno je već abjuracijom dualističkog shvaćanja u uvodnoj formuli. Iz upita vikara Bartola 1373. pod br. 4., 11., 12. i 20. izlazi, da pristaše bosanskih *krstjana* uzimaju žene, ali prema I. a. 57. fol. 78v/18., Cod. LXIV/3. i T/40. *crkva bosanska* načelno osuđuje ženidbu. Kako su bosanski *krstjani* razriješili ovu protivurječnost i kako su doveli u sklad načelno gledanje *crkve bosanske* s praktičnim životom svojih pristaša, objasnili smo govoreći o 4. pitanju vikara Bartola str. 39—42.

d. Katari poriču uskrsnuće tijela kao logički izvod iz njihova osnovnog dualističkog shvaćanja. Zato su svoje mrtve radije pokapali u šumama, planinama i poljima nego u grobljima. Svojim obećanjem, da će ubuduće u svojim naseobinama imati i groblja, priznaju bosanski *krstjani* neizravno, da im je već prije 1203. bila tuđa misao o uskrsnuću mrtvih. Prema I. a. 57. fol. 78v/14., Cod. LXIV/18. i T/44. poriču bosanski *krstjani* i načelno uskrsnuće tijela.

e. U vezi sa svojim dualističkim shvatanjem zabranjuju katari jesti meso, jaja i sir. To osuđuju i zabranjuju i bosanski *krstjani* prema I. a. 57. fol. 78v/30. i T/43. Abjuracija na Bolinu polju ne dira u načelnu stranu toga pitanja i dopušta, da i dalje obdržavaju svoje postove, koji se uostalom, gledajući samo s praktične strane gledišta, nisu mnogo razlikovali od strogih postova pravovjernih redovničkih zajednica.

---

acciperet unam mulierem, quam si iret ad diversas, quia de illa homo haberet pueros et sociam bonam« (D 227). Drugi su opet govorili, da je brak gori od običnog bluda, jer je u braku đavolji blud uzakonjen običajem i posvećen crkvenim vezama, koji sjedinjuje muža i ženu u bračnu zajednicu. Vilim Belibasta učio je: »majus peccatum est cognoscere uxorem propriam quam aliam mulierem quia hoc fiebat publice, illud vero secrete et quia ecclesia coniungebat matrimonialiter virum et mulierem« (D 156). Jedni su mislili, da nije grijeh ako credentes žive sa ženama, koje nisu credentes, ali da je grijeh, ako žive s onom, koja je credens (D 234/5.). Drugi su opet nastojali, da i muž i žena budu credentes, pa da se onda na samrti bračnoga druga poskrbe, da umirući primi duhovno krštenje (D 156).

f. Item quod non licet iurare in aliquo casu et hoc ideo es mortale peccatum.

g. Item quod potestates seculares peccant mortaliter pu niendo malefactores uel hereticos.

h. Item quod nemo potest fieri saluus nisi per eos.

i. Item quod omnes paruuli, eciam baptizati, non leiiu eternaliter punientur quam latrones et homicide. Sed in ho uidentur dissentire aliquantulum albanenses sicut infra dicetu

j. Item omnes negant purgatorium.

De sacramentis catharorum

4. Cathari namque ad instar simiarum qui hominis actu imitari conantur quatuor habent sacramenta, falsa tamen e inania, illicita et sacrilega, que sunt: imposicio manus, pani benediccio, penitencia et ordo.

f. Katari zabranjuju svaku prisegu. Zato je Casemaris dao, da zastupnici bosanskih *krstjana* Lubin i Brageta uime sve svoje braće pred njim i kraljem Emerikom prisegnu, da će održati obećanje, dato na Bolinu polju 1203. Isto su tako i tri odlična bosanska *krstjana* 1461. »per omnipotentem ... unum verum deum, creatorem omnium visibilium et inuisibilium creaturarum« pred Pijom II. prisegli, da se odriču svojih manihejskih zabluda. Prema I. a. 57. fol. 78v/27., Cod. LXIV/14. i T/49. bosanski su *krstjani* osuđivali prisegu. Ipak su, poput ostalih katara, smatrali dopuštenim krivo priseći, da se tako sakriju i oslobode od progona.

g. Katari smatraju nedopuštenim, da svjetovna vlast progoni i kažnjava zločince i heretike, to će reći njih same. Kad su zastupnici bosanskih *krstjana* pred kraljem Emerikom prisegli, da će obdržavati abjuraciju, danu na Bolinu polju, držao je Casemaris, da su se time u dovoljnoj mjeri podvrgli državnoj vlasti, koja nije imala razloga, da protiv njih postupa. A kad su predstavnici svjetovne vlasti u Bosni bili na njihovoj strani, nije bilo potrebno, da bosanski *krstjani* posebice ističu, da ih svjetovna vlast ne smije progoniti, već su prema I. a. 57. fol. 78v/28., Cod. LXIV/13. i T/42. naglašavali nedopuštenost kažnjavanja sa crkvene strane, posebice kazne izopćenja. Ipak kardinal Torquemada pod br. 48. navodi, da su bosanski *krstjani* osuđivali smrtnu kaznu, koju bi izrekli svjetovni knezovi. To je u vezi s time, što su katari uopće zabranjivali ubiti čovjeka i svaku životinju, osim ribe.

h. Katari kažu, da se samo po njihovoj sljedbi može postići spasenje. To isto vele i bosanski *krstjani* za svoju sljedbu prema I. a. 57. fol. 79/31., *Cod. LXIV/1.* i T/1., 30. i 31.

i. Katari uče, da se nitko ne može spasiti bez ličnog vjerovanja, i zato izjednačuju djecu, pa i krštenu, s razbojnicima i ubojicama. I bosanski *krstjani* uče prema I. a. 57. fol. 78v/13., Cod. LXIV/11. i T/31., da se djeca, koja nisu došla k razumu, ne mogu spasiti.

j. Katari poriču opstojnost čistilišta. I bosanski *krstjani* poriču čistilište prema I. a. 57. fol. 78v/22. i T/45.

Sakramenti katarske sljedbe

4. Katari imadu četiri »sakramenta«: rukopoloženje ili duhovno krštenje, blagoslov kruha, pokoru i ređenje.

De imposicione manus

5.a. Manus imposicio uocatur ab eis consolamentum et spirituale baptismum, siue baptismum spiritus sancti, sine qua secundum eos nec peccatum mortale remittitur nec spiritus sanctus alicui datur, sed per eam factam sollumodo ab eis utrumque confertur.

b. Differunt tamen aliquantulum in hoc albanenses a ceteris. Albanenses enim dicunt quod manus ibi nihil operatur cum a dyabolo sit ipsa creata secundum eos, ut infra dicetur, sed sola dominica oracio, quam ipsi tunc dicunt qui manum imponunt. Ceteri uero omnes cathari dicunt quod utrumque est ibi necessarium et requiritur, scilicet manus imposicio et dominica oracio.

c. Est eciam communis oppinio omnium catharorum quod per illam imposicionem manus non fit aliqua remissio peccatorum si illi qui manum imponunt sunt tunc in aliquo peccato mortali.

d. Fit autem hec manus imposicio a duobus ad minus et non solum a prelatis eorum, sed eciam a subditis et in necessitate a catharabus[2].

De fractione panis

6.a. Panis benedictio catharorum est quedam fractio panis quam ipsi cotidie faciunt tam in prandio quam in cena.

b. Fit autem hec panis fractio hoc modo. Cum ingressi sunt ad mensam cathari siue cathare stantes omnes dicunt pater noster. Interim qui prior est professione uel ordine tenet panem et uinum, uel eciam plures si necesse est ad multitudinem que ibi forte esset, et dicendo: Gracia domini nostri iesu christi sit semper cum omnibus nobis, frangit panem siue panes et distri-

[2] Obred duhovnog krštenja opisuju optuženici i svjedoci na inkvizicijskim procesima ovako: »... deinde haereticatus ponit manus suas inter manus haeretici; tunc ponit antiquior haereticus super caput haereticandi librum, in quo continetur evangelium Joannis et praecepta eorum, et deinde legit evangelium »in principio« usque ad »gratia et veritas per Jesum Christum facta est«; deinde imponit manus super caput haereticandi, quibus factis tradit ei Orationem dominicam Pater Noster, et ista ultima sunt de substantia consolamenti, et postea faciunt, si sunt plures, genuflexiones suas modo haereticali vel in duplo vel in simplici« (D 39.). Očenaš mole katari i patareni uvijek tako, da 4. prošnja glasi: »panem nostrum supersubstantialem« (D 38).

Rukopoloženje

5.a. Rukopoloženje zovu katari utjehom, duhovnim krštenjem ili krštenjem duha svetoga. Oni uče, da bez njihova rukopoloženja nema oproštenja i da bez njega ni na koga ne dolazi duh sveti. Jedno se i drugo može postići samo kod njih po njihovu rukopoloženju. To uče i bosanski *krstjani* prema I. a. 57. fol. 79/31., Cod. LXIV/1. i T/29. i 30.

b. Svi katari, osim albanićana, smatraju, da se njihovo duhovno krštenje podjeljuje molitvom gospodnjom i rukopoloženjem. Albanićani vele, da se duhovno krštenje podjeljuje samo molitvom gospodnjom, a ne rukopoloženjem, jer je ruku stvorio đavao, ali i oni kod duhovnog krštenja vrše rukopoloženje i pritom mole Očenaš.

c. Svi katari suglasno tvrde, da djelitelj rukopoloženja ne smije biti u stanju smrtnoga grijeha, jer bi tada duhovno krštenje ostalo bez učinka. Tako uče i bosanski *krstjani* prema T/32—34.

d. Duhovno krštenje podjeljuju kod katara nesamo njihovi starješine, nego i svaki onaj, koji je već primio takvo krštenje. Ako zatreba, može to biti i žena, koja je već duhovno krštena. Duhovno krštenje dijele uvijek barem dvojica već rukopoloženih katara.

Lomljenje hljeba

6.a. Katari obavljaju blagoslov i lomljenje hljeba svaki dan kod objeda i večere, kod svojih sastanaka u privatnim kućama.

b. Najprije svi prisutni katari i katare mole Očenaš. Onaj, koji je prvi među njima, uzme kruh i vino i lomi kruh govoreći: »Milost g. n. I. K. bila uvijek sa svima vama.« Zatim dijeli svima prisutnima, pa i onima, koji nisu primili rukopoloženja, nego su samo obični vjernici, bili oni, po Rajnerovim riječima, i razbojnici, preljubnici i ubojice. Tu kod Rajnera govori inkvi-

[3] Obred blagoslova kruha prema običaju katarske sljedbe opisuju inkvizicijski spisi i protokoli suglasno ovako: »... in principio mensae, quando sunt inter credentes vel inter se, benedicunt unum panem vel unam petiam panis, tenendo panem in manibus cum manustergio seu aliquo panno albo dependente a collo, dicendo Pater noster, et frangunt in parvas petias, et talem panem vocant panem sanctae orationis et panem fractionis et credentes eorum vocant panem benedictum sive panem signatum, et de illo pro communione comedunt in principio mensae et dant et tribuunt credentibus suis« (D 4. isp. i str. 29., 147., 224/5., 323.).

buit discumbentibus non solum catharis, sed eciam credentibus suis[3], latronibus, adulteris et homicidis.

c. Verumtamen albanenses dicunt quod panis ille non benedicitur corporaliter, nec potest accipere aliquam benedictionem, cum ipse panis sit creatura dyaboli secundum eos, et in hoc differunt a ceteris
omnibus qui dicunt quod ille panis uere benedicitur.

d. Nemo tamen ex eis credit quod ex illo pane conficiatur corpus christi.

De falsa penitencia catharorum

7. Nunc dicendum est qualis sit penitencia catharorum.

a. Penitencia catharorum omnino falsa est et uana, deceptoria et uenenosa sicut subsequenter ostenditur.

b. Tria namque requiruntur in uera penitencia, scilicet cordis contricio, oris confessio et operis satisfactio. Ego autem frater rainerius, olim heresiarcha, nunc dei gracia sacerdos in ordine predicatorum, licet indignus, dico indubitanter et testificor coram deo qui scit quod non mencior, quod aliquod illorum trium non est inter catharos siue in penitencia eorum.

Erroris namque uenenum quod ex ore antiqui serpentis biberunt non sinit eos de peccatis suis aliquem habere dolorem. Hic autem error quadruplex est, scilicet quod per aliquod peccatum nec gloria eterna alicui penitenti diminuitur, nec pena

zitor, koji se posve uživio u nauku i običaje sljedbe, koju progoni, ali je vrednuje sa svoga gledišta. Sumarni Rajnerov prikaz katarskog obreda blagoslova i lomljenja hljeba potpuno je suglasan s katarskim obrednikom 13/4. st. iz Francuske, s izjavama optuženika i svjedoka u inkvizicijskim protokolima[3], kao i s obredom, što ga je u svom zborniku u doba kralja Tomaša ispisao *krstjanin* Radosav za *krstjanina* Gojsava. Isp. tekst francuskog katarskog obrednika kod J. Ivanova o. c. 116—118. i tekst Radosavljeva Zbornika kod Račkoga u Starinama XIV. 21—29. i kod Jagića u njegovom Arhivu XXV. 1903. 20—36, te naše primjedbe u vezi s izvodima dra Šidaka i dra Solovjeva niže str. 148—153.

c. Albanićani tvrde, da kruh ne može primiti nikakva blagoslova, jer je đavolje djelo.

d. Svi katari, osim albanićana, drže, da je ovaj kruh doduše blagosloven, ali nitko od njih (dakako ni albanićani) ne vjeruje, da bi učinak toga blagoslova bio taj, da od kruha postane tijelo Kristovo. Bosanski *krstjani* obećavaju na Bolinu polju 1203., da će svećenici u njihovim crkvama ubuduće služiti misu po crkvenom propisu, a oni će sami barem 7 puta na godinu primati euharistiju iz ruku misnika (CD III. 24/5.). Uza sve to bosanski su *krstjani* prema I. a. 57. fol. 78v/15., Cod. LXIV/5. i T/36. i dalje poricali sakramenat euharistije.

Pokora u sljedbi katara

7. Prelazeći na pokoru kod katara, ističe Rajner, da je i sam bio član sljedbe katara, pa sam sebe zove bivšim herezijarhom.

a. Zatim naglašuje Rajner, da pokori kod katara nedostaje skrušenje srca, usmeno priznanje i djelo zadovoljštine. Iz toga zaključuje, da katari nemaju u svojoj sljedbi prave pokore.

b. Katari smatraju, da je skrušenje srca nepotrebno, jer se grijehom ne umanjuje vječno blaženstvo, kao što se ne uvećava ni kazna. Svatko na osnovu duhovnog krštenja dobiva potpuno oproštenje i grijeha i kazne. Zato katari misle, da će u vječnosti svi biti jednaki. Samo albanićani drže, da će biti razlike i u kraljevstvu božjem i u kraljevstvu đavolovu. Prema Rajnerovu uvjeravanju, mnogi katari žale, što prije duhovnog krštenja nisu više griješili. Mnogi od njihovih pristaša ne vide razlike između zakonitog braka, običnog bluda i incesta, ukoliko ih stid, prirođen ljudskoj prirodi, ne priječi, da počinjaju rodo-

inferni non penitenti augentur et quod ignis purgatorius nemini reseruatur, sed imposicione manus culpa et pena totaliter relaxatur. Non enim grauius punietur iudas proditor quam infans diei unius, sed omnes erunt equales tam in gloria quam in pena, sicut ipsi credunt, exceptis albanensibus qui dicunt quod quisque restituetur in statum pristinum, non tamen propriis meritis, et quod in utroque regno, dei scilicet et dyaboli, alii aliis sint maiores. Ad hoc eciam dico amplius quod multi ex eis qui infecti sunt erroribus memoratis, sepe dolent dum recolunt quod non adimpleuerunt sepius libidinem suam tempore quo nondum professi fuerint heresim catharorum. Et hec est causa quare multi credentes tam uiri quam mulieres non timent magis accedere ad sororem suam et fratrem, filium, neptem, consanguineam uel cognatum, quam ad uxorem et uirum proprium. Tamen aliqui ex eis horribilitate ac humana uerecundia fortasse ab his retrahuntur[4]. Probatur eciam manifeste quod non dolent

[4] Iz nauke, koja je naglašavala načelo nedopuštenosti spolnog odnosa uopće proizašla je stilizacija, da nije veći grijeh biti s vlastitom majkom ili sestrom, nego biti s vlastitom ženom (D 54). Na osnovi ove stilizacije (ako je izvorno-katarska) mogli su možda pojedinci za praksu izvesti zaključak, da je svejedno, ili čak da je i manje zlo, biti s tuđom ženom ili s vlastitom majkom ili sestrom, nego sa zakonitom ženom. Iz izjava, kao što je priznanje Raimunda Valsiera pred inkvizicijom, da su patareni učili »maius peccatum est cognoscere uxorem propriam quam aliquam aliam mulierem« (D 156), konstruirali su inkvizitori i polemici propoziciju, da katari odobravaju i da na svojim sastancima praktično provode incest i da se podaju najsramnijim orgijama, kako ih crtaju inkvizicijski protokoli iz g. 1387. i 1388. (D 252, 257/8, 260, 269, 270), navodno priznanje jednog maniheja D 371 i neki protivuheretički spisi 14. st. (n. pr. D 293. i 296.). Ne isključujemo doduše mogućnost, da je u privatnom životu i na sastancima pristaša neomanihejskih sljedbi moglo biti koješta, jer su neuki ljudi mogli na svoj način izvoditi zaključke iz osnovne teze, koju su na svoj način razumjeli i tumačili. Ne isključujemo ni mogućnost, da su možda pojedini pozvani ili nepozvani propovjednici neomanihejske dogme o zloći i nedopustivosti braka i bračnog života mogli dati takvu formulaciju, koja je mogla biti povodom sličnih stvari, bilo da su to činili iz neznanja, bilo da privuku što više pristaša, bilo pak iz nekog »dubljeg« razloga. Tako veli na pr. Alanus ab insulis II. a. 9. fol. 94v/5., da ima katara, koji uče »quod omnibus modis debet se purgare homo ab eo quod habet a principe tenebrarum, id est a corpore, et ideo passim et quolibet modo esse fornicandum ut citius liberentur a mala natura. Et ideo nuptias dampnant que fluxum luxurie coartant... Tales dicuntur Cathari... Dicunt etiam coniugium obuiari legi naturali, cum lex naturalis dictet omnia esse communia, coniugium appropriat quod commune debet esse ex iure naturali«. Sredovječne neomanihejske sljedbe bile su tolerantne prema slabostima ljudske prirode, kad se radilo o njihovima credentes, ali su načelno otklanjale svaki spolni saobraćaj kao nešto, što potječe od đavla i odvodi od boga, pa su veoma strogo provodile potpunu apstinenciju svojih savršenih članova. Ta je strogost znala prijeći i u nama smiješan formalizam, koji ih je navodio na to, da oblače rukavice,

skvrnje. Nedostatak pokajanja za počinjene grijehe vidi Rajner i u tomu, što katari ne vraćaju onoga, što su prisvojili lihvom, krađom ili otimačinom prije duhovnog krštenja, nego sve to pridržaju sebi, odnosno ostavljaju svojoj djeci i nećacima, koji ostaju *in saeculo*. Rajner tvrdi, da kroz 17 godina, koliko je i sam bio član sljedbe katara, nije vidio nikoga iz te sljedbe, da bi sukromno molio i pred Bogom se priznao grješnikom. Prema Cod. LXIV/29. i T/37., i bosanski *krstjani* smatraju pokajanje suvišnim i beskorisnim.

Teško je reći, koliko je istine na općenitoj Rajnerovoj tvrdnji, da pripadnici katarske sljedbe nikomu ne vraćaju što su mu oteli ili ukrali i da lihvu uopće ne smatraju grijehom. Možda Rajner ima pred očima pojedine slučajeve, pa ih je generalizirao.

---

kako se ne bi slučajno taknuli neke žene, ili da sa sobom nose posebne zdjele, koje su prije jela morale biti 9 puta oprane, da u njima ne bi bilo kakvih ostataka mrsne hrane. To su obične pojave degeneracije jedne doktrine, koja stavlja velike zahtjeve, pa se izvršenje tih zahtjeva ispoljava, a možda i iscrpljuje, u pukim formalnostima. Ne valja uostalom smetnuti s uma, da je izjava i »priznanje« o moralnim ekscesima i orgijama pred *tribunalom sredovječne inkvizicije* jedva došlo »*extra locum torturae, non vi vel metu, sed sponte*«. Vjerojatnije je, da su takve i slične izjave i »priznanja« posljedice unakrsnog, namjerno vođenog interogatorija, koji je imao svrhu, da ozloglasi tajne sastanke ove sljedbe. Taj se zaključak sam od sebe nameće, kad isporedimo na pr. izvještaj »De secta Manichaeorum« D 296. i navodno priznanje jednog maniheja D 371. s mirnim i objektivnim prikazom sljedbe lyonskih siromaha D 12.: »Item post prandium dictis gratiis et facta oratione ut supra, praedicant et docent sive faciunt orationes suas de doctrinis illis, qui sunt praesentes, si sint in loco opportuno, ubi non timeant de supervenientibus, qui non essent consentientes de facto ipsorum, sed ut frequentius faciunt praedicationes suas de nocte post coenam, quando credentes ipsorum sunt congregati, qui nunc redierunt de operibus suis, et secretius et securius et abscondite possunt loqui, et interdum facta praedicatione ponunt se omnes ibidem flexis genibus inclinati modo quo supra ad orationem, et aliquando faciunt extingui lumen, si sit ibi, propter haec, ut dicunt, ut non videantur vel deprehendantur ab extraneis«. Koliko je ovaj jednostavni prikaz uvjerljiviji od onih fantastičnih gnjusoba, koje se pripisuju katarima, kad su kod svojih sastanaka ugasili svijetlo! Čini se, da upravo toj okolnosti, što bosanski krstjani kod svojih sastanaka nisu morali gasiti svijetla, jer uglavnom nesamo da nisu bili progonjeni, nego ih je i sama državna vlast podržavala i štitila, valja zahvaliti, što im pokvarena fantazija nije mogla prišiti onih prljavština, koje se pripisuju zapadnim katarima nakon gašenja svijetla kod njihovih sastanaka. Nema sumnje, da je i među bosanskim krstjanima bilo ljudskih slabosti, ali im ni najljući njihovi protivnici ne predbacuju ništa, što bi ma i najmanje podsjećalo na onakve ekscese, o kojima nerijetko govore inkvizicijski protokoli i polemički spisi protiv katara i njima sličnih sljedbi na Zapadu.

de peccatis suis que ante professionem heresis sue commiserunt, pro eo quod nulli hominum restituunt vsuram, furtum seu rapinam, immo reseruant eam sibi uel pocius relinquunt filiis uel nepotibus suis in seculo permanentibus. Ipsi tamen dicunt vsuram nullum esse peccatum. Preterea dico indubitanter quod in annis XVII. quibus conuersatus sum cum eis, non uidi aliquem ex eis orare secreto seorsim ab aliis aut ostendere se tristem de peccatis suis seu lacrimari uel percutere pectus et dicere: propicius esto domine peccatori, siue aliquod aliud huiusmodi quod sit signum contricionis.

2. c. Numquam eciam implorant auxilium uel patrocinium angelorum seu beate uirginis uel sanctorum neque muniunt se signo crucis.

De confessione catharorum

d. Nunc de confessione catharorum dicendum est que et qualis sit et quando faciunt eam et quibus confitentur.

Confessio eorum fit hoc modo: Ego sum hic coram deo et uobis ad faciendum confessionem et ad ponendum me in culpam de omnibus peccatis meis, que sunt in me usque modo, et ad recipendum (!) de omnibus ueniam a deo et uobis. Fit eciam ista confessio coram omnibus publice qui ibi sunt congregati, vbi multocies sunt centum et plures uiri et mulieres cathari et credentes eorum. Et dictam confessionem facit unusquisque eorum quando recipit supra dictam manus imposicionem, et facit eam principaliter prelato eorum tenenti codicem ewangeliorum, uel tocius noui testamenti ante pectus suum. Qui facta absolucione ponit librum svper caput eius, et alii cathari qui adsunt manum dextram incipientes consequenter suas oraciones.

Quando autem quis eorum cadit in peccatum carnis uel in aliud quod sit secundum oppiniones eorum mortale, post receptam manus imposicionem, oportet illum confiteri illud peccatum tantum et non alia et recipere iterum manus imposicionem secreto a prelato suo et ab uno alio ad minus cum eo.

c. Rajner usput spominje, da se katari nikad ne utječu zaštiti anđela, Bl. Dj. Marije i svetaca i da se nikada ne križaju. Prema Cod. LXIV/12. i T/22. smatraju bosanski *krstjani*, da je križ oznaka đavola, a prema T/25. rugaju se štovanju svetaca, premda su na Bolinu polju 1203. obećali, da će štovati križ i da će osobito svečano slaviti blagdan Sv. Petra i Pavla, Velike i male Gospe i svih svetih.

Ispovijed kod katara

d. Nakon digresije o štovanju svetaca, vraća se Rajner na izvještaj i razmatranje o ispovijedi kod katara. Rajner razlikuje općenitu (javnu) ispovijed, tajnu ispovijed teškoga grijeha i ispovijed lakih grijeha.

Općenitu javnu ispovijed obavlja svaki član katarske sljedbe kad prima gore spomenuto rukopoloženje (duhovno krštenje). Pred starješinom i pred svima sakupljenim sljedbenicima govori: »Evo me ovdje pred bogom i pred vama, da obavim ispovijed i da priznam sve svoje grijehe, koji su u meni dosada, i da od boga i od vas primim oproštenje svih grijeha«. Starješina drži pritom pred svojim prsima knjigu evanđelja ili Novog zavjeta. Nakon odrješenja (Rajner ne veli, kako se daje odrješenje), stavlja starješina knjigu na glavu novoga člana sljedbe, a ostali prisutni katari stavljaju mu na glavu desnu ruku uz neke molitve (Rajner ne kaže, koje ni kakve).

Lyonski rukopis 13. st., što ga je 1852. izdao E. Cunitz pod naslovom »Ein Katharisches Rituale« u Jeni i 1887. L. Clédat u fototipijskom izdanju pod naslovom: »Le Nouveau Testament au XIIIe siècle en langue provençale, suivi d'un Rituel cathare«, donosi točan obred čitave službe ispovijedi kod francuskih katara. Jordan Ivanov preveo je čitav tekst ove službe u svojoj studiji »Bogomilski knigi i legendi«, Sofija 1925. str. 118—120.

Tajnu ispovijed obavlja, čini se, onaj član sljedbe, koji je nakon duhovnog krštenja počinio neki teški grijeh. On tada

Item de uenialibus fit confessio hoc modo: vnus pro omnibus loquens alta uoce omnibus inclinatis in terra coram prelato tenente librum ante pectus suum dicit: nos uenimus coram deo et uobis ad confitendum peccata nostra quia multum peccauimus in uerbo, opere, in uisione et cogitacione, et cetera huiusmodi.

Unde apparet manifeste quod omnes cathari sine confessione moriuntur in peccatis suis. Et hoc modo confitentur ipsi semel in mense si commode possunt.

De satisfactione

e. Nunc dicendum est si cathari faciunt opera sua pro satisfactione peccatorum que priusquam profiterentur heresim commiserunt. Ad quod dico quod non, licet ignorantibus fortasse hoc mirabile uideatur. Nam frequenter orant et ieiunant et abstinent se omni tempore a carnibus, ouis et caseo, que omnia uidentur esse satisfactoria pro peccatis eorum, et de quibus ipsi sepe inaniter gloriantur.

Sed est in eis triplex error qui facit dicta opera non esse satisfactoria. Primus est quod culpa et pena totaliter dimmittitur per suam manus imposicionem et oracionem, uel per oracionem tantum iuxta albanenses sicut supra dictum est. Secundus est quod deus nemini infert penam purgatoriam quam penitus esse negant, neque temporalem, quam a dyabolo inferri putant in hac uita. Tercius error est quod predicta opera non iniunguntur eis cum fuerint cathari in penitenciam
siue in remissionem peccatorum suorum. Tercius est quod tenetur quilibet necessario facere illa opera tamquam precepta dei. Ita puer X annorum qui numquam ullum omnino peccatum mortale commiserat, antequam fieret catharus, sicut senex qui

treba da ispovjedi samo taj grijeh i da od svoga starješine u tajnosti ponovno primi rukopoloženje duhovnoga krštenja. Kod toga valja da je prisutan još jedan član sljedbe.

Ispovijed lakih grijeha obavljaju katari po Rajneru ovako: jedan uime svih prisutnih govori starješini, koji drži pred svojim prsima knjigu evanđelja ili Novoga zavjeta: »Mi smo došli, da pred bogom i pred vama ispovjedimo svoje grijehe, jer smo mnogo sagriješili riječju, činom, pogledom, mišlju i t. d.«. Ovu općenitu ispovijest lakih grijeha obavljaju katari svakoga mjeseca, ako im je to lako moguće. Račkí u Radu X. 218. kaže, da su ovu mjesečnu ispovijed obavljali i vjernici, koji su bili primljeni samo u spoljašnu vezu s *crkvom bosanskom*. Oni su tako jedamput mjesečno priznavali svoje griješno življenje.

Predstavnici bosanskih *krstjana* obećali su na Bolinu polju 1203., da će imati svećenike, koji će barem u nedjelje i (zapovijedane) blagdane slušati njihove ispovijedi. Tu je riječ o tajnoj ispovijedi, kako je propisuje i vrši rimska crkva. Ali prema I. a. 57. fol. 78v/20. i T/37. bosanski *krstjani* osuđuju sakramentalnu ispovijed i uče, da onaj, koji je teško sagriješio, treba ponovno primiti duhovno krštenje rukopoloženjem. Sve je to u potpunom skladu s Rajnerovim izvještajem. S tim u vezi suprotstavlja bosanski vikar Bartol 1373. u svojem 21. pitanju obrede bosanskih *krstjana* tajnoj ispovijedi po obredu rimske crkve. Iz toga valja zaključiti, da su bosanski *krstjani* obavljali pokoru na sličan način, kako prikazuje Rajner.

Zadovoljština

e. Rajner priznaje, da katari često mole i poste, i da nikad ne jedu mesa, jaja i sira, ali upozoruje, da oni to ne čine kao zadovoljštinu za grijehe, što su ih počinili prije svoga stupanja u sljedbu, kako bi to mogli misliti oni, koji nisu točno upućeni u nauk i život katara.

Česte molitve, postovi i uzdržavanje od mesa i lakticinija, veli Rajner, nisu i ne mogu biti kod katara zadovoljština za njihove prijašnje grijehe, jer se po njihovoj nauci kod duhovnog krštenja, kojim bivaju primljeni u sljedbu, potpuno oprašta i krivnja i kazna za sve grijele. Osim toga katari poriču čistilište, a za vremenita zla na ovom svijetu smatraju, da ih nanosi đavao. Katari ne vrše svoje molitve, ne poste, ne uzdržavaju se od mesa, lakticinija i od žene, da time čine pokoru za svoje grijehe, nego zato, jer su to prema svom dualističkom shvaćanju i božjoj zapovijedi dužni činiti. To se potpuno podudara s naukom bosanskih *krstjana*, kako je prikazuje I. a. 57. fol. 78v/18. i 30., Cod. LXIV/3. i 4. i T/40. i 43. S time, što katari

nunquam a peccato cessauit. Non enim gra
catharus apud eos si bibit toxicum uolens
pro morte uitanda comederet pullum de
uel in aliquo casu necessitatis, nec ecian
punietur secundum eos. Idem eciam dicunt
supra ostensum est.

f. Item elemosinas paucas aut nullas fa
neis, nisi forte propter scandalum uicinorum
et ut honorificentur ab eis, paucas suis p
triplex racio, quarum prima est quia non
maiorem gloriam in futuro, neque suorum ue
Secunda est quia omnes fere sunt auarissimi e
causa quia pauperes eorum, qui tempore perse
bent uictui necessaria uel ea quibus possint re
ceptatoribus res et domos que pro eis destruun
inuenire aliquem qui uelit eos tunc recipere, se
multos inueniunt.

Fol. 85v/2.

g. Praeterea non est ommittendum de oracione eorur
ipsi putant necessario dicendam, et maxime quando su
bum uel potum. Siquidem ex eis multi in suis infirn
dixerunt aliquando eis qui ministrabant eis quod ipsi
nerent aliquid cibi uel potus in os eorum si illi infir

[5] Izjave i iskazi optuženika i svjedoka pred tribunalom in
glase ponešto drugačije: »item quod eleemosynae factae, nisi
ecclesiae Dei, quae ipsi haeretici erant, nihil valebant« (D 23.).
izjavom u karkasonskom procesu protiv albigenza slaže se iskaz
Maurinija D 197., Petra Maurinija D 225., Bernarda Franca

ne priznaju nikakva *opera satisfactoria*, bit će u vezi obećanje predstavnika bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203. CD III. 25., da će imati svećenike, koji će ispovijedati i zadavati pokoru.

f. Prema Rajneru, milostinja je među katarima gotovo nepoznata. Tuđima oni uopće ne daju milostinje, osim da ne bi sablaznili svoje susjede ili da bi ih susjedi hvalili, a svojim siromasima daju samo rijetko. Kao razlog ovome navodi Rajner ponajprije naučavanje katarske sljedbe, prema kojemu se katari na osnovu milostinje ne nadaju nikakvoj nagradi u vječnosti niti oproštenju grijeha. Drugi je razlog, jer su katari, veli Rajner, veoma škrti. Konačno pripominje Rajner, da siromašni članovi njihove sljedbe, koji ne mogu uzvratiti ili nadoknaditi pruženu im pomoć za vrijeme progona, jedva nalaze nekoga, tko bi im pomogao, dok bogatim katarima mnogi pomažu. S načelnim stavom sljedbenika katarske sljedbe prema milostinji, kako ga crta Rajner, suglasan je načelni stav bosanskih *krstjana*, prikazan u I. a. 57. fol. 78/v26., Cod. LXIV/32. i T/50. Pritom valja uzeti u obzir, da stilizacija ovih optužaba protiv katara i protiv bosanskih *krstjana* nije vlastit izražaj katarske sljedbe i *crkve bosanske*, nego *propositio damnabilis*, sastavljena od inkvizitora, koji je načelni stav katarske sljedbe prema milostinji gledao svojim očima, u odnosu prama rimskoj crkvi. Katari su smatrali, da je milostinja načelno nedopuštena, ako se daje rimskoj crkvi, a preporučivali su davati milostinju članovima sljedbe, kad su trebali pomoć. U praktičnom su životu znali odstupati i od jednoga i od drugoga. Inovjercima su davali milostinju, da se sakriju, a kad su pomagali samo one svoje sumišljenike, koji su im mogli vratiti, nije to bio načelni stav njihove sljedbe, nego odstupanje od duha zajednice i popuštanje egoističkim instinktima, koje se nalazi i drugdje, a nije neka specifična vlastitost sljedbenika katarske sljedbe.

g. Molitve, što ih vrše katari kad uzimlju jelo ili piće, nisu po shvaćanju katarske sljedbe dobrovoljna djela, nego božja zapovijed. Zato mnogi od njih traže, da im oni, koji ih dvore kad su bolesni, ne daju ni hrane ni pića, ako bolesnik ne može izmoliti barem Očenaš. Toga radi mnogi od njih na taj način

---

Vilima Bavilija D 247. i t. d. u inkvizicijskim protokolima 14. st. Cod. Vat. 4030. Katari su učili, da valja davati milostinju svojima, t. j. katarima, a da ne valja milostinjom podupirati rimsku crkvu, jer je to beskorisno, štetno i grješno (D 198., 253., 234.).

possent dicere pater noster ad minus. Vnde uerisimile est quod multi ex eis occidunt se ipsos hoc modo[6].

h. Ex premissis itaque apertissime patet quod cathari nullam faciunt penitenciam, maxime cum non habeant contricionem de peccatis, neque ea confiteantur, aut pro eis satisfaciant, quamuis multum se affligant, et quod pro suis erroribus in eternum punientur.

De ordinibus catharorum et de officiis eorum

8. Nunc dicendum est de quarto et ultimo sacramento catharorum, scilicet de ordine. Et primo quot ordines habeant, secundo de nominibus eorum, tercio de officio cuiusque ordinis, quarto et quinto a quibus et quo fiunt. Ultimo additur quot et vbi sunt ecclesie catharorum.

a. Ordines catharorum sunt quatuor. Ille qui est in primo et maximo ordine constitutus, uocatur episcopus, ille qui in secundo filius maior, ille qui in tercio filius minor, et qui in quarto et ultimo dicitur dyaconus. Ceteri, qui sunt inter eos sine ordinibus, uocantur christiani et christiane.

---

[6] Suglasne izjave i iskazi optuženika i svjedoka pred inkvizicijom potvrđuju, da su katari i njima slične sljedbe ovako postupali s bolesnicima. Zvali su to: biti »in endura« (D 19, 20, 24, 25, 138, 139, 154, 205, 249, 250, 271).

ubijaju sami sebe. U vezi s bosanskim *krstjanima* važno je naglasiti, da su se katari prema Rajnerovu izvještaju smatrali obvezanima božjom zapovjeđu kod uzimanja jela i pića moliti stanovite molitve, kojih je najbitniji dio Očenaš. To su one molitve, koje su katari molili kod blagoslova i lomljenja kruha, što ga je prema Rajneru (6. b.) prije jela vršio »qui prior est professione uel ordine«. Kad nije bilo biskupa ni drugoga starješine, vršio je taj obred i ove molitve »qui prior est professione«, t. j. onaj, koji je najduže pravi član sljedbe. Sve to potvrđuje, da je bilo ispravno nagađanje Račkoga, da rukopis *krstjanina* Radosava, pisan za *krstjanina* Gojsava, predstavlja neke vrste molitveni priručnik onih bosanskih krstjana, koji su bili pravi članovi *crkve bosanske*, ali nisu bili članovi hijerarhije, dok su za viši razred bosanskih *krstjana* bile određene druge knjige, koje su sadržavale i druge obrede poput katarskog obrednika 13/4. st. iz Francuske.

h. Svoje razmatranje o pokori kod katara završuje Rajner konstatacijom, da katari uopće ne čine pokore, jer se ne kaju za svoje grijehe, ne ispovijedaju ih i ne čine za njih zadovoljštinu. To je bio načelni stav i *crkve bosanske* prema tajnoj ispovijedi i prije abjuracije na Bolinu polju i kasnije, sve do propasti *crkve bosanske* po svjedočanstvu BP/8. — I. a. 57/20. — T/37. — LXIV/29—31. — I. a. 57/XXI.

Redovi i službe u katarskoj sljedbi

8. U poglavlju o redovima i službama u katarskoj sljedbi želi Rajner govoriti o tome, koliko ima redova u katarskoj sljedbi, kako se ti redovi zovu, koja im je zadaća i služba, tko ih dijeli i tko ih prima.

a. Katari imadu, prema Rajneru, četiri reda. Onaj, koji je u hijerarhijskoj ljestvici njihove sljedbe prvi i najviši, zove se biskup. Drugi je po redu »stariji sin«, treći se zove »mlađi sin«, a četvrti i posljednji đakon. Ostali katari, koji nisu primili ni jednoga od spomenutih redova, zovu se kršćani i kršćanke. Tako su i predstavnici bosanskih *krstjana* u abjuraciji na Bolinu polju 1203. zvali svoju sljedbu ili bratstvo: »Nos priores illorum hominum, qui hactenus singulariter Christiani nominis prerogativa vocati sumus in territorrio Bosne . . .« (CD III. 24.). Bosanski su *krstjani* imali svoga biskupa, koji se obično zove *ded bosanski*, a smatrao se Kristovim namjesnikom i nasljednikom apostola Petra (I. a. 57. fol. 78v/11. i T/17.). Osim toga spadali

b. Officium episcopi est te-
/2. nere semper prioratum in omnibus que faciunt, scilicet imposicione manus, in fractione panis et incipiendo orare. Idem seruat filius maior absente episcopo. Similiter facit filius minor absente episcopo et filio maiore. Preterea isti duo filii simul uel separatim discurrunt uisitando catharos et catharas omnes qui sunt sub episcopo et omnes tenentur obedire eis. Similiter in omnibus seruant et faciunt dyacones unusquisque in suis subditis, absentibus episcopis et filiis. Et est notandum quod episcopus et filii habent in singulis ciuitatibus et maxime in quibus morantur cathari singulos dyacones. Item dyaconorum officium est audire confessionem peccatorum uenialium a subditis suis, que fit semel in mense, de quo supra dictum est, et facere eis absolucionem iniungendo eis tribus diebus ieiunium siue C inclinaciones flexis genibus, et appellatur istud seruicium ut ita loquar caregare seruicium.

c. Fiunt vero ordines predicti ab episcopo et eciam a filiis de licencia episcopi.

d. Ordinacio autem episcopi consueuerat fieri in hunc modum. Mortuo episcopo filius minor ordinabat filium maiorem in episcopum, qui postea ordinabat filium minorem in maiorem filium. Postea eligitur filius minor ab omnibus prelatis et subditis qui sunt congregati vbi fit dicta electio et ab episcopo in minorem filium ordinatur. Et hec ordinacio filii minoris non est demutata inter eos. Illa uero que supra dicitur de episcopo

su u hijerarhiju *crkve bosanske* »gost«, »starac« i »strojnici«, kako se to obično misli. Međutim nazivi tih redova *crkve bosanske* i njihove službe nisu još posve razjašnjene. Zasad možemo samo nagađati, da su ova tri niža reda *crkve bosanske* odgovarala »starijem sinu«, »mlađem sinu« i đakonima katarske sljedbe na Zapadu, kako to misli Rački u Radu X. 221. Valjat će ispitati ne znači li *ded* isto, što i biskup, episkop ili vladika, a *starac* isto, što i presbiter. Nadalje treba ispitati, spada li *gost* doista u hierarhiju *crkve bosanske*, ili ima *gost* sasvim drugi položaj i drugu funkciju, možda kao neke vrste kancelar, diplomatski agent i zastupnik *crkve bosanske* na dvorovima. Konačno će trebati razjasniti naziv, položaj i funkciju *strojnika*. Hierarhija *crkve bosanske*, kako se dosada prikazivala u našoj nauci, podosta se razlikuje od hierarhije zapadnih katara, kako je crta Rajner. Možda će potanje proučavanje hierarhije *crkve bosanske* moći u znatnoj mjeri umanjiti ovu razliku.

b. Biskup ima u svemu, što čine katari, uvijek prvo mjesto: kod duhovnog krštenja, lomljenja kruha i kod molitava. Kad nema biskupa, onda ga zamjenjuje »stariji sin«, a kad nema ni ovoga, »mlađi sin«. Oba sina zajedno, ili svaki zasebno, pohađaju sve članove i članice katarske sljedbe, koji su podložni biskupu, i svi su dužni, da im se pokoravaju. Kad nema ni biskupa ni sinova, zamjenjuju ih đakoni. U svakom mjestu, gdje ima članova sljedbe, *pravih kršćana*, postoji đakon, koga postavlja biskup ili koji od sinova. Đakoni po svojoj službi prisustvuju ispovijedi lakih grijeha, koja se obavlja jednom u svakom mjesecu, daju odrješenje i određuju trodnevni post ili 100 prostracija. Ovu dužnost đakona obavljali su u *crkvi bosanskoj* valjda »strojnici, t. j. oni službenici *crkve bosanske* za koje vikar Bartol u 1. pitanju kaže, da su »instituti per consuetudinem patrie, uidelicet ordinati non canonice«.

c. Redove dijeli biskup, a po biskupovu ovlaštenju mogu ih dijeliti i sinovi.

d. Kad bi umro biskup, tada bi obično mlađi sin zaredio starijega za biskupa, a ovaj je zatim zaredio mlađega sina za starijega. Onda svi starješine i članovi sljedbe, koji su se sastali, izaberu novoga »mlađega sina«, kome novi biskup podijeli red. Ali ovaj način ređenja nije zadovoljavao katare »s ovu stranu mora« (*citra mare*), t. j. u Italiji, jer im se činilo, da tako sin zaređuje oca, a to nisu smatrali prikladnim. Zato se

mutata est ab omnibus catharis morantibus citra mare d
tibus quod per talem ordinacionem uidetur quod filius inst
patrem, quod satis apparet incongruum. Vnde fit modo
in hac forma, scilicet quod episcopus ante mortem suam or
filium maiorem in episcopum. Altero istorum mortuo filius
nor efficitur filius maior et episcopus eadem die. Et ita
quelibet ecclesia catharorum habet duos episcopos. Vnde Io
nes de lugio, qui est vnus ex illis taliter ordinatis, ser
describit se in epistolis suis sic: Iohannes dei gracia filius n
et ordinatus episcopus et cetera. Verum presens utraque
nacio est reprehensibilis manifeste quia neo umquam filius
nalis suum instituit genitorem et nusquam legitur quod
et eadem ecclesia habuerit eodem tempore duos episcopos,
nec vna mulier duos legitimos uiros.

e. Fiunt autem omnes ordines supradicti cum imposic
manus et attribuitur illis gracia scilicet conferendi ordines
moratos et dandi spiritum sanctum soli episcopo eorum uel
quicumque est prior uel auctor in tenendo
1. librum noui testamenti super caput illius cui imponitur ma

f. Proinde omnes cathari laborant in maximo dubi
periculo anime verbi gracia si prelatus eorum et maxime
scopus occulte commiserit mortale peccatum, quales eciam
multi reperti sunt inter eos. Omnes illi quibus ipse mar
suam imposuit sunt decepti et pereunt si in eo statu deced
Eciam causa huius periculi euitandi omnes ecclesie catharor
vna excepta solummdo uel duabus, receperunt secundo et ali
tercio consolamentum id est manus imposicionem quod est ba
smum eorum, vt supra dicitur. Et de predictis est fama pub
inter eos.

Quot sunt ecclesie catharorum

9.a. Sunt autem XVI omnes ecclesie catharorum. Nec im
tes mihi, lector, quod eas nominaui ecclesias, sed pocius
quia ita se uocant: Ecclesia albanensium uel donnezacho, ecc
sia de concorrezo[7], ecclesia baiolensium siue de baiolo, eccle

[7] Šidak (Rad 259, 80.) smatra vrlo dvojbenim, može li se »i konkorićanske crkve (Concorezzo) dovesti u vezu s Goricom pod Ohr skim jezerom u Albaniji, kako drži Rački (Rad 1, 243.) ili Goricom Tesaliji, kako misli Petranović (49.)«. Međutim Rački u svom prik Petranovićeve rasprave o bogomilima, crkvi bosanskoj i krstjani objelodanjenom u Radu 1, 242—250., Zagreb 1867., upozoruje, da

»sada«, t. j. oko 1250., kad je Rajner pisao svoju Sumu, »s ovu stranu mora« ređenje biskupa vrši tako, da biskup još za svoga života zaredi starijega sina za biskupa. Ako jedan od njih umre, postaje mlađi sin u isti dan starijim sinom i biskupom. Tako gotovo svaka katarska crkva ima dva biskupa. Zato se stariji sin katarske crkve u Veroni Ivan *de lugio*, koji je tako zaređen, u svojim pismima naziva »Ivan, božjom milošću stariji sin i zaređeni biskup«.

e. Spomenute redove dijeli biskup, odnosno stariji ili mlađi sin, rukopoloženjem i držanjem knjige Novoga zavjeta nad glavom ređenika.

f. Rajner dalje izvješćuje, da katari žive u neprestanom strahu, nije li koji od njihovih starješina, osobito biskup, tajno počinio neki smrtni grijeh. Oni naime misle, da će svi, koji su od takva biskupa ili starješine primili rukopoloženje, biti osuđeni, ako u tom stanju umru. Stoga su gotovo sve katarske crkve primile duhovno krštenje po drugi, a neke i po treći put, da izbjegnu toj pogibli. Prema T/34. i bosanski *krstjani* smatraju, da oni, koji su primili duhovno krštenje, treba da to krštenje ponovno prime kad god sagriješi onaj, koji im je podijelio duhovno krštenje. T/33. prenosi grijeh djelitelja duhovnog krštenja i na duše u blaženstvu, koje prema T/33. padnu iz neba u pakao (t. j. opet u jedno životinjsko ili ljudsko tijelo na zemlji), čim sagriješi onaj, koji ih je za života duhovno krstio.

Koliko ima katarskih crkava i gdje se nalaze

9.a. Rajner poznaje 16 crkava, t. j. vjerskih općina katarske sljedbe, koje imaju svoga biskupa. On ih najprije samo nabraja i veli, da sve navedene katarske crkve potječu od katar-

---

Schmidt pogriješio u zemljopisu, kad govori o katarima u slavenskim zemljama: »Ove pogrješke, kano Drugurii, Drogometii, Corezii itd. ispravio je koje pokojni Šafařik, koje dr. Petranović...«. Kad je kasnije Rački i lično proučio Rajnerove podatke, veli u Radu 7, 161/2, Zagreb 1869.: »Stoga nam je za čudo kako je... Šafařik tražio... mjesta Concorezo seu Corezium, de Sensano« u Arbanaskoj, te u prvom nazirao

vincentina siue de marchia, ecclesia florentina, ecclesia de uale spolitana, ecclesia francie[8], ecclesia tholosana, ecclesia carcassonensis, ecclesia albigensis, ecclesia sclauonie[9], ecclesia latinorum de constantinopoli, ecclesia grecorum ibidem, ecclesia philadelphie in romania[10], ecclesia burgarie, ecclesia Dugmuthie[11]. Et omnes habuerunt originem a duabus ultimis[12].

b. Prima, scilicet albanenses, morantur uerone et in pluribus ciuitatibus lumbardie et sunt numero fere circiter quingenti utriusque sexus.

c. Illi autem de concorrezo diffusi sunt fere per totam lombardiam et sunt utriusque sexus M et D et plures eciam.

d. Baiolenses mantue, brixie, bergami et in comitatu mediolani, sed pauci, et in romaniola, et sunt CC.

e. Ecclesia de marchia nihil habent Verone, et sunt circiter C.

f. Illi de tuscia et de uale spolitana fere centum.

g. Ecclesia francie morantur verone et in lombardia et sunt circiter CL.

h. Ecclesia tholosana et albigensis et carcassonensis, cum quibusdam qui olim fuerunt agenensis ecclesie que fere destructa est, sunt fere CC.

»Goricu v Albanii, južne od jezera Ochridskécho«, a u drugom njeko mjesto »snad nekde v Albanii«. Ovim je putem pošao i dr. Božidar Petranović... Isto tako učeni Schmidt, koj »Dugunthia, Dragomethia« proteže na dalmatinski Trogir, razumijeva si pod »Corezium, Concorezzo« slovensku Goricu na Soči... Čemu tražiti »de Sensano, Albanum, Concorezzium, Bagnolo« po Arbanaskoj, Macedoniji, Dalmaciji i Gorici, kada se ova imena upravo u tom obliku odazivaju u mjestih u gornjoj Italiji: Albanu, Desenzanu, Concorezzu i Bagnolu, kamo nas sam Reinerio upućuje?«. Sasvim je dakte netočna tvrdnja, da je Rački držao, da se Concorezzo može dovesti u vezu s Goricom pod Ohridskim jezerom u Albaniji. Rački u Radu 1, 245. još ništa ne kaže o tome, gdje se po njegovu mišljenju nalazila konkorićanska crkva, već samo otklanja Schmidtov smještaj kao pogrješan ističući, da su Schmidtovu pogrješku ispravili Šafarik i Petranović. Kasnije, kad je Rački sam proučio geografijski smještaj Rajnerovih podataka o katarskim crkvama, Rački u Radu 7, 161/2. izrijekom otklanja svaki drugi smještaj albanićanske, konkorićanske, bajolićanske i t. d. crkve osim »u mjestih u gornjoj Italiji: Albanu, Desenzanu, Concorezzu i Bagnolu, kamo nas sam Reinerio upućuje« (Isp. Rajner 9. c.).

[8] Francuski bjegunci, koji su se pred progonima sklonili u sjevernu Italiju. Protivuheretički spis iz g. 1235. zvan Supra stella zove ih »Francigenae, qui ex toto non sunt ex fide Albanensium, nec ex fide Concorriciorum«. D. 53.

[9] Rajnerovu »Sclavoniju« treba poput područja »in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatie, juxta Hungarorum nationem«, što ga krajem prve četvrti 13. st. spominju kardinal Konrad i kronist Matej Parižanin,

ske crkve u Bugarskoj i Dugmuthiji. Koliko znamo iz drugih izvora, bugarska je crkva naučala umjereni (i zato privremeni) dualizam, dok je crkva Dugmuthije (Dugunthije, Drugurije) prianjala uz strogi dualizam, koji prihvaća dva vječna počela, jedno dobra i drugo zla.

Rajner daje ove podatke o pojedinim katarskim crkvama:

b. Pripadnici crkve albanićana prebivaju u Veroni i u različitim gradovima Lombardije, a ima ih oko 500 obojega spola.

c. Konkorićani su rašireni gotovo po cijeloj Lombardiji, a ima ih preko 1500.

d. Bajolićani su nastanjeni u Mantovi, Bresciji, Bergamu, oko Milana i u Romagni, a ima ih u svemu oko 200.

e. Katarska crkva u marki Vicenza broji oko 100 sljedbenika.

f. Malobrojni su katari u Toskani i u Spoletu, ima jih oko 100.

g. Francuskih katara ima u Veroni i u Lombardiji, svega oko 150.

h. Francuskih katara u Albi, Toulouse i Carcassonne, zajedno s ostacima rastepene katarske crkve u Agenu, ima oko 200.

---

tražiti u Bosni, kako je to učinio već Rački u Radu VII., 163. U protivuheretičkom spisu iz g. 1235., nazvanom Supra stella, veli se, da među Konkorićanima imade Slavena, koji uče, da je Krist, kad je uzašao na nebo, napustio tijelo, koje je imao za svoga zemaljskog života: »Concorriccii vero dicunt... quod Christus non comedit, non bibit corporaliter, et adhuc quidam eorum, qui appellantur Sclavi, dicunt quod quando Christus ascendit in coelum, carnem quam habebat in terra, dimisit« (D. 61.). Döllinger je o. c. II. 612. prema Cod. Scotorum u Beču objelodanio popis zabluda albigenza, banjolićana i konkorićana »qui habent haeresim suam de Sclavonia.« Odsjek, što ga objelodanjuje Döllinger, počinje se: »Quidam alii de Bulgaria credunt...«, pa nije jasno, kamo autor ovoga popisa stavlja svoju »Sclavoniju«: da li u Bugarsku ili u Bosnu, ili poput kardinala Konrada i kronista Mateja Parižanina neodređeno in finibus Bulgarorum, Croatiae et Dalmatiae, juxta Hungarorum nationem. U svakom slučaju vidimo, da je postojalo uvjerenje o vezama ovih krajeva, zvanih Sclavonija, s albigenzima i s konkorićanima, t. j. s katarima u južnoj Francuskoj i u Lombardiji.

[10] Možda Philipoppolis u Trakiji, kamo su oko 970. bili deportirani pavlićani (Plovdiv), ili vjerojatnije Filadelfija u Lidiji (Alachehr).

[11] Različita izdanja čitaju različito: Dugunthie, Dugrance, Dugranicie, Dugunithie, Drugurie, Dragomethie. Rački u Radu VII. 104/5. misli, da su to Dragovići u Trakiji ili vjerojatnije u Makedoniji.

[12] I bivši patarenski biskup u Milanu Bonacursus veli u svom spisu »Contra catharos«: »Haeretici qui habent ordinem suum de Dugrutia... docent duos dominos sine principio et fine« (cit. Rački u Radu VII. 121[1]).

i. Ecclesia latinorum in constatinopoli sunt L.

j. Item ecclesia sclauonie et philadelphie et grecorum, bulgarie et Dugmuthie, omnes similiter fere D.

k. O lector, dicere potes secure quod in toto mundo non sunt cathari vtriusque sexus numero IIII millia. Et dicta computacio pluries olim facta est inter eos[13].

De propriis oppinionibus albanensium

10. Supra ostensum est de communibus oppinionibus et sacramentis siue de ministris catharorum. Amodo dicendum eciam de propriis et primo de ecclesia albanensi, qui alio nomine dicuntur de donzenacho, eo quod errant in pluribus quam ceteri.

a. Primo igitur notabiliter sciendum est quod isti albanenses sunt diuisi in duas partes in oppinionibus contrariis et diuersis. Huius

2. partis caput est belazinansa[14] ueronensis ecclesie episcopus et eum sequuntur plurimi antiquiores et pauci iuuenes eius secte. Alterius uero partis est Johannes de lugio bergamensis, eorum filius maior et ordinatus episcopus, et hunc sequuntur e contrario iuniores et pauci antiquiores et ista pars est maior quam prima.

De oppinionibus belazinansa

b. Prima pars tenet oppiniones antiquiores, quas omnes cathari et albanenses habebant in annis domini currentibus MCC vsque ad annos currentes MCCXXX. Ita quod oppiniones proprie preter communes supra scriptas hec sunt, scilicet:

---

[13] Ova se brojka odnosi na prave članove katarske sljedbe, koji su duhovnim krštenjem bili primljeni u sljedbu, te su preuzeli stroge obveze, koje su vezale savršene ili prave kršćane, razlikujući ih od mrsnih ljudi. Pristaša ove sljedbe, koji su na samrti primili duhovno krštenje, bila je velika množina. Kod Gretsera o. c. 35. glasi gornji tekst: »... in toto mundo non sunt cathari utriusque sexus numero IIII millia, sed credentes innumeri«.

[14] Prokletstvo, što ga izriče rukopis Jugoslavenske akademije III. a. 41. fol. 31. (objelodanio N. Ružičić 1898. u Spomeniku Srpske akademije XXXI, 29.) nad Rastudijem-Aristodijem i svim hereticima bosanskim i humskim, navodi na prvom mjestu, prije Rastudija-Aristodija, nekog Belizmenca: »Belizmenac, Rastudije, Dražilo, Tvrdoš ... i vsi jeretici bosnscii i hlmscii da budut prokleti ...«. Uzevši u obzir činjenicu, kako se lako kod prepisivanja iskrive tuđa imena, moglo bi se pomišljati na to, da je Ružičićev Belizmenac istovetan s patarenskim biskupom veronske crkve Belazinansom, što ga Rajner spominje kao predstavnika i vođu starijih albanićana. Belazinansa zastupa prema Rajnerovu izvještaju

i. Latinska crkva u Carigradu broji oko 50 katara.

j. U grčkoj crkvi u Carigradu, u Slavoniji, Filadelfiji, Bugarskoj i u Dugmuthiji ima ukupno oko 500 katara.

k. Rajner navodi, da su sami katari više puta izvršili popis, pa ističe, da na čitavom svijetu broj svih katara, t. j. savršenih (duhovno krštenih) članova katarske sljedbe obojega spola, ne dosiže 4000 (ali vjernika imaju veoma mnogo).

U čemu se albanićani razilaze od ostalih katara

10. Dosad je Rajner izvještavao o naučavanju, obredima i službama katarske sljedbe, koje su zajedničke svim katarima. Opetovano je istaknuo, da se albanićani, kojih ima u Veroni i po Lombardiji, podosta razlikuju od ostalih katara. U ovom poglavlju iznosi Rajner glavne razlike između albanićana i ostalih katara.

a. Prije svega upozoruje Rajner, da su sami albanićani među sobom podijeljeni. Stariji slijede uglavnom Belazinansu, biskupa katarske crkve u Veroni, dok mlađi smatraju svojim učiteljem Ivana *de lugio*, starijeg sina i zaređenog biskupa u istom gradu. Ivan ima među albanićanima više pristaša nego Belazinansa.

Nauka veronskog biskupa Belazinanse

b. Belazinansa zastupa među albanićanima stariju struju, kojoj su pripadali svi katari, pa i albanićani, tamo od 1200. do 1230. Stariji albanićani, na čelu s Belazinansom, učili su oko 1230.:

---

10. b. stariju nauku, koju su 1200—1230 prihvaćali svi albanićani. Ova se starija verzija albanićanske nauke podudara s naukom crkve bosanske, koju crkvi bosanskoj pripisuju latinska domaća vrela, a sasvim je različita od novije verzije, koju je prema Rajneru 9. c. među albanićane unio Ivan de lugio. Cod. Vat. 4255. fol. 54. primjećuje, da se pristaše dualizma nazivaju različitim imenima: »apud quosdam enim appellantur Albanenses, apud alios illi de Gesençano, apud alios illi de Blasmanta. Alii qui ponunt unum principium, similiter diversis nominibus haeresiarcharum sicut successive mutantur« (D. II. 327.). Iz ovoga se vidi, da se struje unutar pojedinih katarskih crkava, a onda i čitave crkve, nazivaju po svojim herezijarsima. Jedan je od njih bio Blasmanta. Nije li taj Blasmanta istovetan s Rajnerovim Belazinansom i s Belizmencom (III. a. 41. fol. 31.)? Ako se ovo nagađanje ma i djelomično obistini, tada imamo nov dokaz za vezu italskih heretika s bosanskim krstjanima, jer se samo tako može protumačiti prokletstvo nad Belizmancom. Zašto bi srpski sinodici proklinjali nekog gornjoitalskog herezijarha, ako on nema nikakve veze s njihovim područjem?

Quod sunt duo principia ab eterno, uidelicet boni et mali.

Item quod trinitas, scilicet pater et filius et spiritus sanctus, non est unus deus, sed quod pater est maior filio et spiritu sancto.

Item quod utrumque principium, seu uterque deus, creauit suos angelos et suum mundum et quod iste mundus est creatus, factus et formatus a malo deo, et omnia que in eo sunt.

Item quod dyabolus cum suis angelis ascendit in celum et facto ibi prelio cum michaele archangelo et angelis boni dei extraxit inde terciam partem creaturarum dei et infundit eas cotidie in humanis corporibus et in brutis et eciam de uno corpore eas transmittit in aliud donec omnes reducentur in celum. Vocantur autem iste dei creature secundum eos populus dei et anime atque oues israel et eciam multis aliis nominibus.

Item quod dei filius non assumpsit humanam naturam in ueritate, sed eius similem ex beata uirgine, quam dicunt fuisse angelum, nec uere comedit nec uere bibit, nec uere passus est nec uere mortuus et sepultus, nec eius resurrectio fuit uera, sed fuerunt hec omnia putatiue, sicut de eo legitur in luca: vt putabatur filius ioseph. Similiter dicunt de omnibus miraculis que ipse christus fecit.

Odvijeka postoje dva počela, počelo dobra i počelo zla. Bosanski su se *krstjani* doduše uvodnom formulom svoje abjuracije na Bolinu polju 1203. odrekli dualizma, ali im I. a. 57. fol. 78v/1., *Cod. LXIV*/6., 7. i 8. i T/1. i 2. suglasno i dalje pripisuju dualističku nauku prvotnog, još neublaženog oblika.

Trojstvo nije jedan Bog, jer je Otac veći od Sina i Duha svetoga. *Cod. LXIV*/19. pripisuje bosanskim *krstjanima* propoziciju: »Christus non est filius Dei aequalis Patri.«

Svako počelo, t. j. i bog dobra i bog zla, stvorio je svoje anđele i svoj svijet. Ovaj vidljivi svijet i sve, što je na njemu, stvorio je, načinio i oblikovao bog zla. Uvodnom formulom u abjuraciji na Bolinu polju odriču se bosanski *krstjani* ove nauke i ističu, da je vječni bog sve stvorio i otkupio ljudski rod. Uza sve to, ostali su prema I. a. 57. fol. 78v/1., *Cod. LXIV*./6., 7., 8. i T/1. i 2. i dalje kod svog naučavanja. Naša tri odlična bosanska *krstjana* 14. V. 1461. naglašuju da vjeruju u jednoga, pravoga, svemogućega boga, stvoritelja svega, što je vidljivo i nevidljivo, pa se time formalno odriču dualizma, koji je bio svojstven neomanihejskim sljedbama.

Đavao je sa svojim anđelima uzišao na nebo i tamo je zapodjeo bitku s arhanđelom Mihovilom i anđelima dobroga boga. Tom je prilikom đavao sa sobom poveo jednu trećinu anđela, što ih je stvorio bog dobra, i đavao ih odonda svakodnevno ulijeva u ljudska i životinjska tijela, pa i iz jednoga tijela u drugo, dok se svi na kraju opet ne vrate u nebo. Stariji albanićani zovu ove božje stvorove dušama i različitim drugim imenima. Slično tvrde i bosanski *krstjani* prema I. a. 57. fol. 78v/23. i 24., *Cod. LXIV*/7. i 9. i T/4—6.

Božji sin nije uzeo istinsku ljudsku prirodu, nego sličnu iz blažene djevice, za koju vele stariji albanićani, da je bila anđeo. Krist nije uistinu ni jeo ni pio, nije uistinu podnio nikakvih muka, nije uistinu umro, niti je bio pokopan i nije uistinu uskrsnuo. Sve je to bilo samo naoko, samo prividno, kao što su i sva čudesa, što ih je Krist učinio, bila samo prividna. Predstavnici bosanskih *krstjana* porekli su doduše sve te zablude time, što su u uvodnoj formuli svoje abjuracije Krista priznali otkupiteljem ljudskoga roda. Ali *crkva bosanska* ostala je prema I. a. 57. fol. 78v/2—4., Cod. LXIV/21—28. i T/13—15. i dalje kod svoga naučavanja, da je Krist imao samo prividno tijelo, da nije podnio muka, da nije ni umro ni uskrsnuo.

Item quod abraham, isaac et iacob et moyses et omnes antiqui patres atque iohannes baptista fuerint inimici dei et ministri dyaboli.

Item quod dyabolus fuerit auctor totius ueteris testamenti exceptis hiis libris: iob, psalterio, libris salomonis, sapiencie, jesu filii syrach, ysaie, Jeremie, ezechiel, daniel et XII prophetarum, quorum quosdam dicunt esse scriptos in coelo, illos scilicet, qui fuerunt scripti ante destructionem ierusalem, quam dicunt fuisse celestem[15].

Item quod mundus iste numquam habebit finem.

Item quod iudicium futurum iam factum est, nec amplius fiet.

Item quod infernus et ignis eternus seu pene eterne sunt in isto mundo et non alibi.

Siquidem predictas oppiniones tenebant omnes albanenses in predicto tempore generaliter, exceptis simplicioribus, quibus singula non reuelabantur.

De oppinionibus Johannis de lugio

c. Appiniones (!) uero iohannis de lugio supradicti et sequencium eum hic inferius describuntur.

Et primo sciendum est quod dictus iohannes adhuc tenet aliquas predictarum oppinionum et quasdam penitus mutauit in peius. Errores aliquos plurimos aperte finxit uel sub secretis.

Apperte fingit itaque dictus Johannes de lugio albanensis quod duo sunt principia seu dij uel domini ab eterno, vnum scilicet boni et alterum mali, sed diuersimode quam
1. primi, vt infra apparebit.

Trinitatem uero et unitatem iuxta fidem catholicam in deo penitus negat.

---

[15] U 5. glosi Srećkovićeva evanđelja k priči o milosrdnom Samarjaninu Lk. 10, 30—35. tumači se Jeruzalem kao žilište svetih, očito u vezi s 21. poglavljem Apokalipse.

Stariji su albanićani smatrali Abrahama, Izaka, Mojsiju i patrijare st. z., kao i Ivana Krstitelja, božjim neprijateljima i đavoljim slugama. Tako su prema I. a. 57. fol. 78v/7. i 8., Cod. LXIV/16. i 17. i T/10. i 11. učili i bosanski *krstjani*.

Za knjige Staroga zavjeta tvrdili su albanićani, da potječu od đavla, osim knjige Job, psalterija, knjiga Salomonovih Mudrosti, knjige Isusa, sina Sirahova, Izaije, Jeremije, Ezekijela, Danijela i 12 proroka. Za one knjige, koje su pisane prije razorenja Jeruzalema, kažu, da su pisane u nebu, naime u nebeskom Jeruzalemu. Predstavnici bosanskih *krstjana* obvezali su se 1203. na Bolinu polju, da će u svojim bogomoljama čitati knjige nesamo Novoga, nego i Staroga zavjeta, kako to čini rimska crkva. Ipak su i dalje ustrajali u tome, da nisu prihvaćali čitavoga Starog zavjeta. Prema I. a. 57. fol. 78v/6. prihvaćaju bosanski *krstjani* samo psalterij, a *Cod. LXIV*/15. i T/7. govore sasvim općenito i ne spominju ni toga izuzetka.

Albanićani tvrde, da ovaj svijet nikad ne će imati svršetka.

Veliki sud već je izvršen, i ne će više doći.

Pakao i vječni ogani ili vječne muke postoje samo na ovom svijetu, a ne drugdje.

Na kraju ponavlja Rajner, da su u prvoj četvrti 13. st. albanićani pristajali uz navedene propozicije, izuzevši neuke, kojima se pojedine stvari nisu kazivale.

Nauka Ivana de lugio

c. Sada prelazi Rajner na prikaz naučavanja »starijeg sina« i zaređenog biskupa katarske crkve u Veroni, Ivana *de lugio* i njegovih pristaša. Ivan prihvaća neke od gore spomenutih propozicija Belazinanse, a neke je, veli Rajner, još i pogoršao. Pojedine zablude iznosi Ivan jasno i otvoreno, a druge samo uvijeno.

Otvoreno naučava Ivan *de lugio*, da odvijeka postoje dva počela, bog dobra i bog zla, ali to drugačije shvaća nego stariji albanićani, kako to Rajner kasnije objašnjava.

Ivan *de lugio* potpuno poriče trojstvo i jedinstvo u Bogu.

Primum principium mali iuxta quod ipse asserit uocatur in diuinis scripturis multis nominibus. Dicitur enim malicia, iniquitas, cupiditas, impietas, peccatum, superbia, mors, infernus, calumpnia, uanitas, iniusticia, perdicio, confusio, corrupcio et fornicacio.

Et etiam dicit quod omnia supradicta uicia sunt dij vel dee et quod habent suum esse a malicia quam asserit esse causam primam et quod ipsa causa prima aliquando significatur per predicta uicia. Preterea dicit quod malum principium notatur per linguam de qua beatus iacobus dicit quod est inquietum malum et plenum ueneno mortis. Similiter per diem de quo ait dominus in ewangelio: Sufficit diei malicia sua. Item notatur per illud uerbum apostoli ad corinthios, scilicet: est et non. Item uocatur mons Seyr de quo in Ezechiele dicitur: eo quod fueris inimicus sempiternus dei. Dicitur eciam venter, de quo ait apostolus ad corinthios: quorum deus venter.

Preterea dicit quod ydola gencium que leguntur per totam seriem ueteris testamenti naturaliter sunt dii mali hoc est maligni spiritus. Et quod ipsi gentiles faciebant ymagines eorum vt eos amplius colerent.

Quid plura?

Tedium est mihi scribere multa fabulosa que dictus iohannes scripsit de predictis uiciis et ydolis ut suos asserrere conaretur errores. Consequenter dicendum est quid credit dictus iohannes de creatore omnium uisibilium et inuisibilium. Et primo quid sit creare, secundo si creature facte sint ex nihilo uel create, tercio vtrum creature boni dei fuerint create bone simpliciter et pure sine malicia aliqua, quarto si umquam fuerit in aliquo libertas arbitrij.

Creare secundum eum est ex aliqua preiacenti materia aliquod facere et sic semper sumit et non ex nihilo. Et distinguit creare tripliciter. Primo de bono in melius. Et secundum hanc distinctionem christus fuit a patre creatus siue factus. Vnde illud ysaie: Ego dominus creaui eum. Et apostolus: Pontifex factus in eternum. Secundo dicitur creare de malo in bonum, iuxta illud apostoli: ipsius sumus factura, creati in christo iesu. Et illud genesis: in principio creauit deus celum et cetera, quod sic exponit: in principio, hoc est in filio, qui ait: princi-

Prvo počelo zla naziva Sv. Pismo, veli Ivan *de lugio*, mnogim imenima, kao na pr.: zloća, pohlepa, bezbožnost, grijeh, oholost, smrt, pakao, kleveta, taština, nepravda, propast, blud, jezik, dan, brdo, trbuh i t. d. Idole poganskih naroda zove Ivan zlim bogovima.

Prema Ivanu *de lugio*, stvoriti ne znači učiniti nešto iz ničega, nego iz nečega, što je već prije postojalo. Može se dakle nešto stvoriti tako, da se od dobroga učini nešto još bolje. Tako je, prema Ivanu *de lugio*, otac stvorio ili učinio Krista. Drugi način stvaranja postoji onda, kad se od nečega, što je zlo, učini dobro, kako kaže apostol Pavao: »njegovi smo stvorovi, stvoreni u Kristu Isusu«, i geneza: »u početku«, t. j. u sinu, koji sam sebe zove početkom. Nebo i zemlja nisu stvoreni od ničega, nego od nečega, što je već prije postojalo, a stvoritelj je samo promijenio oblik na bolje. Konačno »stvoriti« može prema Ivanu *de lugio* značiti: promijeniti nešto iz zla u gore. Sva su dobra stvorenja stvorena odvijeka zajedno s bogom dobra i sva zla stvorenja s bogom zla. Stvoritelji ne prethode svoja stvorenja vječnošću, nego uzročnošću, kao što sunce svojih zraka ne prethodi vremenom, nego samo uzročnošću i prirodom.

Ovaj vidljivi svijet stvorio je po Ivanu *de lugio* odvijeka đavao, ili točnije: đavlov otac. Bog dobra ima, po Ivanu *de lugio*, drugi svijet, u kojemu nastavaju ljudi i životinje, slični ovim vidljivima stvorovima. Na tom drugom svijetu postoji i ženidba, a zbivaju se i preljubi. Ljudi, što ih je stvorio bog dobra na svome svijetu, uzeli su protiv njegove volje izabrane žene iz svijeta zlih bogova, i otale su potekli divovi.

Bog dobra, prema Ivanu *de lugio*, nije svemoćan, jer može samo ono, što ovisi o njemu samomu i o njegovim stvorovima, koji nužno izvršuju njegovu volju. Volji i moći dobroga boga postavlja granice njegov neprijatelj: bog zla. Ta se dva počela oduvijek međusobno bore, i bog zla oduvijek se protivi bogu dobra, njegovu sinu i njegovim stvorovima. Bog zla moćniji je od boga dobra i njegovih stvorova. Bog dobra želio je učiniti svoje stvorove savršenima, ali to nije mogao izvršiti, jer se tome odupro bog zla, koji svoj udio, t. j. zloću, utiskuje u sve, što

pium quod (!) et loquor uobis. Et dicit expresse idem iohannes quod tunc creauit deus pater celum et terram non ex nihilo sed ex aliquo ad aliquod bonum sicut illi de quibus dicit apostolus: creati in christo in operibus bonis. Tercio dicitur creare: ex malo in peius facere, ad quod inducit illud in codice in titulo de hereticis et manicheis: omnes uetite diuinis legibus et imperialibus constitucionibus hereses et cetera usque ad: ministros creare qui non sunt. Dicit itaque quod omnes creature sunt ab eterno bone create cum deo bono et male cum malo deo et quod creatores non precedunt creaturas eternitate sed causa et quod creature ex deo sunt ab eterno sicut splendor uel radii a sole qui non precedit radios suos tempore sed tantum causa uel natura.

Item dicit quod iste mundus est a dyabolo uel pocius a patre dyaboli et quod numquam habuit principium.

nec finem habebit. Item intelligit quod bonus deus habeat alterum mundum in quo sunt homines et animalia et omnia similia istis uisibilibus et corruptibilibus creaturis, et ibidem fiunt coniugia et fornicaciones et adulteria ex quibus procreantur infantes, et quod etiam turpius, quod populus boni dei duxerint contra preceptum ipsius ibidem filias alienigenas in uxores et filias alieni dei siue malorum deorum et ex tali coitu inhonesto et prohibito nati sunt gigantes et multi alii diuersis temporibus.

Nunc dicendum est si deus bonus creauit creaturas suas puras sine malicia aliqua. Ad hec autem pretermitende sunt multe blasphemie quas ioannes dicit, uidelicet quod deus non est omnipotens. Dicit enim quod deus uult et potest omnia bona quantum in ipso est et in suis creaturis que sibi necessario obtemperant, sed impeditur hec dei uoluntas et potencia ab hoste suo. Item quod alteruter agit in alterutrum ab eterno et quod causa mala, id est deus malus, agit in deum verum et in eius filium atque in cuncta eius opera ab eterno. Et ad hoc inducit multas auctoritates vt est illud uerbum domini ad sathan in iob: tu autem commouisti me aduersus iob ut affligerem eum frustra. Et iterum iob ad deum: mutatus es mihi in crudelem. Item dicit quod ille qui est summus in malo plus potest quam creature que sunt infra sumum deum in bono. Vnde concludit ex premissis quod bonus deus non potuit perfectas facere creaturas suas quamuis hoc uolerit et hoc sibi et creaturis accidit propter resistenciam mali dei qui actum suum siue quandam maliciam ab eterno inseruit in eas, ex qua malicia creature habuerunt posse peccare et ad hoc inducit illud in ecclesiastico: qui potuit transgredi et non est transgressus, malum facere et non fecit. Quod totum simpliciter exponit de

je stvorio bog dobra. Od te zloće, koju im je utisnuo bog zla, imaju stvorovi boga dobra moć griješiti. Samo u Kristu suzbio je bog dobra tu moć griješenja, tako da je ostala bez učinka, i to je ono, što je u Kristu izuzetno i čudesno. Dok je Krist jedini, koji zaslužuje hvalu, svi ostali stvorovi boga dobra zaslužuju da budu pokarani. Ali kad bog dobra kažnjava svoje stvorove radi počinjenih grijeha, tada i on sam čini zlo i ne postupa po načelu dobra, nego služi svome protivniku, bogu zla . . .

Kao primjer stvaranja, kojim se nešto mijenja iz zla u gore, navodi Ivan *de lugio* zakonsku odredbu o hereticima i Manihejima iz Justinijanova kodeksa. Ova odredba glasi u cjelini: »Omnes vetitae legibus et divinis et imperialibus constitutionibus haereses perpetuo conquiescant et nemo ulterius conetur quae reppererit profana praecepta vel docere vel discere: ne antistites eorundem audeant fidem insinuare, quam non habent, et ministros creare, quod non sunt« (Codex Justinianus, V. 2. De haereticis et manichaeis).

Ivan *de lugio* vjeruje, da duše prelaze iz tijela u tijelo i da će se na kraju osloboditi od krivnje i kazne.

christo. Et illud iob: in angelis suis deus reperit prauitatem, et iterum: stelle non sunt munde et cetera. Et illud in primo genesis: sed et serpens erat calidior cunctis animantibus que fecerat deus, et inde sic infert: ergo cuncta animancia calliditate participant, sed plus omnibus serpens, et eo per eum facta est decepcio.

Ad predictum facit aliud eciam quod ipse dicit, scilicet quod nihil est quod habeat liberum arbitrium, eciam deus summus qui etiam non potest perficere suam uoluntatem propter resistenciam hostis sui. Item dicit quod omnis creatura dei boni duxit potentiam ad actum decepta errore quem eciam dicit esse deum summum in malo excepto christo, in quo illa potencia peccandi siue ius transgressoris[15a] ita oppressa est per summum bonum vt caruerit suo effectu, quod mirabile atque insolitum fuit in christo. Ideoque laudabilis est sicut de eo dicitur in libro sapiencie: quis est hic et laudabimus eum et cetera. Et omnes alie creature dei boni uituperabiles extiterunt. Ad hoc autem inducit illud apostoli: vanitati enim creatura subiecta est non uolens. Et iterum: scimus quia omnis creatura ingemiscit et cetera. Item dicit quod quando deus infert penam pro culpis creaturis suis, tunc agit malum nec conuersatur secundum deum, imo seruit aduersario. Item dicit quod cum deus dicit: ego sum et non est alius deus, et iterum: videte, videte, quod ipse ego sum deus, et similia, duplicando, tunc mouetur ab aduersario. Deus enim uerus semel tantum loquitur et idipsum non repetit sicut dicit iob . . .[15b] et putat predicta omnia fuisse facta in quodam altero mundo dei ueri. Item credit quod anime dei transmitantur de corpore in corpus et quod omnes in fine liberantur a pena et culpa. Item iste iohannes recipit totam bibliam sed putat eam scriptam fuisse in alio mundo et ibidem esse formatos adam et euam. Item credit quod noe, abraham, issac et iacob et ceteri patriarche et moyses et iosue et omnes prophete . . .[15c] Item quod uerus deus dedit in eodem mundo populo supradicto legem moysi. Ibidem eciam offerebant sacerdotes hostias et holocausta pro peccatis populi que secundum legem precipiuntur offerri. Item in eodem loco christus ad litteram fecit uere miracula suscitando mortuos et illuminando cecos et pascendo de V panibus ordeaceis V millia virorum exceptis mulieribus et paruulis.

l. Quid plura? Quicquid in tota biblia legitur fuisse in hoc mundo, ipse in quodam alio mundo ad literam fuisse contendit.

Siquidem blasphemias et errores predictos et multos alios quos longum esset et eciam mihi tedium enarrare, finxit sepe dictus iohannes de lugio heresiarcha et ex eis compilauit quod-

Ivan *de lugio* prihvaća cijelu Bibliju, ali smatra da je Biblija pisana na drugom svijetu, u kojem su bili oblikovani Adam i Eva. I patrijarsi i proroci St. z., kao i Mojsije, živjeli su, prema Ivanu *de lugio,* na drugom svijetu. Bog dobra dao je na tom drugom svijetu Mojsiju za svoj izabrani narod zakon St. z. Tamo su bile prikazivane žrtve za grijehe izabranog naroda, kako je to propisivao zakon. I Krist je djelovao na tom drugom svijetu i činio čudesa, o kojima govori evanđelje. I sve, što se u cijeloj Bibliji čita da se zbilo na ovom svijetu, prenosi Ivan *de lugio* na svoj drugi svijet, koji je podložan bogu dobra, dok je ovaj svijet, u kojem mi živimo, djelo boga zla. Sve je ove fikcije Ivana *de lugio* Rajner sabrao iz velike knjige, koju je napisao sam Ivan *de lugio.* Rajner veli, da se Ivan i njegova uža okolina ne usuđuju sve to iznijeti pred svoje vjernike, da ih vjernici ne bi ostavili, jer bi se teško odlučili, da prihvate ove nove zablude. Nas ovdje ne zanimaju spekulacije i fikcije Ivana *de lugio,* jer nemaju nikakve veze s bosanskim *krstjanima.* Dovoljno je spomenuti, da je A. Dondaine prema Cod. I. II. 44. zbirke *Conventi soppressi* nacionalne biblioteke u Firenci objelodanio izvadak, ili možda prvu redakciju velikog djela Ivana *de lugio* »De duobus principiis«: »Un traité néo-manichéen du XIIIe siècle«, Roma 1939, 18—33. i 81—147.

15a Cod I. ii. 44. zbirke »Conventi soppressi« nac. bibl. u Firenci. »uis transgressionis« (A. Dondaine o. c. 74[31]).

15b Rajner nastavlja (Dondaine o. c. 75.): »Item dicit quod deus non praescit aliquod malum ex vi suae scientiae, quia illud non fluit ab eo, sed praescit illud aliquando per adversarium suum. Item credit quod verus deus propter peccata creaturarum eius induxit diluvium et destruxit Pentapolim et subvertit Jerusalem, et ut breviter dicam, omnia mala praedicta quae passus est populus Israel in Judaea sive in terra promissionis intulit eis verus deus motus ab adversario propter peccata quae ipsi fecerunt sicut dictus Johannes ait et etiam putat...«

15c Cod I. II. 44. zbirke »Conventi soppressi« nac. bibl. u Firenci: »et beatus Johannes Baptista placuerunt deo et quod fuerunt homines in alio mundo. Item quod Christus natus est... Item quod in praedicto mundo totum humanum genus incurrit mortem... Item credit quod ibidem fiet resurrectio mortuorum scilicet quod unaquaeque anima dei recipiet proprium corpus. Item quod verus deus dedit...« (A. Dondaine o. c. 75, redak 18—31.).

dam uolumen magnum X quaternorum, cuius exemplum habeo et perlegi et ex illo errores supradictos extraxi.

Est eciam ualde notandum quod dictus iohannes et eius complices non audent reuelare dictos errores credentibus suis ne ipsi credentes discedant ab eis propter hos nouos errores et propter diuisionem que horum causa est inter catharos albanenses[16].

d. Cathari albanenses dampnant concorrozenses et e conuerso[17].

De propriis nominibus (!) catharorum de concorrezio

11. Sequitur de propriis oppinionibus ecclesie catharorum de concorrezo.

a. Isti bene senciunt de uno principio tantum, sed multi ex eis errant in trinitate et vnitate.

b. Item confitentur quod deus ex nihilo creauit angelos et quatuor elementa, sed errant credendo quod dyabolus licencia dei formauit omnia uisibilia siue hunc mundum.

c. Item credunt quod dyabolus formauit corpus primi hominis et in illud effudit unum angelum qui in modico iam peccauerat.

d. Item quod omnes anime sunt ex traduce ab ipso angelo.

e. Item reprobant totum uetus testamentum putantes quod dyabolus fuit auctor eius, exceptis illis tantum uerbis que sunt inducta in nouo testamento per christum et apostolos, sicut illud: ecce uirgo concipiet et similia.

f. Item isti omnes dampnant moysen et ex eis multi dubitant de abraham, ysaac et iacob et ceteris patriarchis et etiam prophetis in speciali.

g. Et multi ex eis modo bene credunt de beato iohanne baptista quem olim omnes dampnabant.

h. Item dicunt quod christus non assumpsit animam humanam, sed fere omnes credunt eum assumpsisse carnem de beata uirgine. Nazarius uero quondam eorum episcopus et antiquissimus coram me et multis aliis dixit quod beata uirgo fuit angelus et quod christus non assumpsit naturam humanam sed

---

[16] Ivan de lugio unio je poslije 1230. svojom novom naukom razdor među albanićane.

[17] Kako izlazi iz Cod. Casanat. H. 111. (D. II. 319.), inkvizitori su razlikovali nauku albanićana, konkorićana i leonićana (Lyon), pa su pripadnicima svake od tih sljedbi stavljali različita pitanja. Protivuheretički spis Supra stella iz g. 1235. D. 54/4. prikazuje uzrok razdora između albanićana i konkorićana i njihove bezuspješne napore, da se sporazumiju i slože.

d. Rajner s posebnim naglasom ističe na kraju, da Albanićani i Konkorićani jedni druge osuđuju. Osnovna će razlika biti u tome, što su albanićani pristaše strogoga, a Konkorićani umjerenoga dualizma.

Što uče Konkorićani

11.a. Konkorićani, prema Rajneru, prihvaćaju samo jedno počelo (dakle umjereni dualizam), ali mnogi od njih krivo shvaćaju trojstvo i jedinstvo.

b. Oni ispovijedaju, da je Bog iz ničega stvorio anđele i četiri elementa, ali misle, da je đavao učinio sve vidljivo, t. j. ovaj svijet.

c. Đavao je, po njihovu mišljenju, oblikovao tijelo prvoga čovjeka i u nj ulio jednoga anđela, koji je već malko sagriješio.

d. Sve duše potječu od ovog anđela.

e. Osuđuju cijeli stari Stari zavjet, jer misle, da mu je autor đavao. Izuzimlju samo one riječi, koje su uvrštene u Novi zavjet po Kristu ili apostolima, kao na pr. riječi: »Evo, djevica će zatrudnjeti« i slično.

f. Svi konkorićani osuđuju Mojsiju, a mnogi od njih dvoje o patrijarsima i prorocima St. zavjeta.

g. Mnogi od njih sada poštuju Ivana Krstitelja, koga su prije svi osuđivali.

h. Kažu, da Krist nije uzeo ljudsku dušu, ali gotovo svi vjeruju, da je uzeo tijelo od bl. Djevice. Nekadašnji katarski biskup u Concorezzo imenom Nazarije naučavao je, da je bl. Djevica bila anđeo i da Krist nije uzeo ljudsku prirodu, nego anđeosku, t. j. nebesko tijelo. Rajner veli, da je sam bio prisutan, kad je starac Nazarije pred mnogim katarima pripovijedao, da je to pred nekih 60 godina naučio od biskupa i starijeg sina bugarske crkve. Rajner je svoju Sumu napisao 1250. Pretpostavimo li, da se onih 60 godina ima računati od vremena, kad je Rajner napisao svoju Sumu, bila bi to godina 1190. Ako se pak onih 60 godina ima računati u doba, kad je to Rajner još kao pataren čuo od Nazarija, tada bi to bilo pod kraj vlade cara Komnena (1143—1180), koji je na poticaj moglenskog episkopa Ilariona (između Ohrida i Soluna) izdao prostagmu, da se »bo-

angelicam siue corpus celeste, et dixit quod habuit hunc errorem ab episcopo et filio maiore ecclesie bulgarie iam fere elapsis annis LX[18].

[18] U svojoj studiji »Un traité néo-manichéen du XIIIe siecle«, Roma 1939., 16. misli A. Dondaine, da je Nazarije pošao u Bugarsku, da tamo, na izvoru, bude valjano i autentično poučen u nauci neomanihejske sljedbe. Kad je Rajner pisao svoju Sumu protiv katara (1250.), Nazarije nije više bio na životu, jer Rajner veli za nj »Nazarius... quondam eorum episcopus et antiquissimus eorum coram me...« Obično se ovaj naziv »antiquissimus« prevodi kao »starac« i time se misli reći, da je Nazarije bio vrlo star, kad je to govorio pred Rajnerom i drugim pristalicama svoje sljedbe. Tako je doista i bilo, kakogod tumačili razmak od 60 godina, koji spominje Rajner. Možda se ipak izraz »antiquissimus eorum« ne odnosi na godine života, nego na položaj i čast, što ju je Nazarije obnašao u svojoj sljedbi. Jer »antiquus« prema Du Cangeu I. 242. znači isto, što i »ancien« ili »ancianus«: »sic (sc. anciani) seniores suos suaeque sectae Magistros et, ut ita dicam, Presbyteros appellabant Albingenses haeretici...«. Prema Izidoru lib. 7. Orig. cap. 12. »Presbyter Graece, Latine Senior interpretatur, non pro aetate vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem, quam acceperunt, Presbyteri nominantur...« (Ib. VI. 486.). »Antiquissimus« moglo bi prema tomu značiti »najstariji«, »djed«, t. j. najviši po časti. Kad bi se potankim ispitivanjem moglo utvrditi ovo značenje Rajnerove riječi »antiquissimus«, bio bi to jedan korak bliže k razjašnjenju hierarhije sredovječnih neomanihejaca. Inkvizitori i ostali pisci nisu upotrebljavali autentične nazive i tako su nastale različite nejasnosti, koje će trebati razriješiti proučavanjem izravnih vrela t. zv. patarena. Tako su, po našem mišljenju, inkvizitori i pravovjerni pisci vrhovnog starješinu svake »patarenske« crkve prozvali biskupima, premda ih sami »patareni« nisu tako zvali. Ni starofrancuski ni latinski katarski obrednik 13. st. ne pozna biskupa, nego samo starješine, što ih zovu »ancia«, »ancianus«, »ordinatus«. Upravo se tako i vrhovni starješina crkve bosanske zove »djed«, a samo izuzetno »episkup«.

gomilska jeres očisti do kraja«. Pokajnike je trebalo usrdno primati, a nepokornę i okorjele u *nečastivoj i mrskoj jeresi prognati daleko od pravoslavnih*, kako veli srpski prijevod žitija Ilariona Moglenskog u Starinama I. 81. Možda je dakle biskup i stariji sin crkve bugarske pobjegao pred progonom i sklonio se kod istovjernika u Concorrezo. Rački (Rad X. 240/1.) misli nasuprot, da je Nazarije bio u Bugarskoj oko 1170. i da je tamo valjda dobio knjigu apostola Ivana, koju je donio u Concorrezo, gdje je kao biskup raširio nauku ove knjige, pošto ju je sa slavenskoga preveo na latinski. Radi se o apokrifu apostola Ivana. U rukopisu ovog apokrifa u inkvizicijskim spisima u Carcassonne zabilježeno je na kraju: »hoc est secretum hereticorum de Concorezio, portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo, plenum erroribus«. Rački vadi ovaj podatak iz Thilova izdanja *Codex apocryphus* n. t. 1832. I. 884. Döllinger o. c. II. 85—92. objelodanjuje bečki rukopis ovog spisa *Cod. membr.* 1137. fol. 158. (14. st.), u kome jedna od marginalnih bilježaka tumači, da *geenna ignis*, u koju je sašao sotona, »non est spiritus neque aliquid vitale, sed locus est, sicut est Bossina et Lombardia et Tuscia« (D. o. c. 86[3]). Po ovoj bilješci zaključuje Ivanov (Bogomilski knigi i legendi, Sofija 1925, 67/8.), da su se dualisti u Bosni i u Italiji služili ovim rukopisom, a latinski prijevod da je načinjen prema bosanskom slavenskom tekstu, koji je nekad donesen iz Bugarske. Šidak u Radu 259, 74. smatra ovaj Ivanovljev zaključak odviše smionim i skreće pažnju na razliku između samoga teksta i bilješke o drvetu križa D. 89., koja je suglasna s bugarskom legendom, pa onda prelazi na upotrebu apokrifa uopće. Time je skrenuta pažnja sa činjenice, da carcassonski rukopis jasno i kategorički povezuje ovaj apokrif preko Bugarske s Concorrezo, a bečki rukopis da dovodi tekst ovog apokrifa u neku vezu s Bosnom i onda s Lombardijom i Toskanom, dakle s izrazito neomanihejskim područjima. I protivuheretički spis *Supra stella* iz g. 1235. navodi, da se među konkorićanima nalaze »qui appellantur Sclavi« (D. o. c. 61.). Prema *Cod. Scotor.* u Beču konkorićani »habent haeresim suam de Sclavonia«, pa nastavlja: »Quidam alii de Bulgaria credunt tantum unum Deum . . .« (Ib. 612.). Da se sva ova pitanja mogu potpuno riješiti, treba dosad poznate latinske i slavenske izvore potanko proučiti i potražiti nove. Ali već se sada na temelju poznatih činjenica može ustvrditi, da je postojala neka veza između bugarskih bogomila i katarske sljedbe u Italiji. Kardinal Konrad i kronist Matej Pariški dovode heretike na Balkanskom poluotoku u vezu s francuskim albigenzima (vidi bilješku 9. k tekstu Rajnerove Sume o katarima). Trebat će ispitati, nije li

i. Preterea notandum quod omnes cathari qui confitentur christum assumpsisse verum corpus humanum, negant illud corpus esse glorificatum aut glorificandum. Et dicunt quod christus in die assumpcionis sue deposuit illud in celo aereo et iterum resumet illud in die iudicii[19]. Et post iudicium resoluetur in preiacentem materiam tamquam cadauer putridum. Item dicunt quod anime beate uirginis et apostolorum omniumque sanctorum non sunt adhuc in gloria nec erunt usque in diem iudicii, sed sint in aere isto in quodam loco cum corpore iesu christi.

(De propriis opinionibus ecclesie de baiolo)

12. Item dicendum de oppinionibus de baiolo.

a. Isti conueniunt cum predictis catharis de concorrezo fere in omnibus oppinionibus supradictis excepto hoc, scilicet quod dicunt quod anime sunt create a deo ante mundi constitucionem et quod tunc eciam peccauerunt.

[19] Prema protivuheretičkom spisu zvanom Supra stella, iz g. 1235. D. II. 61., uče neki od konkorićana »qui appellantur Sclavi quod quando Christus ascendit in coelum carnem, quam habebat in terra, dimisit«. Belazinansa uči nasuprot oko 1250. isti doketizam, što ga je starac Na-

možda ovaj apokrif apostola Ivana, koji je došao iz Bugarske u Concorrezo, istovetan s onom tajnovitom *scriptura* i *littera*, na koju se poziva Vilim Belibasta (D. o. c. 202.).

Poredimo li nauku konkorićana sa naukom bosanskih *krstjana*, koju im pripisuju I. a. 57. fol. 78v/9., *Cod. LXIV.*, i T, vidimo, da se kosmogonija i kristologija *crkve bosanske*, koju joj pripisuju rečena vrela, podudara sa starijom verzijom konkorićanske nauke, kao što se podudara i sa starijom verzijom nauke albanićana. Nauka albanićana i konkorićana bila je podvrgnuta stanovitoj evoluciji, koja je kod konkorićana napustila strogi dualizam, ali je zadržala stari doketizam.

i. Rajner primjećuje, da svi katari, koji priznaju, da je Krist uzeo pravo čovječje tijelo, poriču, da je to tijelo proslavljeno ili da će biti proslavljeno. Oni kažu, da je Krist svoje tijelo u dan svoga uzašašća ostavio u »zračnom nebu« i da će ga opet uzeti na sudnji dan. Poslije velikoga suda rastvorit će se to tijelo poput lešine. Kažu nadalje, da duše bl. Djevice, apostola i svetaca još nisu u slavi i da ne će biti sve do sudnjega dana, nego da su negdje u zraku na nekom mjestu zajedno s Kristovim tijelom, koje poput njih čeka sudnji dan. Sve to zajedno nema nikakve veze s bosanskim *krstjanima*, jer oni su, prema I. a. 57. fol. 78v/2., Cod. LXIV/25. i T/14., ustrajali kod svoje nauke, koju su ispovijedali prije 1203., da naime Krist nije uzeo pravo ljudsko tijelo, a za bl. Djevicu vele, prema Cod. LXIV/22. i T/13., da nije bila čovjek, nego anđeo, kako je to prema učenju bugarske crkve učio stari konkorićanski biskup Nazarije krajem 12. i početkom 13. st. Isto je učio i albanićanski biskup u Veroni Belazinansa, zastupnik starije struje albanićana, koju je počeo sve jače potiskivati Ivan *de lugio*. Nazarije je prema Rajneru (11. h.) ovu nauku preuzeo od biskupa i starijeg sina *crkve bugarske*.

Što uče Bajolićani

12. Bajolićani se, prema Rajneru, gotovo u svemu slažu s konkorićanima, ali imaju i vlastitih mišljenja.

a. Tako uče bajolićani, da je Bog stvorio ljudske duše prije stvorenja svijeta i da su te duše tada sagriješile. To je zapravo isto, što prema *Cod. LXIV*/7. i 9. uče bosanski *krstjani*.

---

zarije, koji 1250. više nije bio na životu, negdje oko 1190. preuzeo od tadašnjega biskupa i starijega sina bugarske crkve. To znači, da su u drugoj polovici 12. st. postojale veze gornjoitalskih heretika s bugarskim bogomilima i »Slavenima«. Te veze trebat će još potanje ispitati.

b. Item credunt cum predicto nazario[20] quod beata uirgo fuerit angelus et quod christus non assumpsit naturam humanam ex ea nec uere passus est aliquem dolorem in morte, sed quod assumpsit corpus celeste.

(De opinionibus reliquorum Catharorum)

13.a. Vltimo notandum est quod cathari ecclesie tholosane et albigensis et carcassonensis tenent errores belezmanse et antiquorum albanensium et fere omnes ecclesie catharorum de ultra mare, quas scripsi, similiter[21].

b. Nulla uero ecclesia catharorum concordat in omnibus ecclesie de concorrezo.

c. Ecclesia francie concordat cum baiolensi.

d. Illi uero de marchia teruisina et de tuscia et de ualle spolitana concordat cum dictis baiolensibus in pluribus quam cum albanensibus, sed paulatim trahuntur ab albaniensibus.

---

[20] I bajolićani, poput starijih albanićana i konkorićana, pristaju prema Rajneru uz doketizam, kako ga je krajem 12. st. naučao biskup Nazarije u prvoj polovici 13. st. To se podudara s izvodima protivuheretičkog spisa Supra stella iz g. 1235. D. II. 82.,, s podacima u kompendiju o heretičkim sljedbama Cod. Vat. 4255. fol. 72. D. II. 327. i s navodima Cod. Scotor. u Beču D. II. 612/3., koji nabraja propozicije albigenza, bagnolićana i konkorićana »qui habent haeresim suam de Sclavonia«. Izvadak, što ga je objelodanio D. II. 612/3., donosi popis propozicija, što ih uče »quidam alii de Bulgaria«, i zatim propozicije albigenza. Od čitave nauke, što je zastupaju »Bugari« (to su vjerojatno bougres, heretici u Francuskoj, tako prozvani po svojim vezama s Bugarskom), iznosi ovaj izvadak samo običajnu fantastičnu kozmogoniju,

b. Poput gore spomenutog biskupa konkorićanske crkve Nazarija, uče bajolićani, da je bl. Djevica bila anđeo. Krist od nje nije uzeo ljudsku prirodu, nego nebesko tijelo, pa nije trpio nikakve boli u smrti. Ovu je nauku, prema Rajneru (11. h.), u drugoj polovici 12. st. ispovijedao biskup i stariji sin bugarske crkve. Ovu nauku ispovijedaju i bosanski *krstjani*, prema I. a. 57. fol. 78v/2. i 3., *Cod. LXIV*/21., 22., 23., 25., 26. i T/13—15. Sličnu nauku pripisuje Moneta »Slavenima«: »Sclavi vero dicunt quod deus pater justorum tres angelos misit in mundum: unus est sancta Maria, alii duo Christus et Joannes evangelista, quod adhuc credunt Sclavi et qui duo ponunt principia« (Moneta, Adversus Catharos et Valdenses; Ivanov: »Bogomilski knigi i legendi«, Sofija 1925, 92.). Nepoznati pisac relacije o katarima u Ceseni pripisuje sličnu nauku nekima »ex haeresi Archillorum« (D 277.), a *Cod. Scotorum* u Beču albigenzima: »Albigenses... volunt etiam dicere quod (Christus) non fuit verus homo, sed angelus incarnatus et quod non fuit flius B. Mariae et sic non sumpsit carnem ex ea et quod non comedit neque bibit corporaliter« (D 613.). Isporedi k tomu, što je rečeno gore u vezi s Rajnerovim navodima pod 11. j.

Ostale katarske crkve

13.a. Katari tuluske, albigenske i karkasonske crkve naučavaju, prema Rajneru, istu nauku kao biskup albanićanske crkve Belesmanze i njegovi pristaše, t. j. stariji albanićani. Isto tvrdi Rajner i za sve katarske crkve »preko mora« *(ultra mare)*.

b. Ni jedna se katarska crkva ne slaže u svemu s naukom konkorićana.

c. Francuska crkva slaže se s crkvom u Bagnolu.

d. Katari u marki Trevisa, u Toskani i u spoletanskoj crkvi više se slažu s bajolićanima nego s albanićanima, ali polagano na njih sve više utječu albanićani.

---

a albigenzima pripisuje na kraju doketizam, kako ga je naučala bugarska crkva krajem 12. i konkorićanska crkva u prvoj polovici 13. st.

[21] Strogi dualizam i doketizam, kako ga uče stariji albanićani na čelu s Belazinansom, zastupaju prema Rajneru katarske crkve u Toulousi, Alby, Carcassonne, jednako i sve crkve katarske sljedbe de ultra mare. Ali, kako Rajner odmah dodaje 13. b., ni jedna se katarska crkva ne slaže sa svim, što uče konkorićani, koji zastupaju ublaženi dualizam 11. a., b., c. Uz bajolićane pristaje prema 13. c. ecclesia francie, t. j. ostaci raspršenih crkava iz južne Francuske, koji su se u vrijeme progona početkom 13. st. sklonili u Lombardiju. S bajolićanima se prema 13. d. slažu i ostali gornjoitalski heretici više nego s albanićanima, premda ih albanićani sve više privlače. Čini se, da su se glavne rasprave kretale oko strogog i umjerenog dualizma.

e. Item omnes ecclesie catharorum recipiunt se invicem, licet habeant diuersas et contrarias opiniones, preter albanenses et concorzenses, qui se dampnant ad inuicem sicut supra dictum est[22].

14. Si quis uero catharus siue cathara, cuiuscumque sexus sit, prefatos errores confessus non fuerit, proprios uel saltem communes, tunc est dicendum de illo indubitanter quod ipse in ypocrisi mendacium loquitur quod est proprium catharorum, teste apostolo qui de eis hic sine uelamine prophetauit, nisi forte fuerit homo simplex uel nouicius inter eos; talibus enim multis illorum secreta minime reuelantur.

De heresi leonistarum seu pauperum de lugduno[23]

15. Supra dictum est sufficienter de heresi catharorum. Nunc dicendum est de heresi leonistarum siue pauperum de lugduno. Diuiditur autem hec heresis in duas partes. Prima pars uocatur ,pauperes ultramontani, secunda uero pauperes lombardi et isti descendunt de primi(s).

16. Primi, scilicet pauperes ultramontani, dicunt:

a. quod omne iuramentum est prohibitum in nouo testamento tamquam mortale peccatum.

b. Et illud idem dicunt de iusticia seculari, scilicet quod non licet regibus, principus et potestatibus punire malefactores.

c. Item dicunt quod simplex laycus potest consecrare corpus domini. Credo eciam quod idem dicunt de mulieribus, quia hoc non negauerunt michi.

d. Item quod ecclesia romana non est ecclesia iesu christi.

---

[22] Rajner je u ovom poglavlju prikazao nauku katarskih crkava u Lombardiji i uopće u sjevernoj Italiji i u južnoj Francuskoj. Kod nekih se zaustavio duže, a neke je spomenuo samo sumarno. Usporedimo li Rajnerova poglavlja o nauci katara s Rajnerovim popisom katarskih crkava 9. a., vidimo, da se na učenje bugarske crkve samo usput i fragmentarno osvrnuo 11. h., a da nije uopće ništa rekao o tome, što naučava ecclesia sclauonie, ecclesia latinorum de constatinopoli, ecclesia grecorum ibidem, ecclesia philadelphie in romania, ecclesia dugmuthie.

[23] Videći veliko bogatstvo i razvratan život mnogih crkvenih ljudi, isticao je Petar (?) de Vaux (Waldes) u Lyonu krajem 3. četvrti 12. st., da se Crkva treba vratiti evanđeoskom siromaštvu i jednostavnosti života. Ova jako naglašena antiteza zbiljskoj realnosti dovela je najprije do osnutka sljedbe, koja se prozvala lyonskim siromasima (waldenzima), a zatim do sukoba s crkvenim vlastima i s Rimom. Lucije III. izopćio je Petra 1183. kao krivovjerca. Kad ga zato prognaše iz Francuske, pođe najprije u Lombardiju, a onda u Češku, gdje je i umro 1197. Valdenzi su se proširili po južnoj Francuskoj, sjevernoj Italiji, Njemačkoj i Češkoj. Njihovi su pristaše bili besprijekorna života. Radi svoje nauke,

e. Sve su katarske crkve u međusobnom saobraćaju i miru, ako i naučavaju različito i protivno, osim albanićana i konkorićana, koji se međusobno osuđuju.

14. Na kraju svoga izvještaja o katarima primjećuje Rajner kao inkvizitor, da se pretvara i da laže svaki katar ili katara, bili oni pripadnici koje mu drago struje, ako ne prizna zablude vlastite sekte ili barem zablude, koje su zajedničke svim katarima. Rajner izuzimlje neuke ljude i one, koji su se tek pred kratko vrijeme upoznali s katarskom sljedbom, jer katari običavaju mnogim ljudima ove vrste tajiti svoje tajne.

O herezi leonićana ili lyonskih siromaha

15. Rajner razlikuje dvije struje ove hereze. Prvu struju zove prekomorskim siromasima *(pauperes ultramontani)*, a drugu lombardijskim siromasima *(pauperes lombardi)*. Za lombardijske siromahe veli, da potječu od prekomorskih (lyonskih) siromaha.

16. Lyonski siromasi uče, prema Rajneru:

a. U Novom zavjetu zabranjena je svaka prisega kao težak grijeh.

b. Kraljevi, knezovi i svjetovne vlasti ne smiju kažnjavati zločince (t. j. one, koji se protive službenoj crkvi).

c. Obični svjetovnjak može posvetiti tijelo gospodnje. Rajner misli, da to po njihovu učenju može učiniti i žena.

d. Službena rimska crkva nije Kristova crkva.

---

koja je primila različite elemente od katarske sljedbe, bili su isto tako progonjeni kao i katari, ali su se u nekim krajevima na sjeveru do danas održali. Kao što su oni primali pojedine elemente naučavanja katarske sljedbe, tako je i njihovo naučavanje utjecalo na katare. U svojoj srži i osnovnom naučavanju lyonski siromasi nisu ni dualisti ni doketisti. Uopće govoreći, katari su jače utjecali na lombardijske siromahe nego na lyonske, jer su u Francuskoj državne i crkvene vlasti prije i jače nastupile protiv jedne i druge sljedbe, koje su se tada snažno razvile osobito u Lombardiji i sjevernoj Italiji uopće. S relativno mladom sljedbom lyonskih siromaha nemaju bosanski krstjani izravnih veza. Ako ima sličnosti u naučavanju, tada to potječe od međusobnih odnosa bosanskih krstjana s katarima na Zapadu, osobito u Lombardiji.

Uzemo li kao polaznu točku Rajnerov prikaz nauke lyonskih i lombardijskih siromaha i navode latinskih izvora o bosanskim krstjanima, dobivamo ovu sliku:

Lyonski i lombardijski siromasi uče, prema Rajneru, da je zabranjena svaka prisega. To uče, prema Rajneru 3f, i svi katari, a prema

17. Pauperes lumbardi:

a. concordant cum primis in iuramento et iusticia se

b. De corpore uero domini senciunt eciam peius quar
mi dicentes quod concessum est cuilibet homini sine pe
mortali consecrare illud.

c. Item dicunt quod ecclesia romana est ecclesia malig
cium et bestia et meretrix, que leguntur in apocalipsi.

d. Et ideo dicunt nullum esse peccatum in quadrage
et in sextis feriis contra preceptum ecclesie comedere ca
dummodo fiat sine scandalo aliorum.

e. Item quod ecclesia christi permansit pura in episc
et aliis prelatis usque ad beatum siluestrum, et in eo de
quousque ipsi eam restaurauerunt. Tamen dicunt quod sen
fuerunt aliqui qui deum timebant et saluabantur.

f. Item dicunt quod infantes saluantur sine baptismo.

18. Anno domini MCC°L° compilatum est fideliter per c
tum fratrem Rainerium opus superius annotatum. Deo graci

---

popisu zabluda bosanskih krstjana I. a. 57./27., LXIV/14. i T/49. i b
sanski krstjani.

Lyonski i lombardijski siromasi uče, prema Rajneru, da svjetovn
vlast ne smije kažnjavati zločince, t. j. one, koji se protive službenc
crkvi. To uče, prema Rajneru 3g, i svi katari. Budući da domaća svje
tovna vlast nije progonila crkvu bosansku, osuđuju i poriču bosansk
krstjani, prema I. a. 57./28. i T/42., samo kažnjavanje sa strane crkve
Ali prema T/48 osuđuju i smrtnu kaznu, koju izriču svjetovni vladari

Lyonski i lombardijski siromasi priznaju, po Rajneru, euharistiju
ali uče da konzekraciju može izvršiti svaki lajik, pa i svaki čovjek
uopće. Katari imadu doduše svoj obred lomljenja hljeba, ali nitko od
njih, prema Rajneru 6d, ne smatra da se tim obredom izvršuje pre-
tvorba. Prema BP/8., 10., I. a. 57./15., LXIV/5. i T/36. ni bosanski krst-
jani nisu priznavali euharistije. Time se, poput ostalih katara, razlikuju
od lyonskih i lombardijskih siromaha.

Lyonski i lombardijski siromasi ne priznaju da je rimska crkva
Kristova crkva, te je smatraju zborom zločinaca, apokaliptičkom zvijeri
i bludnicom. I katari poriču, prema Rajneru 3b, da je rimska crkva
Kristova crkva i zovu je zborom zločinaca. Crkva bosanska, prema BP/3.
i 4. samo sebe i sebi srodne crkve smatra kršćanskima, t. j. Kristovima
i nema veze s rimskom crkvom. Prema I. a. 57./10. i 11. bosanski krst-
jani zovu rimsku crkvu crkvom kumira, a crkvu bosansku Kristovom

17. Lombardijski siromasi:

a. slažu se s prekomorskim (lyonskim) siromasima o prisegi i o kažnjavanju zločinaca (t. j. onih, koji se protive službenoj crkvi).

b. Uče, da tijelo gospodnje može posvetiti svaki čovjek, koji nije u stanju smrtnoga grijeha.

c. Rimsku crkvu zovu crkvom zločinaca, apokaliptičkom zvijeri i bludnicom.

d. Zato kažu, da nije nikakav grijeh protiv zabrane rimske crkve u korizmi i u petke jesti meso, ako se time drugima ne daje sablazan.

e. Govore, da je Kristova crkva u biskupima i ostalim starješinama ostala čista sve do pape Silvestra. Po Silvestru je otpala od Krista i tek su je lyonski siromasi opet vratili na pravi put. Ipak priznaju, da je i u međuvremenu bilo pojedinaca, koji su se boga bojali i koji su se spasili.

f. Kažu, da se djeca spasavaju bez krštenja.

18. Gore zabilježeno (ispisano) djelo vjerno je sastavio spomenuti brat Rajner godine gospodnje 1250.

---

crkvom. Prema T/18. smatraju bosanski krstjani da je rimska crkva osuđena i izopćena.

Lombardijski siromasi drže, da je Kristova crkva ostala čista u biskupima i ostalim starješinama sve do pape Silvestra. Ali po Silvestru je otpala od Krista i tek su je lyonski siromasi opet vratili na pravi put, premda priznaju, da je i u međuvremenu bilo pojedinaca, koji su se boga bojali i koji su se spasili. Prema LXIV/2. govori bosanski krstjanin: »Petar je naš poglavar... u Rimu je postojala naša vjera do vremena (pape) Silvestra, koji je bio naš učitelj, ali se odmetnuo...«. Prema T/19. tvrde bosanski krstjani da su »svi pape od sv. Petra do sv. Silvestra bili njihove vjere i da se sv. Silvestar prvi od njih odmetnuo«.

Lombardijski siromasi smatraju, da nikoga ne veže zapovijed »crkve zločinaca« o nemrsu u petak i u korizmi, ako se time ne daje sablazan drugima. Petar de Bruys išao je i dalje, pa je u Saint Gilles na veliki petak oko 1124. htio sebi kuhati meso na vatri, u koju je bacio križeve. Bosanski krstjani mrzili su poput Petra de Bruys križ, ali prema I. a. 57./30., LXIV/4. i T/43. uopće ne jedu ni mesa ni jaja ni lakticinija. To je, prema Rajneru 3e., zajedničko svim katarima.

Lombardijski siromasi drže, da se djeca spasavaju i bez krštenja, dok bosanski krstjani uče nasuprot, prema I. a. 57./13., LXIV/11. i T/31., da se djeca prije nego dođu do godina razbora, uopće ne mogu spasiti. Tu zasadu prihvaćaju, prema Rajneru 3i, svi katari.

Izjava Jakova Becha pred inkvizicijom 1387.

Inkvizitor Rajner naveo je u svojoj Sumi o katarima (9. i j.) da postoji patarenska *ecclesia Sclavonie*, koja zajedno patarenskim crkvama u Filadelfiji, Carigradu (grčki katari Bugarskoj i Dugmuthiji broji oko 500 (savršenih) katara. Rački u Radu VIII. 131 navodi iskaz Jakova Becha pred inkvizicijskim tribunalom u Turinu 1387., prema kojemu se ovaj širok pojam *Sclavonije* suzuje upravo na Bosnu. Šidak u Radu 259, 75—81. smatra ovaj iskaz Jakova Becha poput ostalih inkvizicijskih protokola dokumentom od vrlo sumnjive vrijednosti koji, kao historijski nepouzdan, ne može biti prihvaćen u onom dijelu, gdje je riječ o navodnim odnosima italskih heretika s »slavenskom zemljom«, odnosno Bosnom, sve dok se ne riješi pitanje originalnog teksta na onom mjestu, u kome je Rački tvrdio da izrijekom govori o Bosni. Rački donosi naime jednu legendu *(Boxena)*, a Döllinger drugu *(Loxena)*. Ali i onda, kad bi u originalnom tekstu stajalo doista *Boxena*, kako veli Rački, po Šidaku bi ovaj iskaz bio dokumenat vrlo sumnjive vrijednosti, poput ostalih inkvizicijskih protokola, jer su »inkvizitori lako mogli doći na misao da je između ovih (bosanskih) omraženih heretika i onih poklonika sotone u Italiji mogla postojati i neka uža veza u naučnom i organizacionom pogledu« (Rad 259, 81.).

Jakov Bech priznaje, da su ga oko 1377. Jocelin i Petar, i neki čovjek de Sclavonia, kome ne zna imena, pitali, hoće li se priključiti njihovoj sljedbi. Oni su ga poučili o tome, što njihova sljedba uči, a Jakov je pristao uz njih i primljen je u sljedbu. Petar Patricii poslao je Jakova »in Sclavoniam pro doctrina praedicta integraliter addiscenda et perfecte a magistris ibidem commorantibus«. U Sclavoniji su prema Jakovljevu iskazu u istom poslu prije njega bili: Moretus Rabellator oko 1347., Ivan Narro i Grano Bencius oko 1360., Petar Patricii 1377., njegov brat Jakov oko 1382., Berardo Rascherius oko 1380., svi iz Chierija. Petar Patritii dao je Jakovu na put 10 forinti i točno ga uputio, kamo da ide: »in locum qui dicitur Loxena, qui locus subest cuidam domino, qui vocatur Albanus de Loxena, et subest dictus Dominus regi Russienae«. Jakov je pošao na put i došao je »usque Jarram et non transivit ultra propter malum tempus seu fortunam, quam invenit in mari et reversus est Cherium«. Tekst je ove izjave Döllinger o. c. II. 268. preuzeo iz Archivio storico italiano S. III. Tom. I. Iz istoga vrela prenosi tu izjavu i Rački u Radu VIII., 131. I on se poziva na Archivio storico italiano Firenze 1865., III/1., ali imena mjesta, kako ih donosi Rački, glase nešto drugačije. Mjesto Loxena čitamo kod Račkoga: Boxena, mjesto Russienae: Rassene, a mjesto Jarram: Tanam. Rački smatra, da Jakov govori o Bosni i o banu Bosne (al — banus de Boxena), pa nastavlja: »Koliko je Jakov imao nejasne pojmove o Bosni i njezinu naprama Srbiji (Rassena) odnošaju, toliko ipak iz ovoga očitovanja slijedi, da je on upućen bio na patarenske učitelje u Bosni i da su talijanski patareni bosansku crkvu držali svojom učiteljicom i skladištem zajedničke vjere«.

Šidak u Radu 259, 76—80. poriče ovom iskazu svaku vjerodostojnost. Ponajprije zato, jer »jedini Bech od sviju optuženika u dosada poznatim procesima sredovječne inkvizicije iznosi neke tvrdnje o uskim vezama gornjoitalskih heretika s nekakvim »Slavenima« i njegove se izjave ne mogu kontrolirati nijednim drugim sličnim podatkom«. Međutim tako općenita i kategorička tvrdnja mogla bi se postaviti samo onda, kad bi bili proučeni svi dosad poznati procesi sredovječne inkvizicije. Osim toga podaci o vezama gornjoitalskih heretika s hereticima u Sclavoniji ne moraju biti ograničeni samo na iskaze u inkvizicijskim procesima. Takvi su iskazi prema Šidaku (Rad 259, 81.) sami po sebi nevjerodostojni, jer su to u iskaze optuženika i svjedoka mogli umetnuti sami inkvizitori, koji su uvijek slušali o nekim »manihejima« u »Sclavoniji«. Tako i iskaz Jakova Becha predstavlja dokumenat od vrlo sumnjive vrijednosti i ne može po Šidaku biti prihvaćen kao istinit u onom dijelu, gdje je riječ o tobožnjim odnosima italskih heretika sa slavenskom zemljom. O tim vezama ne govori međutim samo Jakov Bech, nego i kardinal Konrad i Matej Pariški i Cod. scotorum u Beču i protivuheretički spis Supra stella. Od naših domaćih vrela govori o tim vezama Toma arcidakon, kad spominje Aristodija (Rastudija), sina Zorobabela iz Apulije, koji je stanovao u Zadru i Splitu, ali ponajviše u Bosni. O vezama Bugarske i Dugmuthije (Dragovićke?) sa zapadnim neomanihejcima govori bivši patarenski herezijarh, inkvizitor Rajner, bivši patarenski biskup u Milanu Bonacursus i carcassonski rukopis apokrifa apostola Ivana. Sve to treba još točnije proučiti, ali osnovna se činjenica ne da poreći, da su u 12. st. postojale veze između bugarskih bogomila i zapadnih neomanihejskih sljedbi. U 13. i 14. st. povezuju se neomanihejske sljedbe na Zapadu s bosanskim krstjanima. U Enciklopediji II, 721. priznaje Šidak da su postojale veze bugarskih bogumila i zapadnih dualista, ali on sustavno i ustrajno otklanja svaku vezu zapadnih patarena s bosanskim krstjanima s jednostavnog razloga, jer po njemu bosanski krstjani nisu bili heretici, nego pravovjerni. Zato u Radu 259, 81. otklanja Bechov iskaz o odnosima italskih heretika s bosanskim krstjanima kao historijski nepouzdan sve dok se ne riješi pitanje originalnog teksta na onom mjestu, o kome je Rački tvrdio da izrijekom govori o Bosni. A kad bi se utvrdilo da je Račkoga legenda ispravna, tada bi taj pasus, koji govori o Bosni, po Šidaku bio jednostavna interpolacija samih inkvizitora, koji su »slušajući uvijek o nekim »manihejima« u »Sclavoniji« lako mogli doći na misao, da je između ovih omraženih heretika i onih poklonika Sotone u Italiji mogla postojati i neka uža veza u naučnom i organizacionom pogledu«.

Šidak ima pravo, kad traži, da se ima ustanoviti ispravna legenda imena mjesta u iskazu Jakova Becha, jer se ili Döllingeru ili Račkomu potkrala pogrješka u prepisivanju. Ali u svakom slučaju, kako god glasilo ispravno čitanje, da li Loxena ili Boxena, Russienae ili Rassene, Jarram ili Tanam, iz iskaza Jakova Becha jasno izlazi doktrinalna veza gornjoitalskih neomanihejaca s neomanihejcima u Sclavoniji. Da Rajnerovu i Jakovljevu »Sclavoniju« treba tražiti u Bosni, vidi se iz tenora papinskih pisama 13. i 14. st. Tako na pr. Grgur IX. potiče 14. X. 1234. hercega Kolomana, da obrati heretike, koji nastavaju partes Sclavonie (CD III. 415.). Bosanskom biskupu Ivanu piše Grgur IX. 17. X. 1234. o povlasticama onih, koji se bore contra hereticos in Sclavonie partibus (CD III. 146.). U drugom pismu istoga datuma (17. X. 1234.) hrabri Grgur IX. bosanskog biskupa Ivana, da junački iskorjenjuje herezu u Bosni: »ad purgandam terram Bosne« (CD III. 418.). Istoga dana upravlja Grgur IX. pismo križarima i zagrebačkom biskupu Stje-

panu »contra hereticos Sclavonie in partibus Ungarie constitutis« (CD III. 419.). U pismima, što ih je 13. XI. 1369. i 13. XI. 1370. upravio nadbiskupima splitskom i dubrovačkom, govori Urban V. o hereticima in partibus Bosne (CD XIV. 219, 298.). Sclavonija je dakle bio široki, ne sasvim određeni pojam, kojega je središte bila uglavnom Bosna, kad se radilo o neomanihejskim hereticima. Sclavonija je u tom smislu možda istovjetna s područjem, što ga Inocent IV. 12. II. 1254 zove područjem »maioris vngarie christianorum« (MR 146 fol. 138v/1.), t. j. područjem bosanskih krstjana. Bilo bi bez sumnje veoma informativno kad bi se sustavno proučila ubikacija sredovječne Sclavonije. Ali Rajnerovu »ecclesia Sclauonie« trebat će i onda smjestiti u Bosnu. Zašto pod svaku cijenu tražiti druga područja, koja su po Rajneru i drugim zapadnim izvorima nastavali katari, a isključivati Bosnu, gdje crkva bosanska u razdoblju od preko 200 godina nesamo nije bila progonjena od domaćih vlasti, nego je bila u neku ruku i državna crkva? Usput budi rečeno, da nevrijeme na moru, koje je optuženog Jakova spriječilo, da preko mora putuje u Slavoniju, optuženi po Šidaku pred inkvizitorom naziva »srećom« (fortuna). Šidaku je izbjeglo, da je već Rački riječ »fortuna« sasvim točno preveo govoreći, da optuženi Jakov prema svom iskazu nije pošao dalje od Tane ili Jarre »radi zla vremena ili nepogode na moru«. Jer fortuna ovdje u sredovječnoj latinštini, a isto tako i u talijanskom jeziku, ne znači »sreća«, nego nevrijeme, jaki vjetar i uzburkano more: »nisi forsitan tempestas maris, Fortuna appellata, id faciendum persuaderet« (tekst iz g. 1242. kod Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, 1884. III. 575/1. No. 3.). F. A. Weber: Neues vollständiges Wörterbuch der italienischen und deutschen Sprache, Leipzig 1874., 195/1: »Fortuna: Glück... Seesturm«. I kod nas u primorskim krajevima zovu još i danas nevrijeme na moru: fortunal, fortuna, vela fortuna.

Da se uzmogne nedvoumno ustanoviti ispravno čitanje iskaza Jakova Becha pred inkvizicijom, zamolio sam dra Karla Balića, rektora Antonianuma u Rimu, da mi pribavi fotografiju »Archivio storico italiano« s. III. t. II. p. I. 1865. str. 53. i Cod. Cassanat. 3217. fol. 143v., gdje se nalazi izvorni inkvizicijski protokol o Jakovljevoj izjavi. Iz naših se slika, koje objelodanjujemo prema fotografijama, što ih je pribavio dr. Karlo Balić, vidi, da je prema inkvizicijskom protokolu Jakov Bech izjavio, da je poput drugih svojih sumještana bio poslan u Boxenu (kako je glasio tekst kod Račkoga, a ne u Loxenu, kako je pogrješno štampano kod Döllingera). »Albanus de Boxena« prema navedenom inkvizicijskom protokolu »subest Regi Rassene« (kako je čitao Rački, a ne »Russienae«, kako pogrješno čita i donosi I. Döllinger o. c. II. 268.). Time je dakle uklonjena svaka sumnja o tomu, da je Jakov bio doista poslan u Bosnu, da ga tamo prvaci bosanskih krstjana pouče u njihovu nauku. Hoćemo li ovu izjavu smatrati autentičnom, ili ćemo pretpostaviti, da su je inkvizitori falzificirali ili interpolirali — to dakako ovisi o našem osnovnom stavu nesamo prema inkvizicijskim protokolima, nego i prema dokumentima uopće. Hoćemo li priznavati samo one dokumente kao vjerodostojne, koji govore u prilog našoj koncepciji, a otklanjati one, koje ne možemo dovesti u sklad s našim unaprijed fiksiranim tezama? Sve dok se ne dokaže da ova veza gornjoitalskih heretika s Bosnom pretstavlja interpolaciju sa strane inkvizitora, valja izjavu Jakova Becha o tim vezama smatrati vjerodostojnom.

Poredbenom analizom abjuracije bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203., popisa zabluda bosanskih *krstjana* iz 14. i 15. st. i pitanja, što ih je bosanski vikar Bartol 1373. upravio Grguru XI. u Avignon, utvrdili smo, da svi ti dokumenti bosanskim *krstjanima* pripisuju dualističku kozmogoniju i doketističku kristologiju. Sve ostalo u nauci i životu bosanskih *krstjana*, kako nam ih crtaju rečeni dokumenti, samo je posljedica i refleks ovih osnovnih zasada *crkve bosanske*. U abjuraciji na Bolinu polju 1203., kao i u abjuraciji u Rimu 1461., priznaju i sami bosanski *krstjani*, da se nauka njihove crkve i njihov život osniva na dualizmu i doketizmu.

Podatke, što smo ih tako dobili, poredili smo zatim s podacima o neomanihejskoj sljedbi katara ili patarena prema priručniku za inkvizitore protiv katara, što ga je 1250. napisao inkvizitor Rajner Sachoni OP, koji je prije svoga obraćenja 17 godina i sam bio član sljedbe katara. Ove podatke nismo preuzimali iz literature ni dosad poznatih (često interpoliranih) izdanja Rajnerove Sume protiv katara, nego iz Rajnerova teksta, kako je zabilježen u dosad neobjavljenom inkvizitorskom priručniku 13. st. MR 146, što ga je po svoj prilici 1304. iz Rima donio u Zagreb novoimenovani zagrebački biskup Augustin Kažotić OP. Poredba optužaba, što ih spomenuti domaći dokumenti podižu protiv bosanskih *krstjana*, s podacima iz Rajnerove Sume protiv katara pokazala je bitnu istovetnost u nauci, životu i običajima bosanskih *krstjana* s jedne i katara ili patarena s druge strane. Manje razlike u sporednim pojedinostima ne smiju nas zavesti, da smetnemo s uma samu bit stvari. U razdoblju od gotovo 300 godina shvatljive su oscilacije sporednih stvari, kako to, što se tiče katara, najbolje pokazuje studij Rajnerove Sume. Nauka katarske ili patarenske sljedbe nije u svojoj cjelini nešto nedjeljivo ili totalitarno. Ona dopušta različite varijante, ako samo ne diraju u osnovne zasade dualizma i doketizma i u ono, što iz tih zasada nužno i neposredno izlazi. Do oscilacija i varijanata u sporednim stvarima dolazi zbog različitih okolnosti i utjecaja. Jedan od najvažnijih razloga jest migracija utjecajnih sljedbenika i njihovih pristaša iz jednog kraja u drugi. To se zbivalo ponajviše zbog progona. Tako su albigenzi, da sačuvaju još posljednje ostatke svoje sljedbe, zbog progona iz južne Francuske prešli u sjevernu Italiju. Nas u tom pravcu osobito zanimaju podaci Rajnerove Sume o katarima u *Slavoniji*, Bugarskoj i Dugmuthiji i o vezama, za koje

Rajner tvrdi da su postojale između zapadnih katara i katara na Balkanskom poluotoku. To su poznati, ali još nedovoljno proučeni podaci, koji zaslužuju potanki studij.

Rajnerove podatke o nauci i životu katara nastojali smo povezati s iskazima optuženika, svjedoka i samih inkvizitora ili njihovih pomagača na inkvizitorskim procesima 13. i 14. st prema literaturi, koja nam je s tog područja bila dostižna. Isto smo pokušali učiniti i s optužbama protiv bosanskih *krstjana* kako su one oblikovane u popisima zabluda, što su ih u 14.–15. st. sastavljali bosanski franjevci kao inkvizitori-misionari. Vidjeli smo, da se iskazi pred inkvizicijom podudaraju i s Rajnerom i s relacijama bosanskih franjevaca. U stilizaciji se pojedinih propozicija opaža, da Rajner, inkvizitori i bosanski franjevci, kod oblikovanja ovih *propositiones damnabiles* polaze sa svog, pravovjernog, inkvizitorskog gledišta. To doduše obično ne mijenja mnogo na stvari, ali za bolje razumijevanje nauka i života bosanskih *krstjana*, kao i katara ili patarena uopće, dobro je ako se provede prestilizacija odnosnih propozicija, koja će polaziti s gledišta onih, koji se optužuju. Tako će te propozicije biti po svojoj stilizaciji bliže onomu, što su naučavali i htjeli bosanski *krstjani* i katari uopće. U tom će smislu biti veoma korisno preoblikovanje rečenih *propositiones damnabiles* u vlastit izražaj *crkve bosanske*. Ovo se preoblikovanje može dakako izvršiti samo na osnovu potankog i savjesnog poredbenog studija domaćih i stranih latinskih optužaba protiv bosanskih *krstjana* s onim spomenicima i podacima, koji predstavljaju vlastit izražaj *crkve bosanske*.

Na kraju 250-godišnje borbe s bosanskom crkvom Rim je u pismu Eugena IV. 3. XI. 1445. ovako rezimirao nauku bosanskih *krstjana:* »Ipsi sunt qui ministerium divinae Incarnationis simulatorium fuisse contendunt, ita ut incarnatio Filii Dei, passio, resurrectio non vere sed apparenter credantur exhibita... Hi sunt qui Diabolo parem omnipotenti Deo exhibent principatum, duo ponentes prima principia, unum malorum, alterum bonorum; hi sunt damnatores veteris testamenti, mutilatores et corruptores novi; hi sunt qui nuptias damnant, qui cibos a Deo ad usum hominum creatos immundos affirmant...«[1]. Ova se optužba protiv bosanskih *krstjana* osnivala na relacijama bosanskih franjevaca, koji su tamo vršili službu inkvizitora-misionara. Te su relacije u svojoj suštini bile sukladne s relacijama papinih legata i s abjuracijom bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203. Iz njih izlazi, da *crkva bosanska*

[1] Farlati: Illyricum Sacrum IV. 257/8.

predstavlja jaku organizaciju neomanihejske sljedbe, u bitnosti jednake onoj, koju su na Zapadu zvali katarima ili patarenima.

U prvom dijelu svoje *Povijesti Hrvata za Arpadovića* (1102—1301), koji je izdan nakon Šišićeve smrti, Šišić na str. 130. veli, da postoji velika opreka između domaćih (bosanskih) izvora i zapadnoevropskih (latinskih) o bosanskim *krstjanima*. Dok su zapadnjacima bosanski *krstjani* patareni, »manihejі« i »heretici«, dotle u domaćim izvorima, koliko su danas poznati, zaista ima slabo traga manihejstvu i božjem dualizmu. Šišić je to napisao pod dojmom Šidakove rasprave o problemu »bosanske crkve« u našoj historiografiji, objelodanjenoj u Radu 259, 37—182. Šišić se ipak nije mogao odvažiti na tvrdnju, da su zapadnjaci »samo klevetali bosanske krščane s jereza«, a da nisu imali baš nikakva dokaza, da su bosanski *krstjani* doista bili »manihejі«. Šišić je uglavnom ostao kod koncepcije Račkoga. Time se stvar nije pomakla s mrtve točke, pa je i dalje ostalo otvoreno pitanje: Rački ili Šidak? Vegina teza o bosanskim *krstjanima* kao nereformiranim katolicima, koji nisu htjeli prihvatiti latinskog obreda i celibata, ne može uopće doći u obzir, upravo kao ni Gluščeva teza, da su bogomile izmislili kaluđeri, a stvarno da ih nije bilo ni u Bugarskoj, ni u Srbiji, ni u Bosni. Slaba je strana teze Račkoga u tome, što on nije mogao navode i optužbe, koje su dolazile sa Zapada, u dovoljnoj mjeri potkrijepiti podacima iz domaćih, bosanskih spomenika, koji su nikli iz krila *crkve bosanske*. Slaba je strana Šidakovih rasprava, što Šidak bez dovoljno opravdanja prelazi preko tih optužbi, pa i preko abjuracije na Bolinu polju. Premda se dakle ne možemo složiti sa svim njegovim izvodima, ipak smatramo metodički opravdanim Šidakov zahtjev, da se *crkva bosanska* ima prosuđivati (i) na temelju vlastitih izražaja, koji su nikli u njezinu krilu, a ne samo na temelju optužaba, što su ih protiv nje podizali Istok i Zapad. Polazeći s ove točke gledišta, zahvatio je dr. A. Solovjev svojim raspravama, objelodanjenima poslije rata, u pitanje *crkve bosanske*. On je podvrgao analizi oporuku *gosta* Radina, proučio je pojavu križa na bosanskim poveljama i nadgrobnim spomenicima i potražio je vlastit izražaj *crkve bosanske* u rukopisima *crkve bosanske*, koje je mogao ispitati. To su: Nikoljsko i Daničićevo evanđelje iz 14. st., Srećkovićevo evanđelje, Grujićevo evanđelje iz 14/5. st., Batalov fragmenat, zbornik *krstjanina* Radosava iz 15. st., na koji se pozivao već Rački, zbornik *krstjanina* Hvala, pisan prvih godina 15. st. za vojvodu Hrvoja, te bosanski rukopisi, koji su u 15. st. iz Bosne doneseni u Bugarsku. Solovjev izbjegava formalnoj polemici i dokazuje, da nema opreka između domaćih

(bosanskih), zapadnoevropskih (latinskih) i pravoslavnih srps izvora, koji govore o bosanskim *krstjanima* i o *crkvi bosans* kao pripadnicima neomanihejske sljedbe. Valja samo pus da izvori sami govore. Ne ćemo reći, da je svaka pojed Solovljeva tvrdnja ili njegovo tumačenje potpuno sigurn dokazano. Ono, što je dosad izvršio Solovjev, može se smati plodonosnim zahvatom i metodičkim ispravnim rješavanjem tanja bosanskih *krstjana*. Ima još mnogo da se uradi, ali nak Solovljevih rasprava može se smatrati dokazanim, da optuž koje su se s Istoka i sa Zapada iznosile protiv *crkve bosans* uglavnom nisu netočne, jer uglavnom odgovaraju rezultati savjesne analize spomenika, koji su nikli u krilu same *crk bosanske*. Drugim riječima: *crkva bosanska* bila je i po vlas tim svojim spomenicima samostalna organizacija sredovječ neomanihejske sljedbe u Bosni.

Mi ćemo u ovom poglavlju nadovezati na Solovljeve izvo neke podatke i primjedbe, do kojih nas je doveo poredbe studij latinskih izvora o bosanskim *krstjanima*, Sume inkvi tora Rajnera o katarima i sredovječnih inkvizicijskih protoko

1. Solovjev[2] ukazuje na to, da oba bosanska evanđelja l st., što ih je objavio Daničić 1864., zastupaju doketizam, k uči, da je Krist čudesno izišao iz Marije, koja ga nije rodila. svim inače poznatim slavenskim rukopisima evanđelja po M teju 1, 16. stoji: »ot nje že rodi se Isus«, a u rodoslovlju sp menutih evanđelja glasi ovo mjesto: »muža Marijina, iz n že izide Isus«. Bosanski su dakle *krstjani* poput gnostika, man hejaca i paulicijana prihvaćali doketizam, koji uči, da Mari nije rodila Krista, jer je Krist čudesno izišao iz nje imaju samo prividno tijelo. Doketizma se bosanski *krstjani* odriču r Bolinu polju (BP/2), ali im ga i dalje pripisuje I. a. 57/2 LXIV/25. i T/14. Inkvizitor Rajner pripovijeda u svojoj Sun protiv katara 11., da je lično čuo, kako je Nazarije, bisku katarske sljedbe u Concorezzo, učio, da je Marija bila anđeo, ne žena, i da je Krist uzeo anđeosko ili nebesko, a ne ljudsk tijelo. Nazarije je, po vlastitom iskazu, primio ovo vjerovanj od starijeg sina, zaređenog biskupa bugarske crkve oko 119(Usporedimo li tekst Mt. 1, 16. spomenutih bosanskih evanđelj s prigovorom pod br. 9., što ga je 1461. protiv bosanskih mani hejaca iznio kardinal Torquemada, vidjet ćemo, da se taj njego prigovor odnosi upravo na bosansku redakciju Mt. 1, 16. Tor quemada prigovara, da bosanski manihejci ne prihvaćaju čita

[2] Dr. A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, Zagrel 1948, 17.

voga Novog zavjeta, nego samo djelomice, jer »negantes Christum de muliere natum non recipiunt Christi genealogiam seu generationem«.

2. Doketizam, kako ga predstavlja redakcija bosanskih evanđelja pod I. Mt. 1, 16., nužno pretpostavlja dualizam kao svoju osnovicu. Taj je dualizam, prema Rajneru 3.a ., vlastit svim ograncima katarske sljedbe, a došao je do jasnog izražaja u BP/1., LXIV/6—8., I. a. 57/1. i T/2. U odnosu na Krista došao je dualizam do izražaja u oba evanđelja pod 1). i u Radosavljevu Zborniku iz polovice 15. st. U Ivanovu evanđelju 1, 14. i 18., gdje se Krist naziva »jedinorodnim sinom božjim«, Daničićevo evanđelje prevodi oba mjesta »inočedni« namjesto »edinočedni«. U Nikoljskom evanđelju na prvom mjestu stoji »edinočedi«, a na drugom »inočedi«. I Radosavljev Zbornik prevodi Iv. 1, 13. dvosmislenim izrazom »inočedan od oca«. Izraz »inočedan« Solovjev[3] tako tumači, da je prevodilac njime htio istaći, da Krist nije ni »jednorodni« ni »prvorodni«, nego »drugorodni«, t. j. mlađi sin božji. Umjereni su dualisti smatrali, da Satanael nije odjelito božanstvo, već sin božji pored Krista. Prema prezbiteru Kozmi, bio bi sotona mlađi sin božji, a Krist stariji, dok Jeftimije Zigaben tvrdi, da je za carigradske bogomile Satanael bio prvorodni, a Krist drugorodni (»inočedni«) sin božji. Protivuheretički spis 13. st. nazvan *Supra stella*, ističe, da se konkoričani klanjaju samo dobrome bogu, koji je vječan, a bog zla nije vječan, nego je stvoren od dobroga boga i zove se Sotona. On je »princeps huius mundi«, zavodnik anđela i stvoritelj oblika vidljivoga svijeta (D. 84). Drugi sin božji bio je, po nauci albanićana, poput Satanaela također anđeo, ali se nije pobunio protiv oca, nego je vršio njegovu volju i uzeo je prividno tijelo od anđela, koji se zvao Marija (Ib. 58.). Prema protokolima inkvizicijskih procesa iz početka 14. st. u Languedocu manihejci su učili, da je samo Otac bog po svojoj naravi, a sin božji, koji se zove Krist, »non est deus per naturam« (Ib. 169.). To je upravo ono, što je htio reći bosanski prevodilac, kad Krista zove *inočednim* sinom božjim.

3. U priči o bogatašu i njegovu ekonomu Lk. 16, 1—11. zove glosa br. 9. Srećkovićeva evanđelja bogataša »knezom vijeka«. Solovjev primjećuje, da bosanski glosator misli ovdje na Sotonu, koga, kako smo vidjeli, i konkoričani zovu »princeps huius mundi«. I u priči o bogatašu i ubogom Lazaru zove isti glosator Srećkovićeva evanđelja u glosi br. 10. bogataša »gospodinom vijeka«, a ubogog Lazara »ljudima božjim«. Sotona, *knez vi-*

[3] Ib. 18/9. i 36.

jeka, označen je u glosi br. 8 istog evanđelja k priči o rasipnom sinu Lk. 15, 11—32. kao onaj, koji je pobunio anđele i skinuo ih s neba, jer mlađi sin prema bosanskom glosatoru predstavlja »anđele eže shini Sotona«, a stariji sin predstavlja anđele, koji uvijek služe ocu. Tele, zakłano za mlađeg sina, jest po ovoj glosi Krist. Solovjev ovako sažimlje rezultate, što ih je dobio svojom analizom glosa br. 8., 9. i 10. Srećkovićeva evanđelja u vezi s glosom br. 5., u kojoj čovjek, koga su prema priči Lk. 10, 30—35. napali drumski razbojnici, predstavlja ljudske duše, t. j. anđele, što ih je sotona zarobio u ljudskom tijelu na ovom svijetu: »Mlađi sin označava cijeli ljudski rod, koji će biti spasen Kristovom žrtvom; ali taj ljudski rod — to su »anđeli zavedeni od Satane« i bačeni na zemlju i zatvoreni u ljudska tijela«[4]. Solovjev ustanovljuje, da je to »čisto bogomilsko, neomanihejsko učenje« i poziva se na XII. propoziciju zabluda bosanskih heretika I. a. 57., kako ju je objelodanio Rački u Starinama I, 139. To je propozicija I. a. 57/24.: »Item dicunt Luciferum inise in celum et seduxisse angelos dei ita ut in terram descenderent et lucifer inclusit eos in humana corpora«. To u potpunosti odgovara nauci katarske sljedbe starijih albanićana, kako ju je prikazao Rajner 10. b.

4. S onim, što smo dosad rekli, u uskoj je svezi naročit kult, koji su prema pisanim spomenicima, niklim u krilu *crkve bosanske*, bosanski *krstjani* iskazivali sv. Ivanu ev., njegovu evanđelju i napose njegovu Otkrivenju. Solovjev ističe, da je u evanđelju kod početka Ivanova evanđelja nad znakom orla, Ivanova simbola, dodat epitet »sveti«: »obraz svetoga Jovana«, dok se drugi evanđelisti i u Nikoljskom i u Daničićevu evanđelju nazivaju jednostavno svojim imenom bez epiteta »svet«. Solovjev to dovodi u vezu s izvještajem Monete OP, koji veli, da »Sclavi« naučavaju, da je bog-otac pravednika poslao 3 anđela na svijet: Mariju, Krista i Ivana. Monetini *Sclavi* prema Solovjevu označavaju bosanske *krstjane*, koji su imali veze s lombardijskim patarenima[5]. Slične su izjave, uostalom, prema inkvizicijskim protokolima u Carcassone, davali i južnofrancuski heretici: »Dixit Perpetuus de angelis: quod ... Christus et beatus Johannes Evangelista et beata Virgo descenderunt de coelo et quod non erant de ista carne ...« (D. 34.). Prema jednom protivuheretičkom spisu u gradskoj knjižnici u Ceseni, uče neki katari: »... quum Deus tres angelos misit in mundum, unus ex eis formam mulieris accepit, et hic fuit b. Virgo Maria.

[4] Ib. 24.
[5] Ib. 17., 20.

Alii duo angeli viriles formas sumpserunt. Unus fuit Christus, alius Joannes Evangelista . . .« (D. 277.). U bogoslužju bosanskih *krstjana*, kao i kod svih katara uopće, uz molitvu Očenaš glavno mjesto zauzimlje početak evanđelja po Ivanu (Iv. 1, 1—16.). Dok na pr. Matej počinje svoje evanđelje Isusovim rodoslovljem pokazujući, da je potomak Davidov, pa je zato bosanski prevodilac Mt. 1, 16. u smislu učenja svoje sljedbe preveo: »muža Marijina, iz nje že izide Išus«, uzdiže se Ivan u mističke visine i prikazuje Krista kao svijetlo istinito, koje dođe na ovaj svijet. Oni, koji u nj vjeruju, jesu djeca božja, koja nisu rođena ni od krvi ni od volje tjelesne ni od volje muževljeve, nego od boga. Prema izjavi svjedoka u inkvizicijskim procesima u Carcassonne, duhovno se krštenje u sljedbi katara i albigenza vršilo na taj način, što je *antiquior haereticus* stavio na glavu onoga, koji je bio primljen u sljedbu, knjigu, u kojoj je bilo ispisano Ivanovo evanđelje. Onaj, koji je primao novog sljedbenika u sljedbu, čitao je tada početak evanđelja po Ivanu počevši od »in principio« pa do »gratia et veritas per Jesum Christum facta est« (D. 39.). Ovim se istim dodatkom svršava i početak Ivanova evanđelja u Radosavljevu Zborniku: ». . . a blagodit (i) istina Isuh(risto)m bje dana«. O naročitom kultu, što su ga bosanski *krstjani* iskazivali osobito Otkrivenju apostola Ivana, svjedoči i Radosavljev Zbornik i Hvalov rukopis. U Radosavljevu Zborniku ispisana je Apokalipsa apostola Ivana na prvom mjestu, a u Hvalovu rukopisu odmah iza četiriju evanđelja, upravo kao u lionskom katarskom obredniku iz 13. st. Već je Daničić opazio, da se ovim isticanjem Apokalipse pred ostalim novozavjetnim knjigama, osim evanđelja, Hvalov rukopis razlikuje od svih poznatih nesamo slovenskih, nego i drugih rukopisa (osim, dakako, katarskih). Jakov Bech, o kojemu je u ovoj raspravi često riječ, izjavio je na inkvizicijskom procesu u Torinu 1387., da se katari međusobno utvrđuju u svojem nauku čitanjem Apokalipse, koju tajno nose sa sobom (D. 272.). Tu su se katari sreli s apokalipticima 13. i 14. st., koji su, videći raskošni život tadašnjih crkvenih krugova, na osnovu Apokalipse pokušali provesti duhovnu revoluciju, srušiti rimsku crkvu i osnovati svoje »vječno evanđelje« bez vidljive crkve i bez sakramenata.

5. I odnos bosanskih *krstjana* prama Starom zavjetu, koji se razabire iz analize pisanih spomenika, niklih u krilu *crkve bosanske*, bitno je isti, kako ga crtaju latinska domaća i strana vrela. To ne znači, da će svaki podatak iz svakoga latinskog izvora biti do u najmanju tančinu potpuno sukladan sa svakim podatkom, što ga možemo crpsti iz spomenika *crkve bosanske*. Potpuna sukladnost nije moguća s dva razloga. Prvo zato, jer

se u razdoblju od tri stoljeća pod različitim utjecajima i okolnostima stav bosanskih *krstjana* prama Starom zavjetu u nekim pojedinostima lako mogao mijenjati. I drugo zato, jer i kod katarskih i njima sličnih sljedba na Zapadu u to doba opažamo stanovite razlike, razvitak i fluktuaciju njihova odnosa prama Starom zavjetu. Vidjeli smo kod Rajnera (3.) da kod katara valja razlikovati ono, što je bitno i zajedničko u njihovu naučavanju, od onoga, u čemu se pojedine njihove sljedbe međusobno razilaze i što je podvrgnuto razvitku i fluktuaciji. Zanimljivo je, da Rajner među bitnim i svim katarima zajedničkim točkama uopće ne spomnije njihov odnos prama Starom zavjetu. To je Rajner učinio zato, jer je konkretni odnos pojedinih katarskih sljedbi prama Starom zavjetu jedna od onih točaka, u kojima se pojedine katarske sljedbe više ili manje razilaze. Tako kažu na pr., prema Rajneru 10.a., stariji albanićani, da su Abraham, Izak i Jakob i svi ostali starozavjetni oci, kao i Ivan Krstitelj, bili neprijatelji božji i đavolji sluge. Po njihovu je mišljenju đavao autor čitavoga Starog zavjeta, osim knjige Job, psalterija, Salomonovih i proročkih knjiga. Konkorićani osuđuju nasuprot, prema Rajneru 11., čitav Stari zavjet kao đavolje djelo, a izuzimlju samo one riječi, koje su Krist ili apostoli uveli u Novi zavjet. Oni osuđuju Mojsiju, ali mnogi od njih sumnjaju o Abrahamu, Izaku, Jakovu i ostalim patrijarsima i prorocima Rajnerovi se podaci potpuno slažu s ostalim izvorima o odnosu sljedbe katara prama St. z. Ne ćemo se stoga čuditi, ako je i odnos bosanskih *krstjana* prama St. z. bio podvrgnut stanovitoj fluktuaciji poradi raznolikih utjecaja i okolnosti. Solovjev[6] skreće pažnju na glosu br. 5. u Srećkovićevu evanđelju, koja s prezirom govori o Mojsiju, Ivanu Vodonoscu (Krstitelju) i o Starom zavjetu kao »vjeri Jidinoj«. Tumačeći priču o milosrdnom Samarjaninu Lk. 10, 30—35. veli glosator, da je *jerej*, koji je prošao mimo čovjeka, koji je stradao, a da mu nije pomogao, Mojsije; *levit*, koji je učinio isto, jest *Vodonosac*, a *dva pjeneza*, to je »vera Jidina«. U glosi br. 7. k Lk. 13, 27. veli bosanski glosator Srećkovićeva evanđelja, da Abraham, Izak, Jakov i svi duhovni proroci predstavljaju »božje ljude«. To je zato, što Krist veli Lk. 13, 27., da su Abraham, Izak i Jakov i svi proroci (bosanski glosator ograničuje ipak svoju poredbu na »duhovne« proroke) u kraljevstvu Božjem. Čak i Hvalov rukopis, pisan za vojvodu Hrvoja, od čitavoga St. z. donosi samo dekalog i psaltir s dodatkom. To znači, primjećuje Solovjev[7], da

[6] Ib. 23/4.

[7] Ib. 40.

su bosanski *krstjani* (ili jedna njihova struja) prama St. z. zauzimali mnogo odlučniji stav nego carigradski, jer ne priznaju ni Salomonovih ni proročkih knjiga, nego samo psaltir i dekalog. Tako su prema protivuheretičkom spisu 13. st., nazvanom *Supra stella*, priznavali i katari albanićanske sljedbe: »Ita et deus v. t., qui quidem malus est, ut homines facilius seducere posset, aliqua bona in v. t. jactavit, scilicet praecepta moralia, ut Non occides etc« (D. 59.). Krist je doduše starozavjetnom dekalogu Mt. 5, 1—12. suprotstavio savršenstvo svojih blaženstava, ali je odmah dodao, da nije došao ukinuti zakon ili proroke, nego ih ispuniti (i usavršiti) (Mt. 5, 17.). S obzirom na to mogli su i bosanski *krstjani*, kao i ostali katari, u stanovitom smislu i obliku i sa stanovitim ograničenjima odredbe dekaloga prihvaćati, ili ih barem ispisati kao nešto, što se može dvosmisleno tumačiti, kao i druge neke stvari u Hvalovu rukopisu. Činjenica, da je u Hvalovu rukopisu od starozavjetnih knjiga zabilježen samo dekalog i ispisan psaltir, potpuno se slaže s propozicijom pod br. 6. kardinala Torquemade. Uzmu li se u obzir još i propozicije T/7., 8. i 9., zatim propozicije I. a. 57./7., 8., 10. i 11., te obećanje bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203., da će osim Novog zavjeta imati i knjige Starog zavjeta, ne može biti sumnje o tome, da su bosanski *krstjani* poput zapadnih katara u principu osuđivali i otklanjali St. z. kao đavolje djelo. Preostaje samo još da se poredbenim studijem prouči glosa pod br. 10. u Srećkovićevu evanđelju, prema kojoj je Abraham u priči o bogatašu i ubogom Lazaru Lk. 16, 19—31. *Otac nebesni*, koji će izabrane primiti u svoj raj. Time se objašnjava, veli Solovjev[8], i natpis na stećku *gosta* Mišljena, kome je Abraham »po uredbi priredio svoje veliko gostuljupstvo«.

6. Kao što je bosanskim *krstjanima* prema 9. glosi u Srećkovićevu evanđelistaru Sotona »knez vijeka«, tako je ekonom ili upravitelj u priči Lk. 15, 11—32. »starješina crkve jego«. Solovjev to tako tumači, da je papa glava sotonine crkve, a dužnici su »zakonici«, t. j. svećenici, koji svaki dan otpuštaju grijehe i tako pogubljuju ljudske duše. U toj je glosi izražen nepomirljiv neprijateljski stav bosanskih *krstjana* protiv rimske crkve kao crkve Sotonine, protiv rimskoga pape kao starješine Sotonine crkve i protiv rimskih svećenika uopće, koji olako otpuštaju grijehe i time pogubljuju ljudske duše[9]. Bosanski su se *krstjani* na Bolinu polju 1203. prividno podvrgli Rimu i priznali rimskoga papa i rimske svećenike, koji bi im imali

[8] Ib. 25.
[9] Ib. 24.

opraštati grijehe i dijeliti sakramente. Ali ta su obećanja bila samo prividna, kako svjedoče propozicije I. a. 57./11., T/18., I. a. 57./20., i T/37. Navode ovih propozicija potvrđuje glosa br. 9. u Srećkovićevu evanđelju.

7. Kao što su bosanski *krstjani* osuđivali rimsku vjeru i rimsku crkvu, tako su zauzimali neprijateljski stav i prama pravoslavnoj crkvi. Bilo je tomu više razloga. Prvi i osnovni razlog bio je sasvim oprečna nauka. To je dovodilo do toga, da je i rimska i pravoslavna crkva osuđivala *crkvu bosansku*, a *crkva bosanska* osuđivala je i pravoslavnu i rimsku crkvu. Osim toga bosanski su *krstjani* imali dobro oko za slaboće predstavnika sebi neprijateljski raspoloženih crkvenih zajednica. Kao što su različite sljedbe na Zapadu prigovarale papi, kardinalima, biskupima i svećenicima, da imaju velike posjede i da raskošno i grješno žive, tako upozoruje Solovjev, da je skriptor Grujićeva evanđelja 14. st. u glosi ispod teksta 9. glave evanđelja po Mateju dao ovo tumačenje riječi »mitnica«: mitnica je mjesto patrijarhovo, gdje se »patrijarhi stave srebrom i zlatom«. Ali nije skriptor ovog evanđelja išao samo za tim, da ponizi srpskog pravoslavnog patrijarha. U drugoj primjedbi on se obraća na nekoga Ratka, za koga dr. Grujić misli, da je bio neki patarenski starješina u Bosni, pa veli: »prepodobnejši Ratko, daj mi da ručam, gladni siromah«. To je revolt siromašnog i gladnog pisara, koji radi za *prepodobnejšega gospodina Ratka*, protiv socijalne nepravde. Ako je ova pretpostavka dra. Grujića točna, tada Solovjev u ovoj primjedbi vidi još jedan dokaz više, da je *crkva bosanska* u 15. st. postala »gospodska« i da predstavnici te gospodske crkve mnogo drže do svojih titula[10].

8. Počevši od abjuracije na Bolinu polju 1203. sve do kardinala Torquemade 1461. domaći i strani latinski izvori prikazuju *crkvu bosansku* kao »treću« crkvu, koja samo sebe smatra Kristovom crkvom, a svoje starješine nasljednicima apostola. Jednoga od starješina zovu Kristovim zamjenikom i nasljednikom sv. Petra (BP/3. — I. a. 57./11. — T/17, 19.). Rajner kaže u svojoj Sumi o katarima 4. h., da svi katari suglasno naučavaju, da se nitko ne može spasiti, osim po njima. To uključuje nauku, da su samo oni prava Kristova crkva. Govoreći o leonićanima veli Rajner 1., da »lombardijski siromasi« tvrde, da je Kristova crkva ostala čista do pape Silvestra, ali je po Silvestru (valjda radi »Konstantinove donacije«, kojom je navodno postao zemaljski vladar), odstupila od Krista i tako je ostala sve dok je oni nisu opet oživjeli. Slično kaže i Bonacursus

[10] Ib. 28.

u svojem spisu *Contra Catharos* (PL 204, 775.): »Beatum Silvestrum dicunt Antichristum fuisse... a tempore illo dicunt Ecclesiam esse perditam«. Ivan Fauvre de Sango izjavljuje pred inkvizicijom 1387. u Pynarolu, da su učitelji sljedbe valdenza govorili »quod summus Pontifex est de secta eorum et moratur in Apulia et quod ecclesia Romana est ecclesia malignantium et congregatio peccatorum a tempore beati Sylvestri citra et in eo defecit, quousque ipsi eam restoraverunt« (D. 252.). Iz svoje analize glosâ u Srećkovićevu evanđelju br. 2., 5., 7., 9. i 10., izvodi Solovjev[11], da su *bosanski krstjani* sebe i svoje vjernike smatrali »ljudima božjim«, a *crkvu bosansku* pravom Petrovom i Kristovom crkvom, u kojoj nasljednici apostola »svaki dan izobličavaju grijehe«. U 2. i 9. glosi spominju se katolički *zakonici* (svećenici), koji »svakog dana otpuštaju ljudske grijehe i time gube čovječje duše«, a ne mogu izliječiti bolesnu ženu, koja označava »ljude božje«. Te »ljude božje« mogu izliječiti samo *dvanaest apostola*, koji »svaki dan izobličavaju grijehe«. Pod 12 apostola razumijevaju se, u smislu ustrojstva manihejske i neomanihejske sljedbe, dvanaestorica, koji su uz vrhovnog glavara manihejske sljedbe i njezinih sredovječnih izdanaka vršili službu apostola. Prema protokolima inkvizicije u Languedocu u 14. st. učili su neomanihejci, da su prvi apostoli bili poput Krista »duhovni«, t. j. bez pravoga ljudskoga tijela, a naslijedili su ih »tjelesni« apostoli s pravim ljudskim tijelom: »et successive semper fuerunt apostoli in ecclesia Dei, et perfecti inter istos de secta praedicta tenent locum dictorum apostolorum carnalium« (D. 179/80, 92.). Solovjev misli, da je vrlo vjerojatno, da je i *crkva bosanska*, poput Manesa, carigradskog Vasilija i francuskih patarena, imala uz *djeda* dvanaest »apostola« — *gosta* i *staraca*. To će trebati još potanje ispitati, kao što je potrebno da se prouči čitavo ustrojstvo *crkve bosanske*, koja se ponosi kršćanskim imenom i, poput ostalih sličnih sljedbi, pridaje sebi naziv i svojstvo apostolskog kontinuiteta. U glosi 5. tumači bosanski glosator gostionicu, koja se spominje u priči o milosrdnom Samarjaninu Lk. 10, 30—35., kao crkvu, upravo kao berlinski kodeks apokrifa 13. st., s kojim je Speranski uporedio glose Srećkovićeva evanđelja. Ali tumačeći, koga predstavlja gostioničar u istoj priči, odstupa bosanski glosator od berlinskog kodeksa i veli, da je »gostinik: Petar«. Solovjev to ne smatra slučajnom omaškom, jer glosator nije pisao napamet, kako je to mislio Speranski, nego je bosanski glosator, po mišljenju Solovjeva, naumice mjesto »Pavao« stavio

[11] Ib. 23—25.

»Petar«. Pravoslavni su, nastavlja Solovjev, naročito poštova apostola Pavla kao utemeljitelja kršćanskog učenja. Naproti *bosanski krstjani* smatraju, da su oni nasljednici Petrove crkv izopačene od rimskih papa. U tomu se *bosanski krstjani* slaž sa svojim istomišljenicima na Zapadu. Rajmund Valsiera de A izjavljuje početkom 14. st. pred inkvizicijom, da je Krist, prem učenju neomanihejskih učitelja, svoju vlast predao Petru. Al rimski biskupi, koji su naslijedili Petra, nemaju one vlasti koju je imao Petar, »quia non tenent fidem et viam quam ill de secta sua tenent, qui tenent fidem et vias Filii Dei« (D. 166) Ivan Maurini *de monte Alionis* izjavljuje u inkvizicijskom procesu, da je heretik Petar Belibasta naučavao, da on pristaje uz vjeru, koju je Krist predao sv. Petru u Rimu, »quae est sancta fides Romana« (D. 181.). Ali to nije ona vjera, koju naučava rimski papa, jer se on odmetnuo od prave vjere Petrove. Pravi je papa i Petrov nasljednik glavar manihejske sljedbe, koga Petar Belibasta naziva »pater sanctus apostolicus qui tenet sanctam fidem Romanam« (D. 194.). Ivan Maurini priznaje pred inkvizicijom, da je povjerovao onomu, što je učio Petar Belibasta, jer mu je Belibasta naglasio, da je to »sancta fides Romana ... quam Deus dimisit b. Petro apostolo« (D. 201.). Trebat će dakle prema domaćim spomenicima nastojati da se ustanovi, jesu li možda i ***bosanski krstjani* svoje učenje nazivali nesamo *apostolskom*, nego kojiput i *rimskom virom*.**

9. Već se iz abjuracije na Bolinu polju 1203. može zaključiti, da bosanski *krstjani* tada nisu imali svojih crkava ni u njima žrtvenika i križeva. Kasniji latinski spomenici kažu da su bosanski *krstjani* osuđivali građene crkve i svete slike (I. a. 57./25. — LXIX/10. — T/20.). Prema Alanu *ab insulis* II. a. 9. fol. 97. katari uče »locum materialem non esse ecclesiam, sed conuentum fidelium. Dicunt etiam quod locus ad orationem non pertinet«[12]. Bernard de Foncaude kaže još jasnije: »Domum Dei, domum utique orationis, contempnentes malunt orare in stabulis vel in cubiculis seu thalamis quam in ecclesiis«[13]. S time se potpuno slaže Rajnerova Suma o katarima, koja u svom izvornom tekstu nigdje ne spominje crkava ili bogomolja katarske sljedbe, nego se svi njihovi sastanci obdržavaju po kućama, a ne u crkvi. U kasnijim interpolacijama dodani su prvotnom Rajnerovu tekstu i podaci o negativnom stavu katarske sljedbe prama građenim crkvama[14]. Prema inkvizicijskim protokolima 14. st., katari su smatrali građene crkvè »kućama, u

[12] PL 210., 371.
[13] PL 204., 835.
[14] Vidi kod Račkoga, Rad X. 189.

kojima se vara svijet« (D. 40.), »kućama, u kojima se svijet klanja idolima« (D. 168, 176.), i u najboljem slučaju da su to kuće kao i svaka druga kuća (D. 370.). Svoje su vjernike učili, da isto toliko vrijedi, ako se mole kod kuće (D. 136.), jer je bog svudašnji, i zato ne treba posebnog mjesta ili zgrade za molitvu, nego se isto tako može moliti i na polju (D. 281.). Da su i bosanski *krstjani* doista otklanjali i osuđivali građene crkve i bogomolje, osim abjuracije na Bolinu polju 1203. jasnim je dokazom i činjenica, koju ističe Solovjev, da postoji doduše dosta spomenika kršćanskih bazilika i crkava u Bosni sve do 12. st., ali »od početka 13. do kraja 15. veka nema bosanskih crkava, nema fresaka, nema skulptura, i to baš u ono doba, kada u susednoj Dalmaciji i u Srbiji cveta sjajna crkvena umetnost. Samo je u Dobrunu sačuvana pravoslavna crkva . . . U Jajcu stoji franjevački zvonik . . . Ali nema građevina, koje bi se mogle pripisati »bosanskoj crkvi«. Ovakva praznina u umetničkim spomenicima jak je dokaz tome, da je ta crkva bila zaista jeretička, da je neprijateljski gledala zidanje crkava i svaku crkvenu umetnost«[15]. S tom se konstatacijom ne slaže vijest, da je Stjepan Toma 24. VI. 1446. održao sabor u Konjicu kod Neretve i da je na tom saboru određeno, da bosanski *krstjani* (maniheji) ne smiju ni zidati novih ni popravljati starih porušenih hramova. Rački u Radu VIII. 154/5. s pravom drži, da je ta listina podmetnuta, jer se teško može vjerovati, da bi Toma u lipnju 1446. otvoreno ustao protiv bosanskih *krstjana*, kad im je još u kolovozu 1446. ide jasno u prilog.

10. Popisi zabludâ bosanskih *krstjana* suglasno ističu, da bosanski *krstjani* osuđuju crkve, jer se u njima štuju idoli, t. j. svete slike. Prema iskazima pred inkvizicijskim tribunalom, to su isto učili katari i njima slične sljedbe u 14. st. (D. 26., 56., 168., 176., 323.). Zato su bosanski *krstjani* izbjegavali slikanju svetaca ljudskim likom, a kad im se to činilo prikladnim ili potrebnim, zamijenili su slike simbolima. Solovjev primjećuje, da ni u Nikoljskom ni u Daničićevu evanđelju nema slika evanđelista, koje obično dolaze u slavenskim rukopisima, nego nešto osobito — samo simboli dotičnih evanđelista. U Srećkovićevu evanđelju sačuvan je samo jedan crtež, ali taj crtež »ne prikazuje lik apostola (?) Marka, nego samo vinjetu: u krugovima dvije aždaje i kentauri s napetim lukom. Opet slika svećeva zamijenjena alegoričnim crtežom«. Ni Radosavljev zbornik (zapravo obrednik, kako je naslućivao već Rački) nema ni jedne

[15] Dr. A. Solovjev: Jesu li bogomili poštovali krst? Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1948. 89.

slike svetaca, anđela ili lica Trojice, premda bi sadržaj Apokalipse možda tražio ilustraciju i premda ovaj zbornik ima bogatu iluminaciju s ljudskim i životinjskim figurama, upletenim u ornamente, pa čak i sliku samoga *krstjanina* Radosava, koji je taj obrednik pisao za *krstjanina* Gojsava u doba kralja Tomaša. Jedini od svih dosad poznatih bosanskih rukopisa 13—15. st. urešen je slikama svetaca, Krista i proroka — rukopis *krstjanina* Hvala, pisan prvih godina 15. st. za vojvodu Hrvoja. Solovjev priznaje, da je to zaista jedinstven slučaj u bosanskoj duhovnoj književnosti, i postavlja pitanje: može li Hvalov rukopis biti presudan i služiti kao dokaz, da je *crkva bosanska* bila »pravovjerna«, da je štovala svetitelje i njihove ikone? Solovjev odgovara, da nije tako, jer ilustracije u Hvalovu Zborniku treba smatrati za nešto izuzetno, što treba shvatiti i razumjeti prema sasvim naročitim prilikama, u kojima je *krstjanin* Hval pisao taj Zbornik. Vojvoda Hrvoje bio je pataren, ali se iz političkih razloga pričinjao, kao da će prijeći na katolicizam. Po narudžbi vojvode Hrvoja pisan je i znameniti glagoljski misal po zakonu rimskoga dvora, ukrašen slikama svetaca i slikom samoga Hrvoja na konju. »Ovaj prevrtljivi i sujetni političar ostao je u duši pataren do kraja života, ali se vješto pretvarao dolazeći u Split kod nadbiskupa ili u Budim pred kralja. On je sam jednom nazvao svoju bosansku vjeru »poganskim obredom i nevjerom«. Postavši »duka splitski« i sjedeći vjerojatno u Splitu Hrvoje naručuje g. 1404. kod *krstjanina* Hvala crkveni zbornik. Mogao je, dakako, slobodno zapovijedati Hvalu, da se zborniku doda nekoliko slika svetaca, kao što ih je on svuda vidio u Splitu, da se time zbornik približi katoličkom ambijentu. Ponizni sluga svog silovitog gospodara, grješni *krstjanin* Hval, pristao je na kompromis: dopustio je, da netko drugi naslika svece u zborniku. Čak je išao i dalje: na samom početku Novog zavjeta u I. glavi evanđelja po Mateju prilagodio je Hristov rodoslov katoličkom učenju: mjesto bogomilskih riječi: »iz neje že izide Isus« stavio je ortodoksno: »iz neje že rodi se«. U takvom obliku mogao je zbornik da bude čitan i od katoličkog kapelana u hercegovoj dvorskoj kapeli u Splitu«. Solovjev ističe dalje, da su ipak ti ustupci bili samo prividni, jer inače sadržaj i raspored Hvalova zbornika odaje bogomilske osnovne značajke. Poput Račkoga i Broza, skreće Solovjev pažnju na to, da je drugo ne priznavati slike kao čest vjerskoga štovanja i sastavni dio božjih hramova, a drugo uvrstiti nekoliko ilustracija u jednu knjigu, koja je pisana u spomenutim okolnostima[16].

[16] Dr. A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, Zagreb 1948, 20., 28., 36., 40/1.

11. Još i više nego obične svete slike odbacivali su katari i njima slične sljedbe križ i njegovo štovanje. Prema suglasnim izjavama u inkvizicijskim procesima uče katari, patareni, albigenzi i njima slične sljedbe: »quod nullus debebat se signare signo crucis, nec eam adorare, nec habere fidem, quod posset juvare in aliquo, imo quilibet debebat eam vituperare et spuere etiam contra eam pro eo . . . quia Deus fuit positus, martiriatus et mortuus in cruce; et propter hoc omnis homo, qui erat de Deo et diligebat Deum, debebat habere odio crucem « (D. 21., 26., 29., 168., 222/3., 323.). Zato su u znak obraćenja i pokore pristaše rečenih sljedbi imali da javno nose na haljinama križ, koji su međutim mnogi od njih odbacili i pobjegli (D. 291., 292., 349., 350., 364., 604.). Da su i bosanski *krstjani* zabacivali križ i njegovo štovanje, svjedoči njihovo obećanje na Bolinu polju 1203., da će odsad u crkvama podizati križeve. Ovo je obećanje bilo samo prividno, kako izlazi iz I. a. 57/25., LXIV/10. i 12. i T/22, koji tvrde, da su bosanski *krstjani* znak križa smatrali oznakom đavla. Solovjev dokazuje u svojoj studiji »Jesu li bogomili poštovali krst« u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1948. 81—102., da su bosanski *krstjani* doista po svojoj nauci zazirali od križa, ali da su u stanovitim okolnostima znali poći i putem kompromisa. Na temelju analize povelja, što su ih izdavali bosanski banovi i kraljevi, pokazuje Solovjev, da se na poveljama *pro foro interno* izostavlja znak križa, dok se na poveljama *pro foro externo* znak križa ponekad nalazi, a ponekad i izostavlja. To je bila taktika kompromisa i pretvaranja pred inovjercima, poput one u Hvalovu zborniku, pisanom za splitskog vojvodu Hrvoja. Gledom na sredovječne nadgrobne spomenike u Bosni ističe S., da od preko 27.000 ovih spomenika koja tisuća ima ukrase, a samo stotinjak natpise. Na spomenicima, koji su ukrašeni, križ se nalazi samo izuzetno, a 60% onih spomenika, koji su providjeni natpisom, nemaju križa. Spomenici sa čudnim simbolima, koje Solovjev smatra spomenicima bosanskih *djedova*, izbjegavaju znaku križa. Ipak imade mali broj križeva, pod kojima su sahranjeni bogomili. Ti su križevi antropomorfnog oblika i ne predstavljaju križ kao instrumenat muke, koji je bio toliko zazoran katarima i njima sličnim sljedbama, nego samoga Krista, kako je raširio ruke na blagoslov. Ovi križevi, kao i križevi na bosanskim poveljama i natpisima, koji imaju neobičan oblik, imaju mistički značaj u onom smislu, kako je tumačio prethodnik bosanskih bogomila, pavlićanin Gegnezije na početku 8. st. Na patrijarhovo pitanje: »Da li se klanjaš krstu?« Gegnezije odgovori: »Anatema svakom ko se ne klanja i ne poštuje časni životonosni krst!« Solovjev navodi

Petra Sicilijskog (PG 104, 1284.), patrijarha Fotija (PG 102, 5: i 25.) i navodno anatemisanje pavličana iz II. st. (PG 1, 1467/8 da pokaže, kako pavličani, patareni i bogomili smiju poštovat krst tumačeći ga ne kao oruđe muke, nego kao personifikaciji samoga Krista, kao raširenje Kristovih ruku u znak blagoslova Odnos bosanskih i humskih »bogomila« prama križu crta Solovjev ovako: »U Bosni su bogomilske starješine zazirale od krsta ni dedovi ni gosti nisu ga dopuštali na svojim grobovima, banov i kraljevi nisu ga stavljali na svoje povelje izdate (domaćoj) vlasteli. Izvesno popuštanje bilo je dozvoljeno samo u odnosu prema strancima — Dubrovčanima. Verovatno u tomu slučaju stavljajući krst na čelo povelja, banovi su se služili jednom *reservatio mentalis*: ovo nije znak drvenog krsta, već simbol Hrista proširenih ruku. Veće je popuštanje bilo u Humskoj zemlji, gdje je bili jača pravoslavna tradicija. Tu je krst više poštovan, ali opet u suglasnosti sa ezoteričnim pavličanskim tumačenjem: znak krsta je personifikacija samog Isukrsta. Time se objašnjavaju čudni oblici krsta na humskim poveljama:

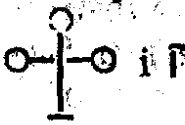 i . S njimi vredi uporediti figure s okruglom glavom i zavijenim rukama na humskim sarkofazima iz Podveleža. Time se objašnjavaju i hercegovački steći — ti »antropomorfni krstovi«, objavljeni od Truhelke. . .«[17].

12. Iz obećanja bosanskih *krstjana* na Bolinu polju 1203. može se naslućivitl, da nisu priznavali euharistije. Poricanje sakramenta euharistije izrijekom im pripisuje I. a. 57/15., LXIV/5. i T/36. Rajner u svojoj Sumi protiv katara 6. ističe: »nemo ex eis credit quod ex illo pane conficiatur corpus christi«. Alanus *ab insulis* II. a. 9. fol. 90v. kaže o katarima: »Dicunt etiam . . . panem non transsubstantiari in corpus Christi per sancta verba quae dicuntur a sacerdote in missa«. Bonacursus u svojoj Sumi *Contra Catharos* (PL 204, 775.) spominje i razlog, zašto katari poriču transsupstancijaciju: »Nec aliquam substantiam visibilem credunt ullo modo in corpus Christi posse converti«. Uza sve to katari su, prema iskazima pred inkvizicijom, primali euharistiju u crkvi, da se tako sakriju (D. 170., 371/2,). Tako su i bosanski *krstjani* svojim obećanjem pred Casemarisom na Bolinu polju, da će se u veće svetkovine pričešćivati, nastojali sakriti svoje uvjerenje, koje je dijelio svaki član sljedbe, da se radi o sasvim običnom kruhu. Katari su smatrali, da kruh, što ga je Krist dao svojim apostolima, nije bio tjelesni kruh,

[17] Dr. A. Solovjev: Jesu li bogomili poštovali krst? Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1948. 99.

nego duhovni, druge, više prirode; to je riječ božja, o kojoj govori apostol Ivan na početku svoga evanđelja: »ille panis, de quo Christus dixit in evangelio: hoc accipite et manducate ex hoc omnes, hic est verbum Dei, et sanguis, de quo ibidem loquitur, a simili, verbum Dei, juxta evangelium beati Johannis . . .« (D. 28.). Ova nam izjava optuženih albigenza na inkvizicijskom procesu u Carcassone 1308/9. može dobro poslužiti, da osvijetlimo i bolje razumijemo glosu br. 5. u Srećkovićevu evanđelju. Solovjev ističe, da prema ovoj glosi ulje i vino u priči o milosrdnom Samarjininu Lk. 10, 30—35. označuju »milost božju«, a ne »telo i krv Hristovu«, kako to veli berlinski kodeks pravoslavnih apokrifa iz 13. st. Solovjev to ovako tumači: »U pravoslavnom apokrifu evharistija spasava ljudski rod. Međutim bogomili negiraju tajnu pričešća i polažu nadu samo u milost božju«[19]. Nikoljsko evanđelje prevodi stoga prošnju molitve gospodnje, koja u slavenskim prijevodima (točno prema grčkom) glasi »hleb naš nasušni«, ovako: »hljeb naš inosušni daj nam«. Solovjev tu promjenu tumači tako, da »riječ inosušni može značiti samo »druge suštine, drugog bića«, pa dodaje, da se ovaj mistički epitet približava riječi *supersubstantialis* u katarskim tekstovima i provansalskom prijevodu *sobre-tota causa*, odnosno u starotalijanskom *sopra tucte le sustantie*. Budući da Daničić nije zabilježio nikakvu varijantu, zaključuje Solovjev, da se i Hvalov rukopis u tekstu molitve gospodnje Lk. 11, 3. slaže s Nikoljskim evanđeljem, pa da je i Hval ostavio mistički izraz »hleb naš inosušni«, kao u Nikoljskom evanđelju. Iskazi u inkvizicijskim procesima u Carcassonne potvrđuju, da katari i albigenzi u Očenašu ne vele »panem nostrum quotidianum«, nego »panem nostrum supersubstantialem«. Tako glasi 4. prošnja i u južnofrancuskom katarskom obredniku 13. st., što su ga izdali Cunitz i kasnije Clédat. To nas vodi do Radosavljeva obrednika, u kojemu je *krstjanin* Radosav *za krstjanina* Gojsava u vrijeme kralja Tomaša nakon Apokalipse apostola Ivana zabilježio obred, kako su bosanski *krstjani* vršili lomljenje hljeba. Taj se obred sastoji od molitve gospodnje, poklonstvenih stihova, blagoslova i početka Ivanova evanđelja (Iv. 1, 1—16) s dodatkom o milosti i istini, koja nam je dana po Isusu Kristu. Taj se obred potpuno podudara s obredom lomljenja hljeba, kako su ga prema južnofrancuskom katarskom ritualu 13. st. izdali Cunitz 1852. i fototipijski L. Clédat 1897. Rački je u Starinama XIV. usporedio obred lomljenja hljeba, zabilježen u Radosavljevu zborniku, s južnofrancuskim

[19] »Per panem supersubstantialem intelligitur lex Christi . . .« (katarski obrednik 13. st. ed. Dondaine o. c. 152.).

katarskim obrednikom prema Cunitzovu izdanju i ustanovio bitnu istovetnost obaju obreda. Iz toga je zaključio, da je bogoštovlje kod bosanskih *krstjana* i kod francuskih katara bilo jedno te isto.

Šidak je u Radu 259, 118. porekao opravdanost toga zaključka, jer se takav zaključak ne može izvesti samo na osnovu jednog jedinog obreda, dok ni jedan drugi nije poznat. Osim toga ni identičnost obreda u oba rukopisa nije po Šidaku potpuna. Zaustavimo se začas kod obreda lomljenja hljeba. Taj obred nije u Radosavljevu zborniku samo izvanjski sličan obredu lomljenja hljeba kod južnofrancuskih katara, nego je upravo istovetan, ako i pokazuje neke neznatne i sasvim uzgredne, posve nebitne razlike. Solovjev uspoređuje tekst Radosavljeva zbornika s tekstom južnofrancuskog katarskog rituala 13. st. i ustanovljuje »skoro potpunu njihovu istovetnost«. Glavno mjesto zauzimlje Očenaš i mistički početak Ivanova evanđelja o Kristu kao Logosu i vječitoj svjetlosti, sa završetkom, koji je značajan za katare i patarene. Sva je razlika, primjećuje Solovjev sasvim točno, u tome, što se u južnofrancuskom ritualu poziv »Adhoremus patrem et filium et espiritum santum« ponavlja 6 puta (tri puta pred Očenašem i tri puta poslije njega), dok se u Radosavljevu zborniku »Poklanamo se« ponavlja samo tri puta, i to iza Očenaša. Osim toga Radosav bilježi i odgovor »Dostojno i pravedno jest«, a toga nema u južnofrancuskom katarskom obredniku. Prema tome, zaključuje Solovjev, Radosavljev rukopis iz sredine 15. st. prikazuje nam patarensku »misu« — službu božju (točnije: obred lomljenja hljeba), koja je po suštini sasvim jednaka s ritualom francuskih katara s kraja 13. st., samo je u sasvim sporednim stvarima nešto skraćena i pojednostavljena. O tome će se svatko uvjeriti, tko poredi oba teksta kod Račkoga, ili Solovjeva, kod koga je tekst točniji, jer se Rački držao Cunitzova izdanja, a Solovjev Clédatovih fototipija. Pogotovu nestaje i najmanje sumnje o istovetnosti obaju obreda ako pogledamo, što o tom obredu veli Rajner i što o njemu iskazuju optuženici i svjedoci na sredovječnim procesima pred tribunalom inkvizicije. Rajner kaže u svojoj Sumi protiv katara pod (našim) br. 6., da katari svaki dan kod objeda i večere blagosivlju i lome hljeb. Kad su se katari i katare okupili oko stola, mole stojeći zajedno Očenaš. Onaj, koji ima prvenstvo među njima, uzme kruh i vino i kaže: »Milost g. n. I. K. bila svagda sa svima nama«, prelomi kruh i daje svima prisutnima. To se potpuno slaže s aktima o inkvi-

[19] Ib. 36

ziciji protiv manihejaca 13. st. u Carcassone, gdje čitamo o tadašnjim Manihejima: »Item in principio mensae, quando sunt inter credentes vel inter se, benedicunt unum panem vel unam petiam panis, tenendo panem in manibus cum manustergio seu aliquo panno albo dependente a collo, dicendo orationem Pater noster, et frangunt in parvas petias, et talem panem vocant panem sanctae orationis et panem fractionis et credentes eorum vocant panem benedictum sive panem signatum, et de illo pro communione comedunt in principio mensae et dant et tribuunt credentibus suis« (D. 4.). Iskazi optuženika i svjedoka pred inkvizicijom potvrđuju redom, da se ovako opsluživao obred lomljenja hljeba kod patarenskih sastanaka prije običnog jela u privatnim kućama (D. 37., 148., 225.). Taj je obred bitno isti kod Rajnera, južnofrancuskih patarena, u iskazima pred inkvizicijom optuženih katara, kao i kod bosanskih *krstjana*. Veliki vremenski i prostorni razmaci mogu uvjetovati male verbalne varijante, koje ne mijenjaju bit obreda patarenskog blagoslova i lomljenja kruha. Evo, u čemu se sastoji bit obreda lomljenja kruha po običaju sljedbe katara, prema iskazu Bernarda Escolani pred inkvizicijom u Carcassone: »Bernardus Escolani vidit in Lombardia in castro Sermionio Bernhardum Oliva, Episcopum haereticorum de Tolosa, et alios, qui docuerunt ipsum Pater noster et orationem quam faciebant, et evangelium S. Joannis: In principio erat verbum, et confessionem, quam appellant servicium, quae omnia dixit, secundum quod ipsi docuerant eum, dicendo in oratione Pater noster: panem nostrum supersubstantialem, et addendo in fine evangelii Joannis verba, quae haeretici addunt« (D. 37/8.). Svuda dakle mole katari, kao i bosanski *krstjani*, u skladu s izvornim grčkim tekstom Lk. 11, 3. »panem nostrum supersubstantialem«, a početak Ivanova evanđelja završuju stihom 17., u kojem se naročito ističe Novi zavjet prama Staromu, jer je zakon došao po Mojsiju, a *blagodat (gratia)* i *istina* dana je po Isusu Kristu. Nisu dakle ni ove pojedinosti, ni čitav obred, neki specijalitet bosanskih *krstjana*. To je zajednička baština svih neomanihejskih sljedbi, koja ima u sebi stanovitih istočnih reminiscencija ili primjesa, jer su te sljedbe iskonski nastale na Istoku, a na Zapad su prešle, kako naročito ističe Rajner, upravo iz Bugarske i Dugmuthije. Šidak kaže, da »rukopis krstjanina Radosava nema u sebi nikakovih nekršćanskih elemenata«, jer sadrži samo Apokalipsu Ivana evanđeliste i rečeni obred s molitvom gospodnjom i početkom evanđelja po Ivanu. To je doista oznaka one sljedbe, koja je samu sebe i u Bosni i na zapadu nazivala jednostavno *krstjanima*. Rukopis *krstjanina* Radosava, pisan za *krstjanina* Goj-

sava, nosi sve oznake obrednih knjiga ove sljedbe, koja iskazuje sasvim naročiti kult Ivanu evanđelisti, njegovu evanđelju i njegovoj Apokalipsi i koja posvuda moli Očenaš tako, da se 4. prošnja i završetak razlikuju od iste molitve u zapadnoj redakciji prema uobičajenom tekstu iz Vulgate. Obred se međutim lomljenja kruha prema običaju ove sljedbe isto toliko razlikuje od istočnog, kao i od zapadnog obreda, i to nesamo u sporednim, verbalnim ili ceremonijskim stvarima, nego u samoj biti lomljenja kruha, koje je i u istočnoj i u zapadnoj crkvi žrtva i sakramenat, a katari, patareni, albigenzi i bosanski *krstjani* poriču upravo ovu osnovnu dogmu, zajedničku istočnoj i zapadnoj crkvi. Neomanihejci su, prema iskazima pred inkvizicijom u Carcassonne, učili »quod missa nunquam celebrata fuit usque ad tempus Sylvestri« (D. 40.). Vidjeli smo, da je po njihovu shvaćanju papa Silvestar odveo crkvu na krivi put i tek su oni opet obnovili pravo kršćanstvo, pa se zato i nazivaju dobrim kršćanima, ili naprosto kršćanima. *Hljeb nasušni* ili *inosušni* u Očenašu bosanskih *krstjana* nije euharistija, nego riječ božja, o kojoj govori Ivan apostol na početku svoga evanđelja. Ali nije to jedini razlog, zašto bosanski *krstjani*, kao i uopće sve neomanihejske sljedbe, posebice poštuju i često ponavljaju početak evanđelja po Ivanu. U stihu 3. čitamo: »Omnia per ipsum (sc. verbum) facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est«. Prema iskazima u inkvizicijskom procesu u Carcassonne, učitelji neomanihejske sljedbe tumačili su to ovako: »omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil«. Ovo »nihil« tumačili su neomanihejci tako: »quod illud »nihil« supponebat pro rebus visibilibus, quae sunt nihil« (D. 40.). Tako su učili i albanićani: »per nihil intelligendum est malum, i. e. peccatum, et est sensus: sine ipso, i. e. Christo, factum est malum, quia a malo principio« (D. 59/60.). Smisao bi dakle Iv. 1, 3. u duhu neomanihejskog tumačenja bio ovaj: »Sve je po Kristu učinjeno, što je dobro i duhovno, a bez njega je učinjeno zlo i tjelesno; to je učinio bog zla, Sotona ili Lucifer (prvorođeni sin božji?) ili njegov otac«, već prema struji, kojoj je pripadala pojedina neomanihejska općina. Sredovječne neomanihejske sljedbe molile su Očenaš i početak Ivanova evanđelja nesamo kod lomljenja hljeba, nego i kod dijeljenja duhovnog krštenja (D. 5., 39.). I lomljenje hljeba i duhovno krštenje mogli su, kad nije bilo biskupa, njegovih »sinova« i đakona, izvršivati svi pravi ili savršeni članovi sljedbe, dakle kod bosanskih *krstjana* u odsustvu *djeda, gosta, starca* i *strojnika* svaki *pravi krstjanin*, kako bi rekao *gost* Radin. *Krstjanin* Gojsav bio je vjerojatno jedan od odličnijih bosanskih *krstjana*, ako i nije bio član hije-

rarhije, i dao je da mu *krstjanin* Radoslav ispiše trebnik, kojim se mogao služiti i za svoju duhovnu utjehu i za pouku i spasavanje *mrsnih ljudi*, da ostanemo kod naziva, što ih upotrebljava *gost* Radin. Razmatranje o Radosavljevu obredniku možemo završiti konstatacijom, da Radosavljev obrednik u poredbi s katarskim obrednikom iz južne Francuske ne daje doduše cjelovite svih obreda *crkve bosanske*, jer mu to nije bila ni svrha, ali se već iz onoga, što donosi, može predmnijevati, da su i ostali obredi *crkve bosanske* u svojoj suštini bili jednaki onima, koji su bili uobičajeni kod zapadnih katara, patarena i albigenza. Tih je obreda, uostalom, bilo vrlo malo i oni su bili veoma jednostavni, kako se to može vidjeti u izvještaju bivšeg patarena Rajnera, u starofrancuskom katarskom obredniku 13. st. i u našim bilješkama na odnosnim mjestima Rajnerove Sume protiv katara.

13. Osnovna je organizacijska struktura sredovječnih neomanihejskih sljedbi posvuda u svojoj suštini jednaka. Uz široke mase običnih vjernika (*credentes*) ima relativno mali broj pravih članova sljedbe (*perfecti*). Svaki ogranak pojedine sljedbe ima svoga starješinu, koga zovu biskupom. On upravlja svojom crkvom uz pomoć *starijeg* i *mlađeg sina*. U svakom mjestu, gdje imade pripadnika sljedbe, ima osim toga i đakon, koji vodi svoju malu općinu i predstavlja vezu svake pojedine općine s biskupom. Tako nam, bez obzira na sporedne pojedinačne razlike, crta organizaciju katarske sljedbe Rajner u svojoj Sumi protiv katara. Istu sliku dobivamo i na osnovu poredbenog studija iskaza optuženika i svjedoka pred tribunalom sredovječne inkvizicije. U tim iskazima ima stvari, kojih je vjerodostojnost veoma sumnjiva, kao na pr. iskazi o moralnim ekscesima na sastancima katara i patarena. Ali ima i iskaza, kojih je vjerodostojnost zajamčena drugim podacima. Među takve iskaze pripadaju iskazi o nutrašnjoj strukturi organizacije sredovječnih neomanihejskih sljedbi, napose o osnovnoj podjeli tih sljedbi u obične vjernike i u »savršene«. Obični su vjernici živjeli kao i drugi ljudi, polazili su tajne sastanke u privatnim kućama sljedbenika, divili se životu »savršenih« članova sljedbe i polako se pripravljali, da i oni prime duhovno krštenje, bilo za života, bilo na samrti. Opći je glas bio, da »savršeni« slijede put i život apostola, da ne prisižu i da ne lažu, da ne jedu mesa ni lakticinija i da se mnogo trape i poste. To je bio razlog, da su im se mnogi divili i da su prihvaćali njihov nauk, jer su propovjednici ovih sljedbi ukazivali na to, da raskošni život bogatoga katoličkog klera nije u skladu s Kristovim naukom i životom. Kad je došlo vrijeme da vjernici postanu pravim članovima sljedbe,

imali su obećati, da će se posve predati Bogu i evanđelju, da r će više jesti mesa ni lakticinija ni masnoća, osim ulja, da r će lagati ni podati se strasti za cijeloga svog života i da ne napustiti sljedbu ni od straha pred smrću (D. 41., 271.). Ra zumljivo je, da novicijat prije duhovnog krštenja često nije bi dovoljan, da prave članove sljedbe utvrdi i očeliči na novo putu, koji je bio pun pregaranja svake vrste. Zato su, kako s čini, neke sljedbe ili neki njihovi ogranci proveli razliku između onih, koji su primili duhovno krštenje, ali još nisu svojim živo tom pokazali, da su doista prokušani. Prve su zvali *duhovn kršteni* ili *utješeni*, a druge *savršeni* (D. 280.). Starofrancusk obrednik katarske sljedbe 13. st. donosi obred, kako se *vjernic* primaju u zajednicu i zatim obred duhovnog krštenja. Vidi ov obrede kod Ivanova o. c. 120—127. i kod Dondainea o. c. 37—4 i 151—165.

Na temelju oporuke *gosta* Radina dokazao je već dr. Ba rada, da se *crkva bosanska* sastojala od običnih vjernika *savršenih*. *Gost* Radin naređuje svome nećaku istoga čin imena, da razdijeli 300 dukata *krštenjem koi su prave vir apostolske, praviem krstjanom, krstjanom kmetem i pravin kmeticam krstjanicam ... takoge tko bi bil ubozi dobri mužje .. krstjane i krstjanice, koi griha ne ljube ... od našega zakona* a zatim *i mrsnjem ljudem*. To potpuno odgovara podjeli na obične vjernike i na savršene u sličnim sljedbama na Zapadu Da su bosanski *krstjani* bili pravovjerni, svi bi oni morali bit kršteni. Zašto onda *gost* Radin ističe *krštene* od onih drugih koje zove *mrsnim ljudima*? On to čini zato, jer razlikuje one koji su primili dualističko *duhovno krštenje* od onih, koji takvo krštenje još nisu primili. Ove posljednje zove *gost* Radin *mrsnim ljudima*, jer je glavna oznaka *duhovno krštenih (savršenih)*, za razliku od onih, koji nisu primili to *krštenje*, bio neprestani post. S ovim se Baradinim izvodima u potpunosti slaže Solovjev. On u svojoj raspravi o *gostu* Radinu i njegovu testamentu pokazuje, da oporuka *gosta* Radina odgovara bogomilskom učenju u osnovnoj podjeli članova *crkve bosanske* na izabrane *krstjane* i na obične *mrsne ljude*. Prema tomu može se smatrati utvrđenim, da se i *crkva bosanska*, poput ostalih neomanihejskih sljedbi svoga vremena, sastojala od običnih *krstjana (credentes)* i od *pravih krstjana i krstjanica (perfecti)*. Jednu teškoću, koja se suprotstavljala toj podjeli, odnosno značaju i načinu života *pravih bosanskih krstjana*, razriješio je Solovjev. Na osnovu čitanja Ćire Truhelka, da se u oporuci *gosta Radina* navode dvije kćerke gospodina Radina, izveo je Truhelka zaključak, da su se starješine *crkve bosanske* mogli

ženiti. Ali u originalu stoji na oba mjesta »kćerši mojoj«, što znači »sinovici mojoj, kćeri moga brata«, kako to sada pokazuje Solovjev pozivajući se na Mažuranićev i Akademijski rječnik. To znači, da *gost* Radin nije bio oženjen, i u tome je čuvao propise *crkve bosanske*, koja je *pravim krstjanima* zabranjivala brak. Uostalom, veli Solovjev, ova ispravka ništa ne mijenja u moralnom liku *gosta* Radina, koji se brine prije svega za svoje dalje rođake i ostavlja im devet puta veće legate nego za dobrotvorne svrhe. U toj moralnoj pokvarenosti starješina *crkve bosanske* nazire Solovjev jedan od uzroka nagle propasti *crkve bosanske* u 15. st. Možda bismo bogate legate *gosta* Radina i njihovu konkretnu raspodjelu mogli protumačiti i na osnovu njegovih vlastitih riječi, a u duhu naučavanja katarske sljedbe o milostinji. Albigenzi su prema protokolima inkvizicijskog postupka u Carcassone 1308/9. učili, da ništa ne vrijedi i ne pomaže milostinja, osim ako je dana *božjoj crkvi*, t. j. njihovoj sljedbi (D. 23.). Prema inkvizicijskim protokolima dopuštaju heretici, da njihovi vjernici daju milostinju i drugima, ali ističu: »major eleemosyna erat facere bonum haereticis quam aliis« (D. 199, 225, 247, 250, 251.). Važna je izjava jednog optuženika: »quod dicti haeretici erant boni homines et sancti et sustinebant multas persecutiones propter Deum bonum et quod magna eleemosyna erat si quis eis bonum faciebat, sed peccatum erat facere eleemosynas Catholicis« (D. 234). Smatramo, da ta izjava točno reproducira stav sljedbenika sredovječnih neomanihejskih sljedbi prama milostinja. Taj je stav dao povoda Rajneru i drugim inkvizitorima, da među zablude ovih sljedbi uvrste i propoziciju, da katari osuđuju milostinju. Katari su doista zabranjivali (ili nisu rado gledali), da njihovi sumišljenici daju milostinju onima, koji nisu pripadali njihovoj sljedbi. Inkvizitori su to sa svoje strane, polazeći sa svoga gledišta, ovako formulirali: katari zabranjuju davati milostinju i kažu, da nije zasluženo davati milostinju. Inkvizitori su pritom šutke pretpostavljali ono, što nisu izrekli, da se to odnosi na milostinju danu katolicima. Time je ova propozicija dobila općeniti oblik i stoga, u ovom općenitom obliku, ne izražava zbiljskog stava sljedbenika katarske sljedbe prama milostinji. Tako su postupali i naši franjevci, kad u I. a. 57/26. prigovaraju bosanskim *krstjanima*, da zabranjuju davati milostinju, i da onaj, tko bi dao milostinju, time ne bi stekao nikakve zasluge. Isto tako glasi i propozicija br. 50., što ju je od bosanskih franjevaca dobio kardinal Torquemada: »bosanski manihejci zabranjuju davati milostinju i time otklanjaju i osuđuju djela milosrđa«. Ovim je propozicijama bosanskim *krstjanima* učinjena nepravda. Jer oni

nisu osuđivali djela milosrđa i milostinje uopće, nego su samo davali prednost svojim rođacima i onima, koji su pripadnici *prave vire apostolske*, koji su *krstjani* i *krstjanice, koi griha ne ljube... od našega zakona*, kako je to rekao *gost* Radin u svojoj oporuci.

14. U abjuraciji na Bolinu polju 1203. obećavaju bosanski *krstjani*, da će ubuduće nositi dugačke haljine do gležnja (talare), kojima će se razlikovati od ostalih vjernika, kao što se od njih razlikuju načinom života i pobožnošću. To znači, da se dotad bosanski *krstjani* svojim odijelom nisu jače razlikovali od ostalih vjernika, odnosno, u najmanju ruku, da nisu nosili dugačke haljine. Možda to smijemo povezati sa činjenicom, da je na spomeniku *gosta* Milutina u Humskom kod Foče prikazan sam *gost* u kratkoj haljini s pojasom. Isto je tako na anonimnom stećku kod sela Dobrače nedaleko od nekropole u Ladjevici na Glasincu prikazan (po Solovjevu) *đed crkve bosanske* u kratkoj haljini. I na grobnom kamenu na putu iz Smrtića u Vjetrenik u Rogatici prikazan je gologlav muškarac, valjda starješina *crkve bosanske*, u kratkoj haljini s pojasom[20]. To znači, da se bosanski *krstjani* ni u ovoj točki nisu držali obećanja, što su ga dali na Bolinu polju. Opravdana je dakle pretpostavka, da oni svoj način odijevanja nisu htjeli napustiti, jer su ga smatrali posvećenim tradicijom, a možda su mu pridavali još i dublje značenje. Zanimljivo je pritom, da Ivan Maurini pred tribunalom inkvizicije savršene članove svoje sljedbe zove »vestiti« (D. 178., 195.)., a jedan svjedok izjavljuje, da su njegova braća Petar i Vilim došla iz Lombardije, gdje su »facti et vestiti haeretici«, naime *boni christiani*, koji su se iz južne Francuske sklonili u Lombardiju, »quia non audebant hic morari, quia lupi et canes persequebantur eos« (D. 251.).

15. Ne će možda biti bez koristi navesti jedan podatak iz opširne izjave češće spominjanog Ivana Maurinija pred inkvizicijskim tribunalom, prema protokolima iz početka 14. st .Ivan Maurini smatrao je, kako sam veli, one, koje inkvizitori zovu hereticima, dobrim i istinoljubivim ljudima, koji su u stanju istine i pravednosti. Vjerovao je, da je njihova vjera dobra i istinita i da se ljudi u toj vjeri mogu spasiti, ali nije htio da postane pravim članom njihove sljedbe. Tako je ustrajao »in dicta credentia« 15 godina. Najviše ga je poučavao Gulielmus Belibasta. Taj mu je tumačio, da rimska crkva uči krivi nauk, pokriven *(coopertus)* »littera ecclesiae Romanae«: »quia illi sunt

[20] Dr. A. Solovjev: Jesu li bogomili poštovali krst? Glasnik zem. muzeja u Sarajevu 1948.

caeci, qui non cognoscunt rectam litteram nostram, quae ducit hominem ad salvationem, quia ... duae sunt litterae, scilicet littera ecclesiae Romanae et littera ipsorum haereticorum, et litteram illi de ecclesia Romana cognoscunt et non aliam, quia Spiritus venerat in mundum, et illa erat littera bona et firma. Et post eum veniebat Sathanas et in similitudinem primae litterae scripsit litteram, quam tenet Romana ecclesia, quam litteram illi de ecclesia Romana cognoscunt et non aliam, quia caeci erant respectu dictae litterae ...« (D. 200., 202.). Nije sasvim jasno, na što se ovdje Vilim Belibasta poziva: da li na neki spis (možda Sv. Pismo?), ili na pismena. Ne stoji li to možda u nekoj vezi s kakvim starim *côde sacré*, koji bi potjecao iz Bosne ili Bugarske, a bio bi pisan Rimljanima nepoznatim slavenskim pismenima, kao što, po Rajnerovoj tvrdnji, sve srednevjekovne neomanihejske sljedbe na Zapadu potječu iz Bugarske i Dugmutije? U svakom je slučaju zanimljiva koincidencija Belibastova učenja, da je Krist došao na svijet »per os Sancti Spiritus« s izjavom samoga Krista u tajnom objavljenju apostola Ivana, da je Krist ušao u Mariju i iz nje izišao *per auditum:* »Quum cogitavit Pater meus mittere me in mundum istum, misit ante me angelum suum per Spiritum Sanctum ut reciperet, qui vocabatur Maria, mater mea, et ego descendens per auditum introivi et exivi ...« (D. 90. prema Cod. Vindob. membr. 1137. s. XIV.). S tim je u vezi, da po Nikoljskom i Daničićevom evanđelju Mt 1, 16. Marija nije rodila Krista, jer dok svi do sada poznati slovenski rukopisi vele da se od Marije *rodio* Krist, Nikoljsko i Daničićevo evanđelje kaže da je Krist *izišao* iz Marije. Na tu je važnu činjenicu upozorio Solovjev (Vjersko učenje bosanske crkve, str. 17.).

Zaključak

Od 1864., kad je Srpsko učeno društvo raspisalo nagradu za najbolje djelo o povijesti *crkve bosanske* i o pojavi »bogomila« među južnim Slovenima uopće, do danas, mnoga su pitanja osvijetljena i razjašnjena. Ali problematika, kako ju je postavilo Srpsko učeno društvo 1864., još nije u svojoj cjelini razriješena.

Pod dojmom Šidakovih izvoda okrivio je Ćiro Truhelka[21] Franju Račkoga, da je on doveo zamršeno pitanje o *crkvi bosanskoj* u upravo beznadno stanje. I sam se Šišić, kako smo

[21] Ćiro Truhelka: Bosanska narodna (patarenska) crkva, Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, 767—793.

vidjeli, počeo kolebati, ali je mislio, da je ipak bolje još sačekati konačne rezultate Šidakovih proučavanja i sud, što će ga izreći »prava naučna kritika«. Tako je Šišić ostao uglavnom kod koncepcije Račkoga[22]. U svojoj raspravi »Istina o bogomilima«, Beograd 1945 (1941) smatra međutim dr. Vaso Glušac, da »bogomila« uopće nije ni bilo ni Balkanskom poluotoku. »Bogomili« su po Glušcu kaluđerska mistifikacija srednjega vijeka i historijska zabluda, u koju nas je uveo Rački. Glušac tvrdi, da »bogomila« nije bilo ni u Bugarskoj, ni u Srbiji, ni u Bosni. Svaka od ove tri zemlje imala je svoju samostalnu državu i u državi svoju samostalnu i posebnu pravoslavnu crkvu. *Crkva bosanska* nije drugo do autokefalna pravoslavna crkva u Bosni. To je, po Glušcu, prava istina o bogomilima[23].

Glušac ne prihvaća Šidakova mišljenja, da crkva bosanska nije bila pravoslavna crkva. Čini se ipak, da Glušac i Šidak ni u ovom pitanju nisu tako daleko, kako se možda na prvi mah čini. Jer Šidak ne veli, da je crkva bosanska doista bila heretička, nego samo ustanovljuje, da je i srpska pravoslavna crkva, poput katoličke, smatrala bosanske krstjane i krstjanice hereticima. Ali on ne pretpostavlja, što više, on poriče, da razlozi, kojima istočna i zapadna crkva obrazlažu svoje stanovište prama bosanskim krstjanima, potpuno odgovaraju činjenicama. Bosanski su krstjani i crkva bosanska po Šidakovu izlaganju i prama Istoku i prama Zapadu bili zapravo samo raskolnici. To je, po Šidaku, bilo dovoljno, da ih i Istok i Zapad svrsta među heretike. Tako u suštini gleda Šidak na odnos crkve bosanske prama Istoku i Zapadu. Obojica, Šidak i Glušac, priznaju, da postoje optužbe protiv bosanskih krstjana, ali jedan i drugi poriču istinitost i opravdanost tih optužbi, dolazile one iz Rima ili iz pravoslavnih izvora. Šidak gleda u crkvi bosanskoj samostalnu organizaciju, koja se ne veže ni na Istok ni na Zapad. Glušac smatra da je crkva bosanska bila pravoslavna, a i Šidak kaže, da se nauka i obredi crkve bosanske nisu mnogo razlikovali od nauka i obreda istočne crkve. Prema tome posljednja bi riječ naučnog istraživanja kod nas bila, da »bogomilstva« u smislu Račkoga, kao neomanihejske dualističko-doketističke sljedbe, uopće nije bilo ni u Bosni ni na Balkanu.

Zahvatom A. Solovjeva i njegovom analizom bosanskih pisanih i kamenih spomenika, koji su nesumnjivo vlastit izraz *crkve bosanske*, vraćeno je to pitanje u svojoj suštini na onaj kolosijek, kamo ga je postavio Rački. Ne radi se dakako o tome, t k o ima pravo, nego o tome, š t o je istina. Spomenici *crkve bosanske* govore u suštini ono isto, što (u drugoj stilizaciji) protiv bosanskih *krstjana* iznose optužbe s Istoka i sa Zapada.

Mi smo u ovoj radnji pokušali dati analizu i sintezu optužaba protiv bosanskih *krstjana*, što ih je gotovo 300 godina

[22] Dr. Ferdo Šišić: Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I., 130.

[23] Dr. Vaso Glušac: Istina o bogomilima, Beograd 1945./1941., 270.

podizao Rim na osnovu izvještaja iz Bosne. Ispitavši vjerodostojnost ovih izvještaja poredili smo ih s priručnikom, što ga je 1250. za inkvizitore priredio inkvizitor Rajner Sachoni, koji je i sam u mlađim godinama bio pristaša katarske sljedbe. Sve smo to poredili i s iskazima svjedoka i optuženika na inkvizicijskim procesima, koji su se u 13. i 14. st. vodili u Italiji i Francuskoj protiv katara, patarena, albigenza i sličnih sljedbi. Ovaj se rad odvijao sasvim neovisno od Solojevljevih studija, koje sam naumice uzeo u ruke tek onda, kad sam nakon provedene analize svih pojedinosti proveo sintezu svih optužbi, što ih protiv bosanskih *krstjana* podiže Rim. Ovaj dugotrajni i sitni posao nije bio uzaludan. Optužbe protiv bosanskih *krstjana*, koje podiže Rim, dolaze zapravo iz same Bosne. One u svojoj suštini odgovaraju slici, što je Rajner i drugi inkvizitori daju o katarima, patarenima, albigenzima, jednom riječi o sredovječnim neomanihejskim sljedbama, koje su srodne bosanskim *krstjanima*. Rajner čak tvrdi, da sve te sljedbe potječu iz Bugarske i Dugmuthije.

U drugu je ruku analiza zapadnjačkih optužaba protiv *crkve bosanske* u stanovitoj mjeri potvrdila opravdanost onog mišljenja, koje traži, da spise, koji potječu od protivnika bosanskih *krstjana*, treba promatrati s najvećom pažnjom i kritikom. Pokazalo se naime, da je subjektivni momenat utjecao na oblikovanje ovih optužbi, koje će prema tomu trebati nerijetko prestilizirati, da budu vlastit izražaj pravoga bića *crkve bosanske*. Stilsko prekrajanje sa strane inkvizitora doduše obično ne mijenja mnogo na stvari, ali čini optužbu nerazumljivom ili daje povoda, da se krivo razumije. Ovako sabrani i proučeni »optužni materijal« poredio sam na kraju s rezultatima Solovljeva proučavanja domaćih, bosanskih, »bogomilskih« kamenih i pisanih spomenika. Iz ove poredbe morao sam izvesti zaključak, da su pojedine rimsko-bosanske optužbe doduše inkvizitorski-samovoljno stilizirane, ali da u svojoj cjelini, bez obzira na pojedinačnu stilizaciju, prikazuju suštinu, bit i značaj naučavanja, obreda i običaje *crkve bosanske* i bosanskih *krstjana*, kako je to fiksirano u spomenicima same *crkve bosanske*.

Bosanski su dakle *krstjani* bili neomanihejska sljedba, srodna i slična zapadnim katarima, patarenima i albigenzima, kao i istočnim bogomilima. Čini se, da su i sami potekli od bugarskih bogomila, a da su onda zajedno s njima utjecali na neomanihejske sljedbe na Zapadu. Ali to će trebati još potanje ispitati i proučiti. Jedno je danas sigurno, da se u optužbama protiv bosanskih *krstjana* nije išlo za tim, da se bosanskim *krstjanima* podmetnu životne nemogućnosti i paradoksi, kao da oni ne ruše

samo postojeće ustanove u ljudskom društvu (brak, državu i crkvu), nego da uništavaju i najelementarnije i najprimarnije ljudske potrebe, upravo osnovne instinkte ljudskoga bića. Ništa od svega toga nije bosanskim *krstjanima* ni podmetnuto ni nametnuto. Ako je inkvizitorska stilizacija sakrila ili zamračila pravi smisao pojedine propozicije, ona će ipak, kad se stilski preoblikuje u smislu cjeline gledanja *crkve bosanske*, predstavljati u suštini vjeran izražaj nauke i života bosanskih *krstjana*. Bosanski su *krstjani* za sebe, t. j. za savršene u *crkvi bosanskoj*, otklanjali brak i bračni život kao i uopće svaki spolni odnos. Osuđivali su i zabranjivali jesti meso i lakticinija. Zabranjivali su ubiti i čovjeka i životinju (osim riba). Poricali su pravo i državnoj i crkvenoj vlasti, da ih kažnjava i t. d. Sve to, primijenjeno na široke mase njihovih mnogobrojnih vjernika, bilo bi doista nesamo paradoksalno, nego i nemoguće. Ali to su bile obaveze, koje su obvezivale samo *prave krstjane i krstjanice*, koji su za života od svoje volje primili njihovo rukopoloženje. Široke mase njihovih vjernika, *mrsni ljudi*, kako ih zove *gost* Radin, nisu bile vezane tim zavjetima. One su imale znatno veću slobodu od pravovjernih, a bilo je sasvim dosta, ako su primili rukopoloženje na samrti, kad im ovaj svijet i onako više nije mogao pružiti nikakve životne radosti. Time im je bilo osigurano, da će se osloboditi od pakla i đavla, t. j. od ljudskoga tijela i opet se vratiti u svoje prvotno stanje, kad su bili čisti dusi. Sve je to nama strano, a u različitim pojedinostima i strašno, ali to ništa ne mijenja na samoj stvari. Nauk i život *crkve bosanske*, kako se očituje kod *pravih bosanskih krstjana* i *krstjanica*, može se shvatiti kao strašna mistika ili visoka askeza svoje vrste, koja stvarno uključuje u sebi negaciju svake životne radosti i negaciju, zapravo uništavanje ovozemskog tjelesnog života. Ali sve to bosanskim *krstjanima* nije podmetnuto, sve je to srž i smisao borbe *crkve bosanske* za svoj opstanak i borbe svakog pojedinog bosanskog *krstjanina* u njegovu ličnom životu, da se anđeo u njemu — ne simbolički, nego, kako su oni mislili, uistinu — oslobodi pakla i đavla, što ga predstavlja ljudsko tijelo i čitav tjelesni vidljivi svijet. Zato je Casemaris 1203. tražio, da bosanski *krstjani* započnu svoju abjuraciju priznanjem »dei eterni creatoris omnium et humani generis redemptoris«. Zato je i kardinal Torquemada 1461. tražio, da se trojica odličnih bosanskih *krstjana* zakunu »per omnipotentem . . . unum verum deum, creatorem omnium visibilium et inuisibilium creaturarum«. Obje su ove formulacije u sebi uključivale abjuraciju samog osnova neomanihejske sljedbe. Tako su ove dvije abjuracije, koje stoje na početku i

na kraju povijesti bosanskih *krstjana* i *crkve bosanske*, ključ za razumijevanje čitavog niza naoko nerazrješivih teškoća i prividnih protivurječja, što ih u sebi kriju zapadnjačke optužbe protiv bosanskih *krstjana*.

Od zadataka, što ih je Srpsko učeno društvo raspisalo 1864., najviše je proučeno pitanje, kakvo su učenje i kakvu su vjeru ispovijedali bosanski *krstjani*. Manje su proučena povijesna pitanja, kao na pr. kad i kako su se pojavili, jesu li bili u vezi s istočnim i zapadnim hereticima, kakva je bila njihova sudbina, što je od njih bilo i jesu li se poturčili. Solovljeva identifikacija Aristodija, sina Zorobabelova, što ga spominje Toma arciđakon, s Rastudijem bosanskim, koga proklinju srpski sinodici, ubacila je novo svijetlo u tamne početke bogomilstva u Bosni. Ova identifikacija može značiti početak novog doba u proučavanju povijesti *crkve bosanske*, koja čeka svoga Račkoga.

Poslije Solovjeva i naše poredbene analize osnovnih latinskih izvora o bosanskim *krstjanima* ne može se više sumnjati o tome, da je osnovna koncepcija Franje Račkoga bila ispravna. Drugim riječima: bosanski su *krstjani* ili »bogomili« doista bili pripadnici neomanihejske sljedbe poput katara ili patarena. Svoja ćemo izlaganja završiti sumarnom poredbom izjave inkvizitora Rajnera o tome, u čemu se svi katari slažu, s podacima o naučavanju i obredima *crkve bosanske*.

Prema Rajneru 3. naučavaju svi katari:

a. Đavao je učinio ovaj svijet i sve, što je na njemu.

Da su to naučavali i bosanski krstjani, izlazi iz BP/1., I. a. 57. fol. 78v/1., Cod. LXIV/6., T/2. Prema Daničićevu evanđelju Mt. 1, 16., Krist je inočedni, t. j. drugorodni sin božji, dok je prvorodni Sotona, knez ovoga vijeka. Zato vikar Bartol bosanske krstjane 1373. zove nesamo hereticima, nego upravo neviernicima. Tako zove sam sebe i vojvoda Hrvoje 1413. (isp. bilješku 67. na str. 38.).

b. Krštenje vodom i ostali sakramenti samo su đavolske varke.

Iz upita vikara Bartola 1373. pod br. 1., 11. i 22. jasno se razabire, da bosanski krstjani nisu bili kršteni krstom vode. Bosanski krstjani poriču krštenje vodom i ostale sakramente prema I. a. 57. fol. 78v/12., 15., 16., 17., 18., Cod. LXIV/1., 3., 5 .,T/27., 28., 35., 36., 37., 38., 39. Treba još potražiti izravan dokaz iz izvora, koji su nikli u krilu crkve bosanske.

c. Tjelesna je ženidba težak grijeh.

Iz upita bosanskog vikara Bartola 1373. pod br. 4., 11., 12. i 20. izlazi, da se pristaše bosanskih krstjana žene sklapajući brak na temelju privatnog dogovora, ali prema I. a. 57. fol. 78v/18., Cod. LXIV/3. i T/40.

crkva bosanska načelno osuđuje ženidbu. S tim je u vezi razlika između mrsnih ljudi, što ih u svojoj oporuci spominje gost Radin, i pravih krstjana i krstjanica, kao i propozicija BP/13.

d. Ljudsko tijelo ne će uskrsnuti (jer je stvoreno od đavla).

Prema I. a. 57. fol. 78v/14., Cod. LXIV/18. i T/44. poriču i bosanski krstjani uskrsnuće tijela. S tim je u vezi propozicija BP/9. i dokètizam Nikoljskoga i Daničićeva evanđelja Mt. 1, 16.

e. Pod svaku je cijenu i u svakom je slučaju zabranjeno jesti meso, jaja, lakticinija i sve slično (jer potječe od đavla).

To zabranjuju i bosanski krstjani prema I. a. 57. fol. 78v/30. i T/43. S tim je u vezi i propozicija BP/11., te podjela pripadnika crkve bosanske na mrsne ljude i prave krstjane i krstjanice, koji su bili vezani ovom zabranom i zabranom tjelesne ženidbe.

f. Zabranjena je svaka prisega.

Prema I. a. 57. fol. 78v/27., Cod. LXIV/14. i T/49. i bosanski su krstjani zabranjivali prisegu. Ipak su zastupnici bosanskih krstjana 1203. i 1461. prisegli, da će držati dato obećanje, odnosno da se odriču manihejskih zabluda, jer krivu prisegu nisu smatrali prisegom. Oni su se tako nastojali sakriti i osloboditi od progona. Treba još potražiti izravnu potvrdu u spomenicima crkve bosanske.

g. Svjetovna vlast ne smije progoniti ni kažnjavati pristaša katarske sljedbe.

Budući da je neposredna svjetovna vlast u Bosni uglavnom bila na njihovoj strani, nije bilo potrebno, da bosanski krstjani posebice ističu, da ih svjetovna vlast ne smije progoniti. Oni su prema I. a. 57. fol. 78v/28., Cod. LXIV/13. i T/42. naglašavali nedopuštenost kažnjavanja sa crkvene strane. Ipak prema T/48 osuđuju bosanski krstjani smrtnu kaznu, izrečenu po svjetovnoj vlasti. Valja još potražiti podatke iz spomenika crkve bosanske.

h. Samo se u njihovoj sljedbi može postići spasenje.

To vele i bosanski krstjani za svoju sljedbu prema I. a. 57. fol. 79/31., Cod. LXIV/1. i T/1., 30., 31. To slijedi i iz 9. glose u Srećkovićevu evanđelju, koja ekonoma ili upravitelja u priči Lk. 16, 1—11. prikazuje kao starješinu sotonine crkve, t. j. zapadne (a možda i istočne) crkve.

i. Djeca se na drugom svijetu isto tako kažnjavaju kao i razbojnici i ubojice.

I bosanski krstjani uče prema I. a. 57. fol. 78v/13., Cod. LXIV/11. i T/31., da se djeca, koja nisu došla k razumu, ne mogu spasiti. Ova je Rajnerova propozicija tipičan primjer kako je inkvizitor i polemik preoblikovao izvornu neomanihejsku propoziciju, koja je glasila: »pali anđeli, koji su za kaznu zatvoreni u ljudska tijela, morat će se ponovno vratiti u jedno tijelo, sve dok kao odrasli ne prime duhovno krštenje«. To se slaže s glosama br. 5., 8., 9. i 10. Srećkovićeva evanđelja, prema kojima ljudski rod sačinjavaju anđeli, zavedeni od Sotone, bačeni na zemlju i zatvoreni u ljudska tijela. Vidi i propoziciju I. a. 57/24.

j. Nema čistilišta (nego samo nebo i pakao na ovoj zemlji, gdje pali anđeli pate, zatvoreni u tijelo).

Prema I. a. 57. fol. 78v/22. i T/45. poriču i bosanski krstjani opstojnost čistilišta. Izravnog dokaza iz izvora, koji potječu od same crkve bosanske, još nema, ali negacija čistilišta logična je posljedica dualizma, koji čini osnovicu svjetovnog naziranja crkve bosanske, kao i svake neomanihejske sljedbe.

Prema Rajneru 4. neomanihejska sljedba katarâ pozna u svemu četiri »sakramenta«: rukopoloženje ili duhovno krštenje, lomljenje hljeba, pokoru i ređenje. Prema suglasnom iskazu svjedoka i optuženih pred inkvizicijom i prema sačuvanim obrednim podacima ti su obredi usko povezani s molenjem Oče naša i s klanjanjem ili »adoracijom« savršenih. Premda za sada raspolažemo s dosta oskudnim podacima o obredima i redovima u *crkvi bosanskoj*, ipak i ovi oskudni i nedovoljno obrađeni podaci pokazuju, da su obredi *crkve bosanske* u svojoj suštini bili jednaki obredima katarskih sljedbâ u Italiji i Francuskoj. I hierarhija *crkve bosanske* bila je slična hierarhiji ostalih katarskih sljedbi. Kao jedino neposredno vrelo o obredima katarske sljedbe bio je dosad poznat samo starofrancuski obrednik 13. st. u Cunitzovu (Jena 1852.) i Clédatovu fototipijskom izdanju (Paris 1887.). Rački se u svojim izlaganjima služio Cunitzovim izdanjem. Jordan Ivanov preveo je u svojoj raspravi »Bogomilski knigi i legendi«, Sofija 1925. 113—130. obrede starofrancuskog obrednika prema Clédatovu izdanju. Solovjev se u svojim izlaganjima služi ovim prijevodom Jordana Ivanova. Međutim je A. Dondaine u svojoj studiji »Un traité néo-manichéen du XIIIe siecle«, Roma 1939., str. 149—165. objelodanio fragmenat katarskog obrednika na latinskom jeziku prema Cod. I. II. 44. zbirke »Conventi soppressi« nacionalne biblioteke u Firenci, pisanom u 13. st. u sjevernoj Italiji. Oba su teksta potpuno analogna, ali latinski je tekst opširniji i razumljiviji od starofrancuskog.

Poput ostalih neomanihejskih sljedbi nije ni crkva bosanska svoje obrede vršila u posebnim hramovima ili bogomoljama, nego u privatnima kućama, kod kojeg člana hierarhije ili »pravog krstjanina«. O tomu svjedoči abjuracija na Bolinu Polju 1203. i nedostatak crkava i bogomolja, koje bi pripadale crkvi bosanskoj.

Crkvu bosansku, kako znamo iz oporuke gosta Radina, sačinjavali su »pravi krstjani i krstjanice, koji grijeha ne ljube« i njihovi pristaše, obični vjernici, koje gost Radin zove »mrsnim ljudima«. Brojni domaći izvori suglasno tvrde, da crkvom bosanskom upravljaju djed ili episkup crkve bosanske, starac, (gost) i strojnici. Ustrojstvo je dakle crkve bosanske potpuno analogno ustrojstvu ostalih neomanihejskih sljedbi, kako ga crta Rajner 8. a., samo se opaža razlika u hierarhijskim stupnjevima i njihovim nazivima. Dok se naime na Zapadu hierarhija neomanihej-

skih sljedbi, kako je prikazuje Rajner, sastoji od biskupa, starijeg sina, mlađeg sina i đakona, hierarhija se crkve bosanske sastoji od djeda, koji je istovremeno i episkup crkve bosanske, staraca, (gosta) i strojnika. Trebat će ispitati porijetlo i značenje ove terminologije u hierarhiji crkve bosanske. Čini se, da je naziv »djed« za episkupa crkve bosanske preuzet iz Makedonije ili Bugarske, gdje i danas još episkopu kažu »diedo vladika«. Među bugarskim bogomilima spominje se sofijski episkop djedec Sriedečskij (Jordan Ivanov o. c. 120.). Naziv »starac« bit će po našem mišljenju prijevod grčke riječi presbiter i predstavlja stariju verziju za »filius maior«, koja još ne pozna Rajnerova »filius minor«. Starofrancuski katarski obrednik zove onoga, koji dijeli rukopoloženje (duhovno krštenje): »ancia«. To znači »star «ili starac«. Latinska redakcija katarskog obrednika 13. st., što ju je objelodanio Dondaine, sustavno zove onoga, koji dijeli rukopoloženje, »ordinatus«, to će reći zaređen. Nakon izvršenog »duhovnog krštenja« valja da prema latinskoj redakciji katarskog obrednika »ordines, christiani et christiane«, t. j. prisutni članovi hierarhije, kao i »utješeni« (»duhovno kršteni«) prime »servitium«, o kome govori Rajner 8. b. »Strojnici« crkve bosanske bit će vjerojatno Rajnerovi đakoni. Kad bosanski vikar Bartol u svom 1. pitanju Grguru XI. 1373. govori o nekim svećenicima u Bosni, koji nisu pravi svećenici, pa ni katolici, nego »rustici vel scismatici, instituti per consuetudinem patrie, uidelicet ordinati non canonice«, tada po svoj prilici misli na strojnike crkve bosanske. Treba proučiti položaj i funkciju »gosta« u crkvi bosanskoj i ispitati, da li je i »gost« spadao u unutrašnju hierarhiju crkve bosanske, ili je imao neku drugu, možda više svjetovnu funkciju, poput gosta Radina.

Premda nam dosad poznata vrela vrlo malo govore o obredima crkve bosanske, ipak znamo iz rukopisa krstjanina Hvala, da je 4. prošnja u Oče našu, što su ga molili bosanski krstjani, glasila: »hleb naš inosuštni«. Tako glasi ova prošnja i u Nikoliskom evanđelju. Radosavljev Zbornik kaže: »hlib naš našusni« (!). To je »panis supersubstantialis« zapadnih neomanihejaca, naime zakon Kristov, kako to tumači latinski katarski obrednik u Firenci (Dondaine o. c. 152—154.), odnosno milost Kristova, kako glosa br. 5 tumači ulje i vino u priči o milosrdnom Samarjaninu u Srećkovićevu evanđelju, a nikako euharistija.

Radosavljev Zbornik donosi i obred klanjanja ili »adoracije« pred »pravim krstjanima«. Taj je obred u svojoj suštini istovetan s obredom »adoracije« u starofrancuskom katarskom obredniku 13. st. i u latinskom katarskom obredniku u Firenci (Dondaine o. c. 37., 39., 40., 42., 43.). Taj obred nisu bosanskim krstjanima podmetnuli ni bosanski franjevci ni kardinal Torquemada. Stjepan Toma (1444—1461) nije porekao optužbe da iskazuje običajno poštovanje (»adoraciju«) prvacima crkve bosanske, nego je samo protumačio, da on taj čin ne vrši iz drugih pobuda, već samo kao izraz učtivosti i političkog oportuniteta. O toj »adoraciji« govori XXI. upit bosanskog vikara Bartola Grguru XI. 1373. Bosanski su franjevci došli u sukob sa Stjepanom Tomom upravo zato, jer su i u njegovu slučaju provodili odredbe odgovora na upit vikara Bartola, što im je činiti s obraćenicima-Bošnjanima, »si adorent hereticos et obseruent ritus eorum, ore, non corde, vt ipsi dicunt«. Ovaj obred »adoracije«, iskazane »savršenima«, odnosno glavarima crkve bosanske, nije bila nikakva idolatrija, kako netočno veli I. a. 57/32. i T/26., nego samo iskazivanje počasti po istočnjačkom načinu. Sličnom »adoracijom« iskazuju još i danas kardinali počast novoizabranom papi.

Batalov fragmenat fol. 2v/2. spominje »red crkve gospodina našega Rastudija«. Nije to neki monaški »red«, kome bi bio na čelu Rastudije, premda su tako mogli misliti neupućeni. Tako je valjda mislio i Ivan

Casemaris 1203. U drugoj polovici 12 st. spominje Bonacursus u verziji, koju navodi Rački (Rad VII. 121.) heretike »qui habent ordinem suum de Dugrutia«, pa veli, da oni uče krajnji dualizam, koji prihvaća dva vječna počela, bez početka i bez kraja. N. Vignier spominje u »Recueil de l'Histoire de l'Eglise«, Leyden 1601. 268., da je neki Petracus došao iz prekomorskih krajeva (Bugarske?) i da je donio loša obavještenja o biskupu Šimunu, od koga je carigradski katarski biskup Niceta primio »son ordre de Drugarie«. To je bio razlog, zašto su se katari u Italiji podijelili u dva tabora. (isp. i Rački u Radu VII. 121.). »Red«, «ordre« i »ordo« znače u svim navedenim slučajevima ustrojstvo, pravilo i nauk svake pojedine neomanihejske sljedbe. »Red crkve gospodina našego Rastudija« bit će dakle »red crkve bosanske«, t. j. nauka, ustrojstvo i obredi crkve bosanske, kojoj je na čelu Rastudije — Aristodije. Šesnaest »redova« »ki su se narekli u red crkve gospodina našego Rastudija« u Batalovu fragmentu fol. 2v/1., nisu monasi ili redovnici, kojima bi stajao na čelu Rastudije kao njihov redovnički starješina, nego članovi hierarhije crkve bosanske, koji su primili »red«, t. j. službu i službeni položaj u crkvi bosanskoj. To su »priori« bosanskih krstjana, od kojih su se neki, u odsustvu djeda ili episkupa crkve bosanske 1203. na Bolinu Polju odrekli neomanihejstva. I Rajner spominje u svojoj Sumi 6.b. »priore« kod zapadnih katara. Po Rajneru imade kod sastanaka zapadnih katara prednost i stanovito rukovodstvo onaj, »qui prior est professione vel ordine«, t. j. onaj, koji je prije rukopoložen, ili ima viši čin. Spomenutih 16 bosanskih »redova« vjerojatno su »ordinati« firentinskog latinskog katarskog obrednika 13. st. V. Mažuranić (Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, 390.) misli nasuprot, da su ti »redovi« članovi crkvene bratštine, bez crkvenoga zvanja.

J. Guiraud (Histoire de l'Inquisition au moyen âge T I, Paris 1935, str. 107—142.) opširno uspoređuje obrede starofrancuskog katarskog obrednika s obredima inicijacije katekumena, krštenjem i ređenjem kod prvih kršćana. I Dondaine o. c. 35. i 44. vidi u katarskim obredima neomanihejsku redakciju starokršćanskih obreda. Obredni podaci u Radosavljevu Zborniku pripadat će onim osobinama crkve bosanske, kojima se, po Šidaku (Rad 259. 166.), crkva bosanska razlikovala i od zapadne i od istočne crkve, jer su ove već odavna uklonile mnoga obilježja iz ranijih vjekova. Sredovječne su neomanihejske sljedbe preuzele i naslijedile svoje obrede iz starokršćanskih tradicija 3. i 4. st. Time se ove sljedbe razlikuju od starih manihejaca, od kojih su preuzele i naslijedile dualističko shvaćanje. Dondaine povezuje, doduše vrlo oprezno, obrede sredovječnih neomanihejaca s obredima zapadne crkve, osobito u Africi. Čini nam se vjerojatnijim, da su i obrede, a ne samo nauku, preuzeli s istoka. Isto vrijedi i za hierarhiju. Sve to u stanovitoj mjeri potvrđuje nagađanja o nekoj povezanosti crkve bosanske s istočnim obredima. Pri tom treba imati u vidu da je crkva bosanska, poput ostalih sredovječnih neomanihejskih sljedbi, po svojoj nauci izrazito dualističko-doketistička i da se time jasno razlikuje od istočne i zapadne crkve, koje su je zato osuđivale.

Optužbe protiv crkve bosanske, kao i protiv ostalih neomanihejskih sljedbi, nisu u suštini neosnovane, premda pojedina optužba može biti netočna i izobličena. I kod ovih netočnih ili izobličenih optužaba, kao na pr. kod optužbe o »adoraciji«, koja se prikazuje kao idolatrija, postoji historijski istinit substrat, što su ga inkvizitori i relatori netočno prikazali i izo-

bličili. Latinski su dakle izvori, koji govore o crkvi bosanskoj i o bosanskim krstjanima kao organiziranoj neomanihejskoj sljedbi, u svojoj suštini vjerodostojni, a u pojedinostima i osobito u stilizaciji treba ih porediti i kojiput ispraviti prema podacima iz vrela, koja su nikla u krilu crkve bosanske. Ali i ta vrela treba prije podvrći sustavnoj analizi i kritici.

Ne će biti bez koristi kritički produpsti i proširiti ove i slične već iznesene podatke, koji dokazuju, da su bosanski *krstjani* bili u *crkvi bosanskoj* organizirana neomanihejska sljedba, analogna istočnim bogomilima i zapadnim katarima. Ali bit će od još veće koristi, počne li naša nauka sustavno proučavati ona pitanja, koja su u vezi s bosanskim *krstjanima* i *crkvom bosanskom*, a još nisu riješena, kao što je u svojoj suštini riješeno pitanje o tome, što je bila i što je naučavala *crkva bosanska*. To su pitanja o postanku, unutarnjoj organizaciji, vanjskom razvitku i utjecaju *crkve bosanske* na život i socijalne i političke odnose u Bosni. Upravo na tom području treba naša nauka da sustavno nadopuni ono, što su o tim pitanjima pisali Petranović, Rački i drugi iza njih.

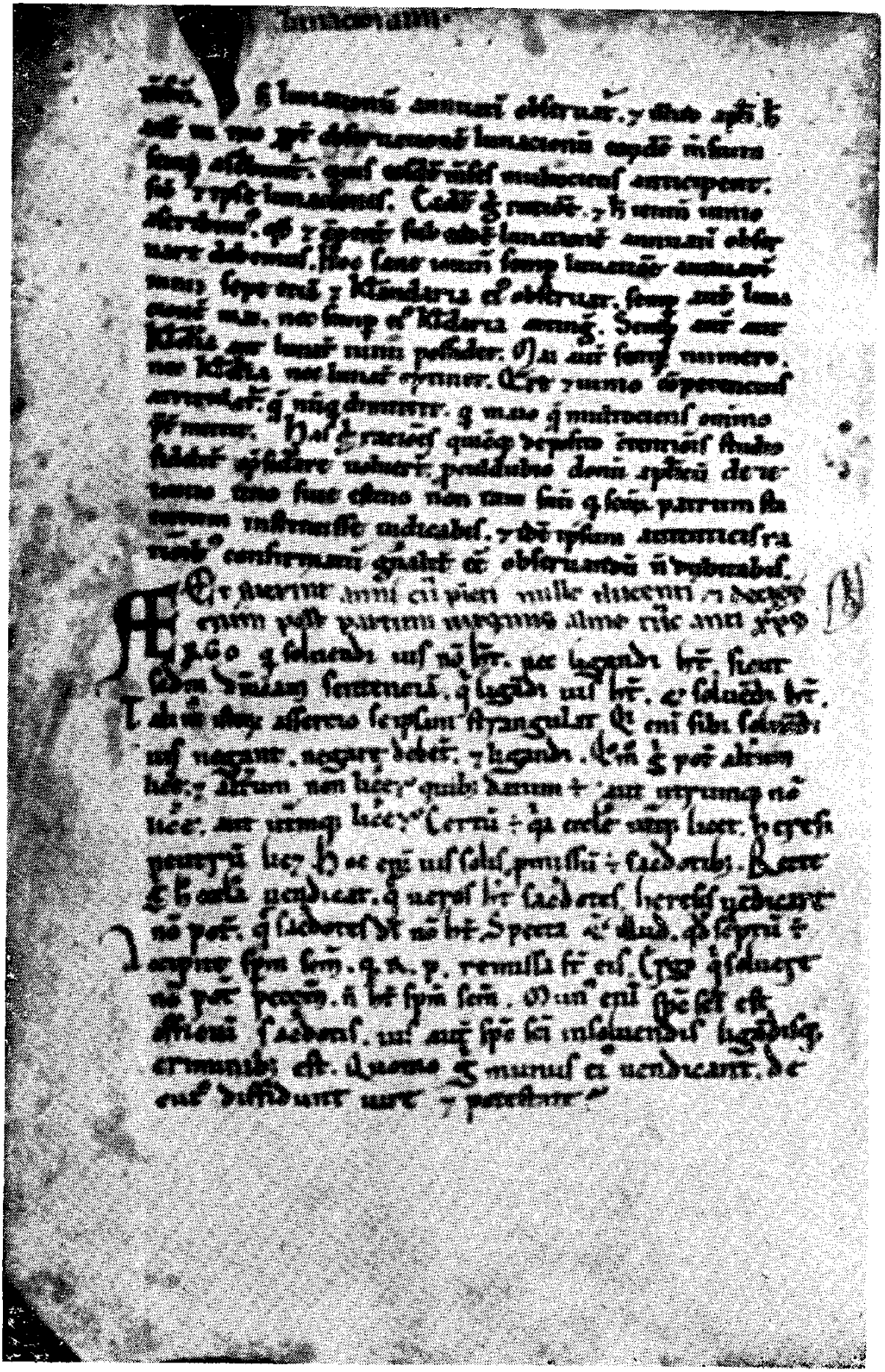

Fragmenat protiv heretika
Cod. Pray MNY 1. nac. bibl. u Budimpešti fol. XXVI v. (str. 25).

Nadgrobni spomenik gosta Milutina Crničana nađen na Humskom u kotaru Foča (str. 29.).

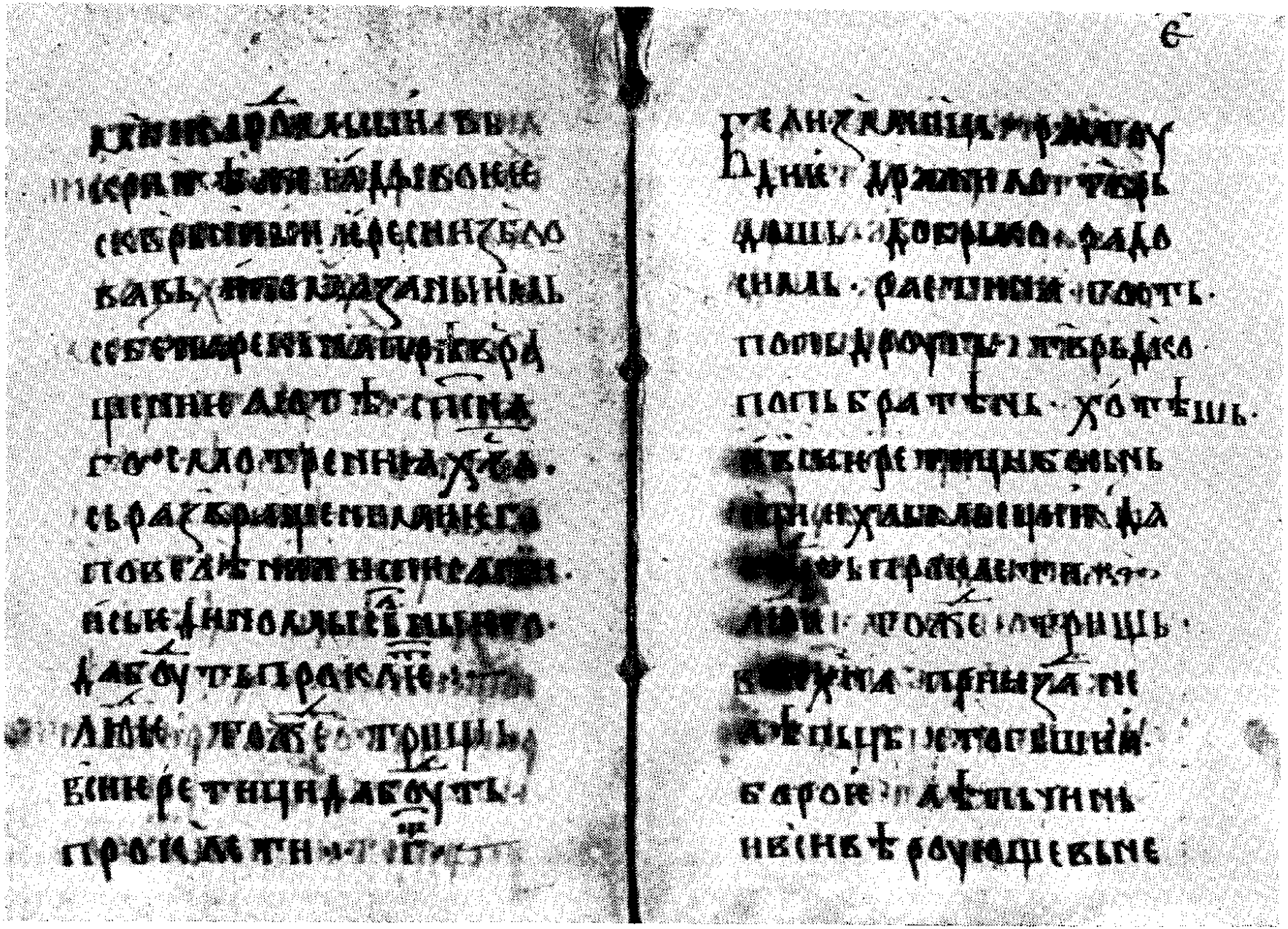

Prokletstvo nad Belizmencem i Rastudijem
prema Cod. Jugosl. Akad. (Zagreb) III. a. 41. fol. 30v/31r. (str. 32. i 106[14]).

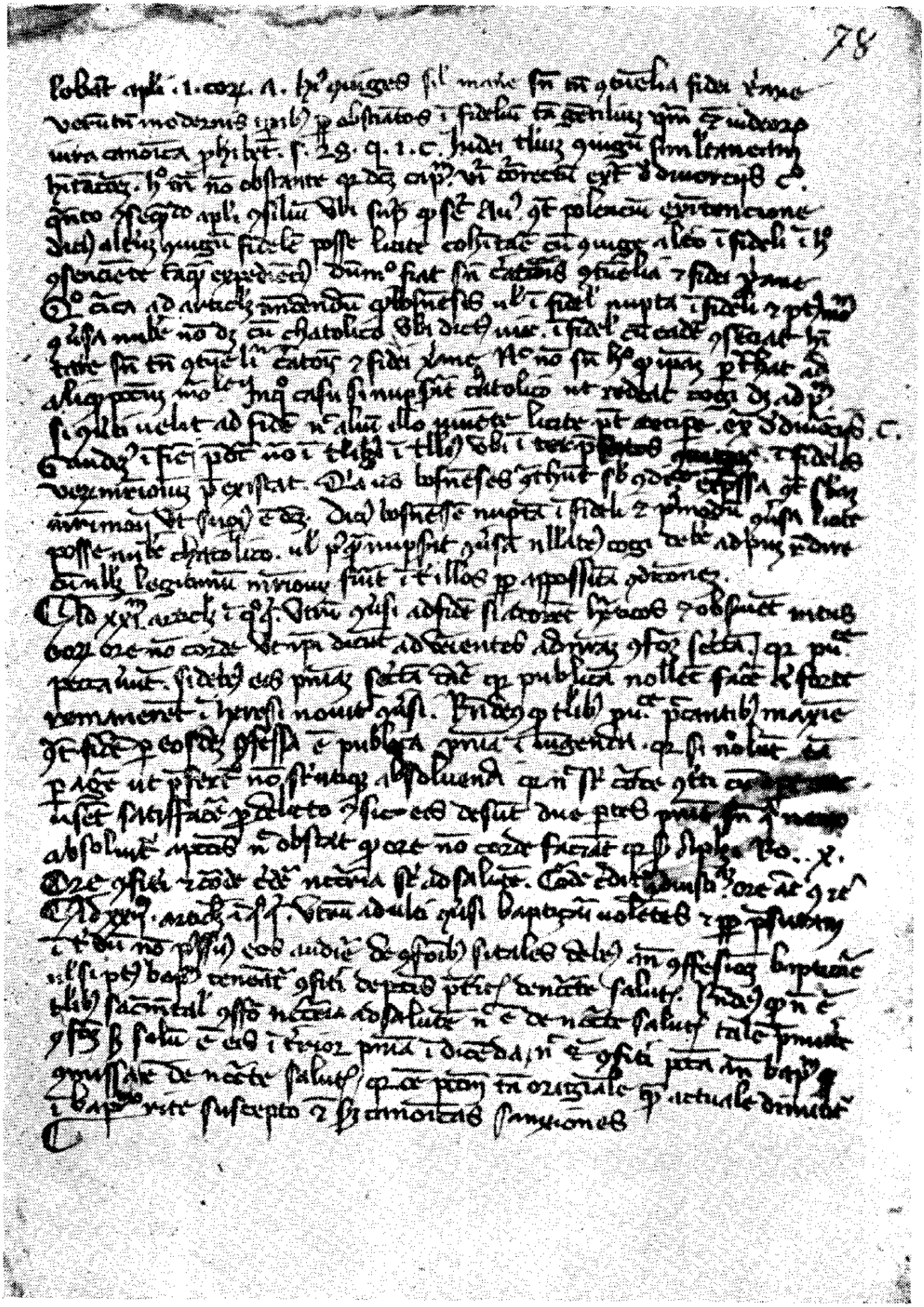

Odgovori Grgura XI. bosanskom vikaru Bartolu 1373.
Prema Cod. Jugosl. Akad. (Zagreb) I. a. 57. fol. 78. (str. 52/3.).

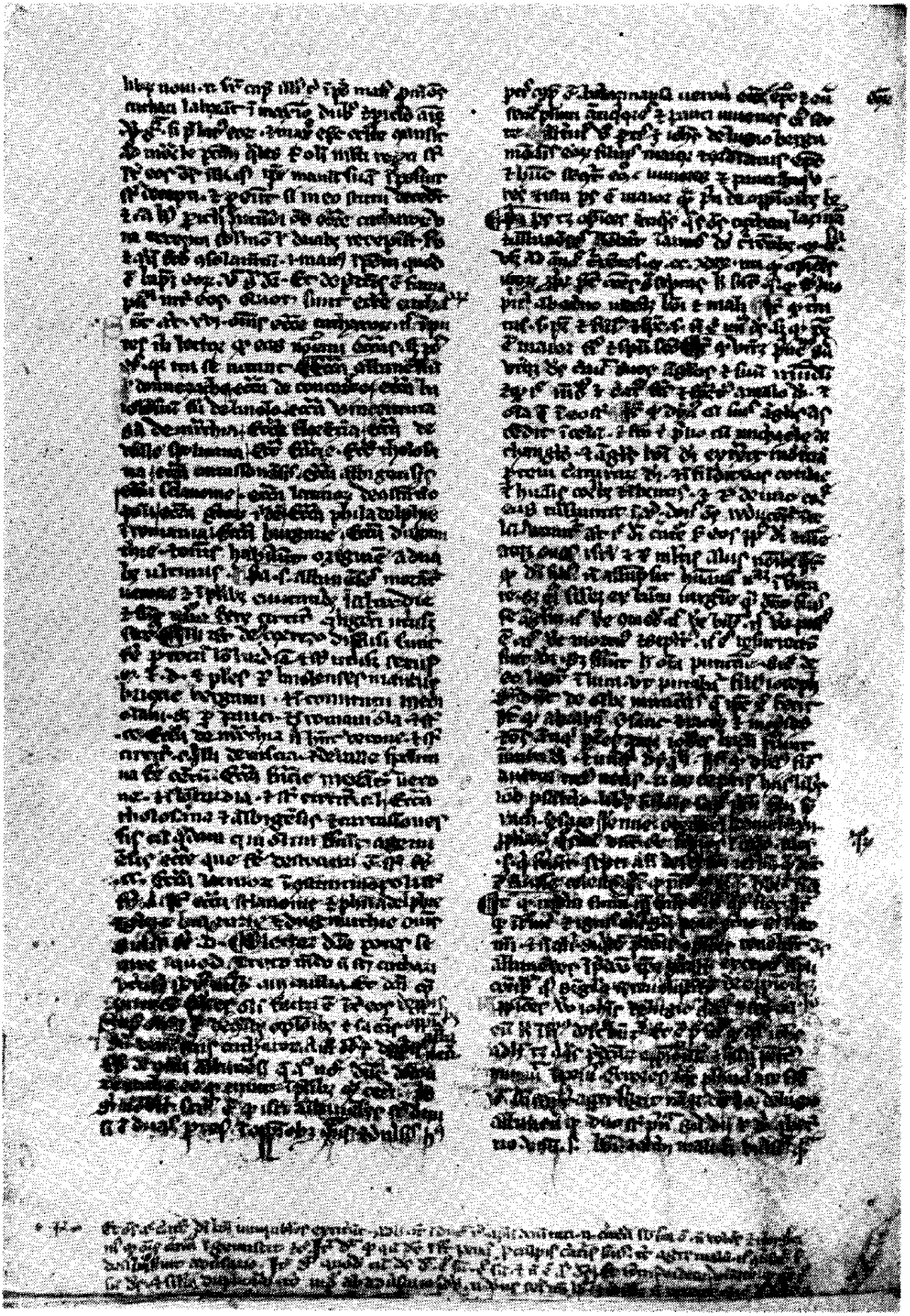

Summa Rainerii de catharis et leonistis
Cod. MR 146 (Zagreb) fol. 86v (str. 102—110).

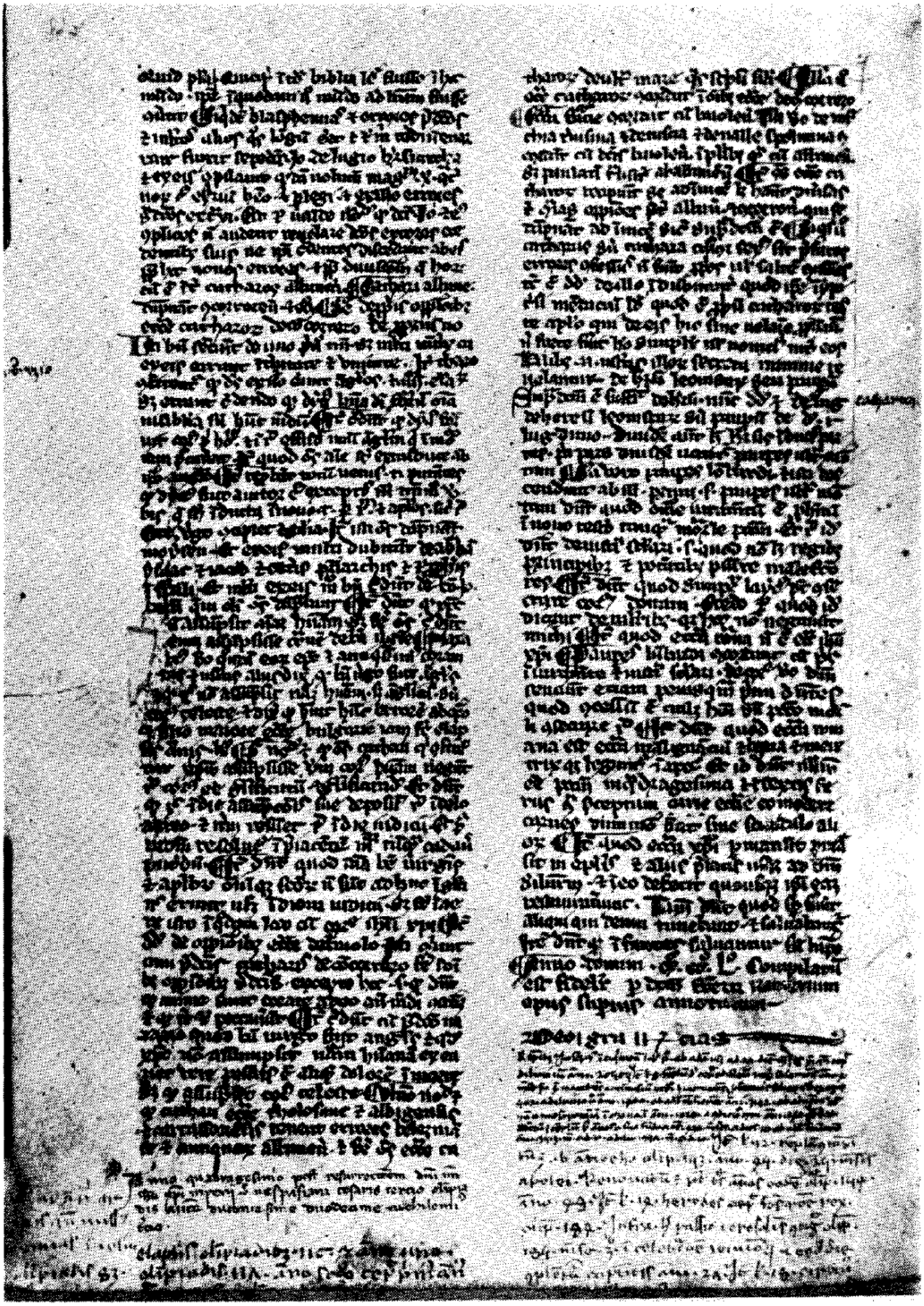

Summa Rainerii de catharis et leonistis
Cod. MR 146 (Zagreb) fol. 87v. (str. 116—129).

quot annis steterat ante dictum examen in dicta credencia. Respondit quod quinque annis vel circa. – Interrogatus si postquam promisit et iuravit in manibus supradicti domini inquisitoris nunquam credere dictis et factis hereticorum, seu cum eisdem conversacionem habere, visitare vel deducere, contra fecit et crediderit et docuerit dictam doctrinam predictorum Iocerini et Petri, Martini et Georgii et Oddoni. Respondit quod sic, et perseveravit in dicta credencia hereticorum usque nunc ut supra premittitur. – Item dicit dictus Iacobus deponens quod modo sunt decem anni vel circa quod fuit missus per Petrum Patritii predictum in Sclavonia pro doctrina predicta integraliter addiscenda et perfecte a magistris ibidem commorantibus in loco qui dicitur Boxena, qui locus subest cuidam domino qui vocatur Albanus de Boxena et subest dictus dominus Regi Rassene, et dedit sibi dictus Petrus decem florenos et fuit usque prope Tanam et non transivit ultra propter malum tempus seu fortunam quam invenit in mari et reversus est Chere. – Interrogatus si scit aliquos de Chere qui iverunt ad dictum locum pro dicta doctrina adiscenda. Respondit quod sic, infrascripti videlicet. Moretus Rabellator de Balbis de Cherio condam, et sunt XL anni elapsi vel circa quibus ivit. – Iohannes Narro et Granonus Bencius MCCCLX vel circa fuerunt. – Petrus Patritii fuit anno MCCCLXXVII vel circa. – Iacobinus eius frater fuit anno MCCCLXXXII vel circa. – Berardus Raschierius fuit anno MCCCLXXX vel circa. – Interrogatus quomodo et qualiter scit quod predicti fuerint in presento loco pro iam dicta doctrina adiscenda. Respondit quod hoc sibi dixerunt omnes, excepto dicto Berardo, quando docebant eum et alios in Cherio. – Interrogatus si fuit umquam de aliqua alia secta seu credencia quam de predicta. Respondit quod habuit conversacionem et colloquium stando in Dalfinatu iuxta locum Bussi in quadam ecclesia sancte Lucie cum hereticis illius patrie qui vocabant se pauperes de Lugduno et credidit quicquid ipsi credebant et docebant per spacium duorum annorum. – Item dicit quod quando ipsi heretici de Chere vident aliquos de magistris ipsorum seu obviant genuflexunt si sunt in loco secreto dicendo *benedicite, parcite nobis bon christian*. Et magister respondit *parco vobis*. Si vero sunt in publico, faciunt reverenciam cum capite et petunt cum silencio dictam absolucionem, et vocant eos dominos. Interrogatus qui erant presentes quando audivit doctrinam Oddoni Narro quam docebat in domo sua de sero. Respondit quod vidit

Izjava Jakova Becha pred inkvizicijom 1387.
prema Archivio Storico Italiano s. III. t. II. p. I. 1865, 53. (str. 130—132).

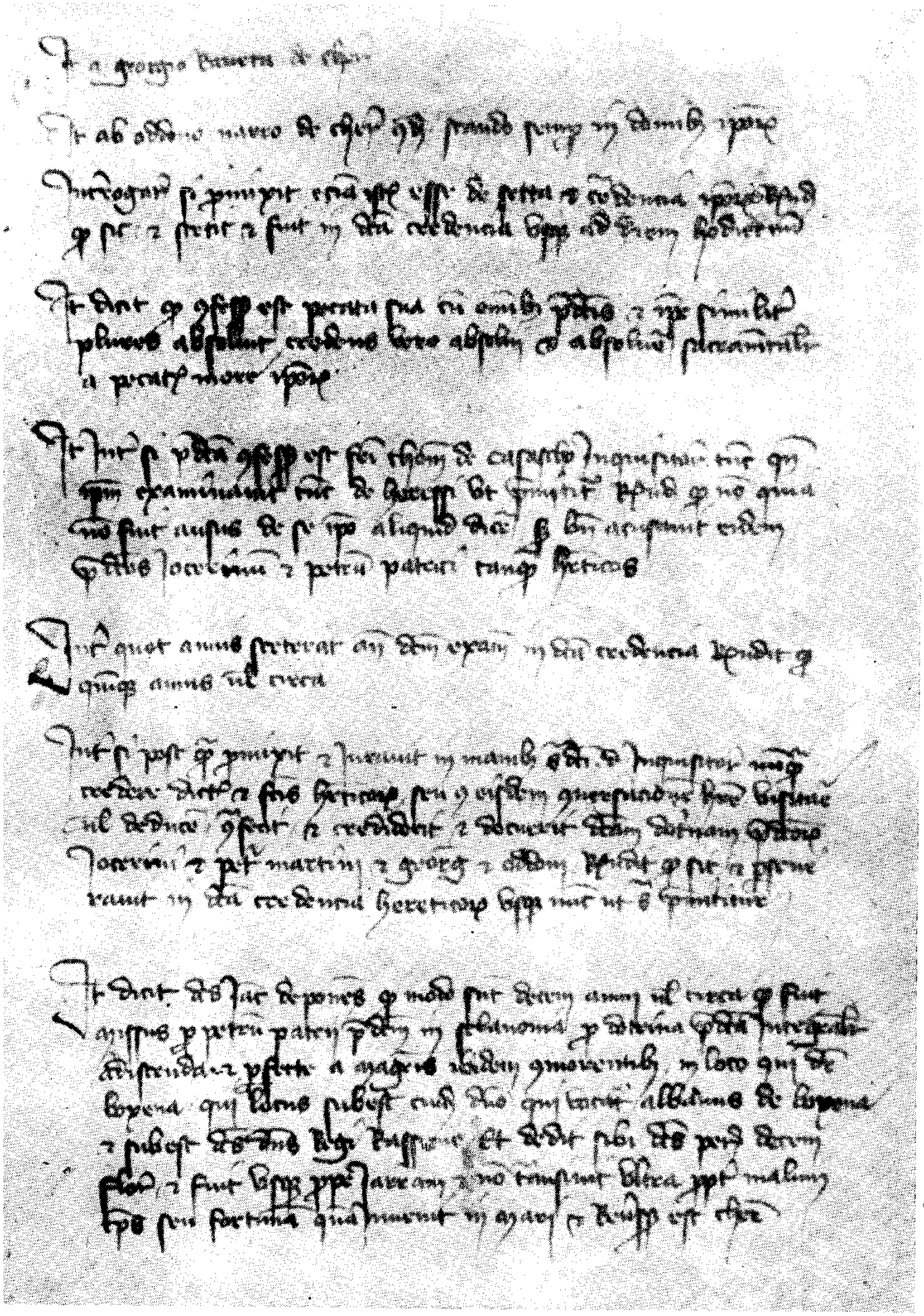

Izjava Jakova Becha pred inkvizicijom 1387.
prema Cod. Casanat. 3217. (Rim) fol. 143 v. (str. 130—132).